

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

OSZTÁLYOZÁSA ÉS JELLEMZÉSE.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

MELLÉKLET: A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK TÉRKÉPE.

Ára : 1 frt 80 kr.

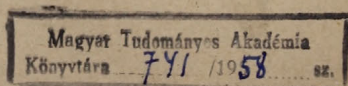

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

219717

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

OSZTÁLYOZÁSA ÉS JELLEMZÉSE.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

MELLÉKLET: A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK TÉRKÉPE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

ELSŐ SZAKASZ.

Általános osztályozás.

1. Magyarországnak körülbelül 17 milliónyi lakosa közül az 1890-iki népszámlálás szerint körülbelül 7 millió léleknek anyanyelve a magyar; a lakosságnak többi része különböző nemzeti-séghez tartozik, s ezek ha beszélnek is a magyar nyelvet, de nem anyanyelvük. Természetes, hogy az ilyen idegen nyelvű vidékeken magyar nyelvjárásról szó sem lehet, még akkor sem, ha a lakosságnak egy kis része — az intelligencia — anyanyelveként beszéli is a magyar nyelvet.*)

A magyar nemzet a honfoglaláskor az ország szívéét szállotta meg, s onnan szorította a határok felé az idegen népfajokat, úgy

---

*) Épúgy nem szólhatunk magyar nyelvjárásról az ország fővárosában, Budapesten sem, mert e város lakossága, főleg Budáé, eredetileg német volt. Ma már a magyar elem nagy többségben van ugyan, de nyelve nem fejlődött együttesen és önállóan, miután a lakosság az ország legkülömbözőbb részéből verődött össze, a kik vagy megtartották eredeti nyelvjárásukat, vagy változtatták részint kölcsönös hatás folytán, de különösen az írott nyelv befolyása alatt. A budapesti gyermek nyelve ma is külön nyelvjárás, de nem természetesen fejlődött, hanem az iskola és a könyvek alapján alakult, miután a gyermeknek nincs alkalmja közvetlenül érintkezni a néppel, s úgy sajátítani el anyanyelvét, a mint az természetesen fejlődik. Nagyban megrontja még a budapesti gyermek nyelvét a német nyelv korai használata is, úgy hogy sehol az országban nem hallható annyi németesség a kifejezésben és mondatszerkezetben, mint ép a fővárosban. Úgy, hogy míg más nemzeteknél a főváros nyelve a mintaszerű, nálunk ép a főváros lakosságának magyar nyelve a legrosszabb. Miután ebben a műben a magyar nyelv természetes fejlődésének mai alakját akarom a nyelvjárások leírásával feltüntetni, erről a fővárosi magyar beszédéről többé nem lesz szó.

hogy az ország belső részét a magyar nemzet lakta, s a határokon maradtak az idegenek; csak a délkeleti határszélen, az oláhokon túl találjuk már legrégibb idő óta a székelyeket. A magyar nyelvterületnek ezt az alakját azomban már az Árpádok korában kezdtek megváltoztatni a gyakori bevándorlások, mi által a legkülönbözőbb idegen népfajok telepedtek meg az ország belsejében is egyes kevésbbé lakott vidékeken. Ez a betelepítés folyton ismétlődött később is egész a jelen századig, főleg a törökök kiűzése után, midőn egyes teljesen néptelenné vált vidékekre különböző idegen népfajok jöttek be, s csak kis részben vándoroltak oda más vidékekről a magyarok. Ezek a telepítések és vándorlások nagyon megváltoztatták Magyarország képét, főleg nyelvi szempontból.

A magyar nyelvterület ma is az ország közepét foglalja el, míg a határszéleket — Erdély délkeleti határának kivételével — idegenek lakják.*) A Dunától délre a nyugati határszélen csak keskeny szalagon laknak németek és vendek, ezen kívül a Duna és Dráva közé eső egész területet magyarok lakják, s csak kevésbé szaggatják meg kisebb német területek, délen Baranya és Tolna megyében és északabbra Veszprém, Fehér megyékben és Pest megye dunántúli részében, ezen kívül délen még néhány vend, északon pedig néhány tót sziget. A Dráván túl horvát a lakosság, s csak elszórva találunk Horvátországban néhány teljesen magyar ajkú falut, valóságos magyar szigeteket a horvát népesség között. A legújabb időben ismét sok magyar vándorol át a Dráván, s telepszik le a horvát falvakban.

A Dunától északra már csak keskeny területre szorul a magyarok. Pozsony, Nyitra, Bars és Hont megyék déli részében, és Nógrád megyében egész az érczhegységig magyarul beszélnek; innen északra teljesen idegen ajkú a lakosság, és pedig óriási többségben tót, csak kis részben német. A Dunától keletre eső terület a legtisztább magyar vidék, kivéve délen, a hol idegen

---

*) E munkához mellékelt térképen a be nem kerített területet idegen ajkúak lakják, tehát ott magyar nyelvjárás nincs. A magyar vidéket is sok helyütt megszagatja az idegen lakosság, ezt azomban térképünk már nem tünteti fel. Erre nézve az olvasó használhatja Réthey Ferencztől «A magyar szent korona országainak ethnographiai térképét» (Budapest, Posner Károly Lajos és fia).

ajkuakkal keveredik. Pest megye lakossága magyar, csak néhány tót sziget tarkázza, és délnyugaton, Bács megye határán van egy kisebb német vidék. Bács-Bodrog megye lakossága már vegyes; északi és keleti része inkább magyar, de keveredik német, szerb és délen tót lakossággal. A Tisza mindkét oldalát a Marostól északra tiszta magyar ajkú nép lakja. A Marostól délre csak elszórva találunk magyar helyeket, a lakosság nagy része oláh, német és szerb. Az alföldi magyarságot csak itt-ott szakítja meg egy-egy tót sziget, de határt szabnak neki északon Gömör, Abaúj és Zemplén megyékben a tótok és a szepesi szászok, Ung, Bereg és Máramaros megyékben pedig a ruthén lakosság, míg keleten Arad, Bihar és Szatmár megyékben az oláh terület szakítja meg. Szatmár és Szilágy megyékben nagyobb szigetekként tűnik fel a magyar lakosság az oláh lakosság között; ugyanezt látjuk Erdély nyugati megyéiben is, s csak az oláhságon túl, a székely földön találunk ismét összefüggő magyar nyelvterületre, mely az ország határáig terjed.

Magyarország határain túl nagyon kevés a magyar nyelvű terület; a kivándorolt magyarok ritkán őrzik meg nyelvüket, kivéve ha egyszerre nagy tömegben vándorolnak ki. Ilyen kivándorolt magyarokat, úgynevezett csángókat, találunk Moldvában a Szeret folyó mentén, továbbá Bukovina keleti határán néhány faluban.

2. Ezt a magyar nyelvterületet, melynek határait most vázoltam, akarom a következőkben vizsgálat tárgyává tenni, kutatva, hogy hogyan oszthatjuk fel ezt a területet, természetes fejlődése alapján, egyes nyelvjárásokra. Mielőtt azomban e feladathoz fognék, szólanom kell a nyelvjárásokra vonatkozó néhány fontosabb kérdésről, első sorban arról, hogy vannak-e egyáltalán magyar nyelvjárások. Talán felesleges is e kérdés és nem is kellene róla szólanom, ha nem hangoztatták volna nagyon tekintélyes helyről, hogy «a magyar nyelvnek szokott értelemben vehető dialektusai voltaképpen nincsenek is».*) Hogy e kérdésre kellő feleletet ad-

---

*) Jókai Mór az «Osztrák-magyar monarchia írásban és képben» cz. vállalatban a magyar nyelv sajátosságairól szólva (Magyarország, I. kötet. 282. l.).

hassak, meg kell előbb határoznom, mit nevezünk nyelvjárásnak, dialektusnak.

Minden élő nyelv idő folytán változik, átalakul. A míg az illető nyelvet beszélő nép szorosabb egységet alkot, s a nép fiai egymással sűrűn érintkeznek, ez a változás egyformán megy végbe az egész területen, s habár az idő egymásutánját tekintve változik is nyelvük, néha egészen át is alakul, minden egyes időpontban az egész nép egyformán beszél. Azomban, ha az illető nép nagyobb földrajzi területet tölt be, úgy hogy a távolabb lakók már nem érintkeznek egymással sűrűen, a nyelvnek ez a folyton tartó változása különböző irányt vehet, s megeshetik, hogy a nép egyik részének nyelve másképp fejlődik bizonyos sajátosságra vagy sajátosságokra nézve, mint a másiké. Még nagyobb lehet ez az eltérés, ha az illető nép két részre szakad s egyik fele más vidékre vándorol, úgy hogy lassanként ki is vész belőlük a közösség érzetének tudata. Ily módon változhatik egy nyelv nemcsak egy irányban a történeti egymásután folyamán, hanem egymás mellett is különböző módon. Minél kevésbbé érintkezik egymással az így szétvált nép, nyelvük is annál inkább eltér egymástól, s lassanként nemcsak észrevehető különbségek fejlődnek ki, hanem létrejöhetnek oly lényeges eltérések is, melyek az illető nyelvek alakját teljesen megváltoztatják s közös eredetükre már csakis tudományos vizsgálódások alapján lehet következtetni.

A míg az eltérések valamely nyelvterületen belül, olyanok, hogy az illető terület lakói, noha hallják és észreveszik beszédükben a különbséget, mégis minden nagyobb nehézség nélkül megértik egymást, nyelvük között csakis nyelvjárási különbséget állapíthatunk meg. Ha azomban a különböző földrajzi területen lakó nép nyelve annyira megváltozott, hogy egyik a másikat csakis úgy értheti meg, ha az illető nyelv elsajátítására különös fáradságot és tanulmányt fordít, ez esetben az illetők már különböző nyelven beszélnek. Az eltérés minőségét tekintve, az egyes nyelvek között a tudomány a rokonságnak különböző fokát állapíthatja meg.

Mihelyt egy nyelvet nagyobb területen beszélnek, elkerülhetetlen a nyelvjárások fejlődése, és minél nagyobb a terület, annál több nyelvjárás fog rajta kifejlődni; és azt is mondhatjuk, hogy

rendes körülmények közt annál nagyobb a különbség az egyes nyelvjárások közt, minél messzebb esnek egymástól.

Ha már most meg akarunk felelni arra a kérdésre, hogy vannak-e magyar nyelvjárások, a felelet csak az lehet, hogy vannak. Miután a nép, a mely a magyar nyelvterületen lakik, nem beszéli a magyar nyelvet egész egyformán, hanem a különböző vidékeken különböző eltéréseket tapasztalhatunk, a magyar nyelvnek többféle nyelvjárását kell megkülönböztetnünk. De a különbségek, melyek a magyar nyelvjárásokat létrehozták, bár eléggé szembe-tűnők, mégsem olyanok, hogy a kölcsönös megértést érezhetően megnehezítenék.

Azomban, ha nyelvjárásokról van szó, még egy balfelfogás szokta a tiszta megértést megnehezíteni. Sokan azt hiszik, hogy csak az olyan magyar beszédet szabad nyelvjárásnak tekintenünk, a mely az irodalomtól lényegesen eltér. És így pl. megengedik, hogy van göcseji, palócz, szegedi, székely nyelvjárás, de ott, a hol ők különös eltérést nem tapasztalnak, nyelvjárás nincs. Ez a felfogás már csak azért is helytelen, mert így a nyelvészeti vizsgálódás köréből kizárjuk a magyar nyelvterület legnagyobb részét, s ez által lehetetlenné válik a rendszeres, és az egész nyelvterületre kiterjedő kutatás. Nyelvjárás, a mint láttuk, mindenütt van, a hol egy nyelv területén belül különbségek fejlődtek ki, s e nyelvjárások közül egyik sem kiválóbb a többinél, hanem egyik époly jogos és törvényes fejlődés eredménye, mint a másik. Ép ezért helytelen azoknak a felfogása is, a kik a nyelvjárásokban csakis hibás beszédet látnak. Minden egyes nyelvjárás, ha természetes módon fejlődött, szabályos, és a maga területén egészen helyes.

Az irodalmi nyelv, melyhez a nyelvjárásokat mérni szokták, vagy egy valamely nyelvjárásból fejlődött ki, úgy hogy ezt az írók állandósították s műveikben használták, vagy pedig különböző nyelvjárások sajátjaiból alkották önkényszerűleg, mint az újfelnémet nyelvet és sok tekintetben a magyar irodalmi nyelvet is. Ez utóbbi esetben a nyelvtudományra nézve bármely nyelvjárás sokkal fontosabb és tanulságosabb, mint az erőszakkal létrehozott irodalmi nyelv; mert amaz a nyelv szabályos és törvényes fejlődését tünteti fel, míg emez megakasztotta a fejlődést és megzavarta az előbbi fejlődés szabályosságát is.

3. Azok a sajátságok, a melyek valamely nyelvterület egy

részét a többitől megkülömböztetik és nyelvjárási különbségeket hoznak létre, háromféleképp keletkezhetnek. Már fentebb láttuk, hogy minden nyelv az idők folytán változik, egyes sajátosságai elvesznek, mások módosulnak, vagy újak keletkeznek. Ezek a változások nem egyszerre mennek végbe az egész nyelvterületen, hanem rendszeren egyik részén megindulnak s aztán lassanként terjednek el a többi részen. Megeshetik, hogy az így megindult változás a nyelvterület egy részén végbemegy, míg a többin nem, s ez által már nyelvjárási különbség keletkezik. Az egyes nyelvjárásokat megkülömböztető sajátosságok létre jöhetnek tehát *újabb fejlődés* által, vagyis úgy, hogy az illető nyelvjárás a nyelvfejlődés természetes útján tovább halad, maga mögött hagyva ugyanezen sajátosság tekintetében más nyelvjárásokat. Így pl. ha azt látjuk, hogy némely nyelvjárás a jelentő mód tárgyias alakját így mondja: *lássa, tarcsa, hajcsuk*, nem pedig: *láltya, tartya, hajtyuk*, ezt úgy kell értenünk, hogy ez a nyelvjárás a jelentő mód alakjaiban is végre hajtotta azt a hangváltozást, a mit a felszólító módban (*lássa, tartsa, hajtsuk*) minden nyelvjárás megtett, t. i. hogy a *t* után következő *j* palatalizálta a mássalhangzót, s lett belőlük *ss*, illetőleg *cs*.

Az egyes nyelvjárásokat megkülömböztető vonások létrejöhetnek viszont a *régi sajátosságok megőrzése* által, a midőn az egész nyelvterület végig megy a fejlődés egy bizonyos útján, csak egy kis rész nem követi őt ebben, hanem megőrzi a régi állapotot. Így pl. azt látjuk, hogy a magyar nyelvben a ragok hangzója mindig a tőszó hangzójához illeszkedik, s így kifejlődött minden egyes ragnak két-három alakja is (*-hoz, -hez, -höz*); a göcseji nyelvjárás azomban néhány ragot (*-hoz, -nál, -vel*) csak egy alakban őrizett meg s így függeszti őket az ellenkező hangrendű szavakhoz is. Végül keletkezhetnek egyes nyelvjárási sajátosságok *idegen hatás* által, a midőn valamely szomszédos idegen nyelv sajátosságát veszi át a nyelvterület egy része. Ilyen idegen, és pedig oláh hatás szülte ezt a székely szólásmódot: *el kell menjek* (I. Nyör XIX : 28), viszont német hatás következtében jött létre ez a soprony- és vas megyei szerkezet: *el kellek menni*.

Ezeket a sajátságokat osztályozhatjuk még abból a szempontból is, hogy az illető nyelvjárás szerkezetét milyen tekintetben változtatják meg. Lehet, hogy az illető sajáttság csakis egyes han-

gok képzése módjára vonatkozik, vagy megeshetik, hogy egy nyelvjárásban egy bizonyos hangot, bizonyos helyzetben mindig egy más hang helyettesít (hangtani sajátságok). Vonakozhatnak e nyelvjárasi sajátságok ezen kívül az egyes beszédrészek vagy mondatrészek képzése módjára vagy használatára (alak-tani sajátságok); egyes szavak és kifejezések eltérő jelentésére (jelentéstani sajátságok); a mondatok alkotására (mondattani sajátságok); végül eltérhetnek egymástól az egyes nyelvjárások szókinés tekintetében is, a mennyiben egy nyelvjárás megőrizhet, létre hozhat vagy valamely idegen nyelvből át is vehet oly szavakat, melyeket más nyelvjárások nem ismernek.

Ha valamely nyelvjárást teljesen le akarunk írni, tekintettel kell lennünk a sajátságok minden egyes csoportjára; s a leírás csak akkor lesz tökéletes, ha elsoroljuk az illető nyelvjárásnak minden egyes jellemző sajátságát mindegyik csoporton belül, a mely őt a többitől megkülönbözteti. Ebben a dolgozatomban nem terjeszkedhettem ki nyelvjárásainknak ily részletes leírására, annál kevésbbé, mivel az eddigi kutatás általában nagyon hiányos, főleg a mi a jelentéstani, mondattani és szókinésbeli sajátságokat illeti. Midőn alább a magyar nyelvjárások rövid jellemzését megkísérlem, leginkább a hangtani és alaktani sajátságokra leszek tekintettel, mint a melyek legszembetűnőbbek, az osztályozás alapjául legalkalmasabbak, s a melyeknek összegyűjtésére az eddigi kutatók a legtöbb figyelmet fordítottak.

4. Már fentebb említettem, hogy a nyelvjárások fejlődésére legkedvezőbb a helyzet, ha az illető nyelvet nagy területen beszélik, melynek lakói nem érintkeznek folyton egymással. Még bizonyosabb a nyelvjárások keletkezése, ha az illető nép, a mely egy nyelvet beszél, törzsekre szakad, melyek elválának egymástól s külön önálló életet kezdenek. Minél kevésbbé érintkeznek e törzsek egymással, annál jobban változik nyelvük, s megeshetik, hogy idővel nem is értik meg egymást; vagyis az egy nyelvből több nyelv lett. Lehetséges, hogy e különvált törzsek később ismét egy nemzetté egyesülnek, de beszédükben ilyenkor is megtartják azokat a sajátságokat, melyek a különválás ideje alatt kifejlődtek.

Azomban a nyelvjárások más módon is keletkezhetnek. Ha valamely népfaj vándorlás közben idegen nyelvű nép közé vagy

mellé kerül, a két egymással érintkező nép nyelve hat egymásra, s mindegyik változni fog bizonyos tekintetben; ez a változás oly fokú is lehet, hogy általa új nyelvjárás keletkezik. A két, egymással érintkező és különböző nyelvű nép még nagyobb hatással is lehet egymásra, a mennyiben megeshetik, hogy az idegen ajkú nép elhagyja saját nyelvét és megtanulja a szomszédját, melyet rendszeren a maga nyelvének hangrendszere szerint ejt, s a megtanult nyelvnek szerkezetét is némileg anyanyelvének szerkezetéhez idomítja. Ez által annak a nyelvnek, a melyet ez a nép megtanult, új nyelvjárása keletkezik. Tehát új nyelvjárás háromféleképp keletkezhetik: 1. önálló fejlődés által, 2. idegen nyelv hatása következtében és 3. az által, ha idegen nép tanulja meg az illető nyelvet.

Arra a kérdésre, hogy hogyan keletkeztek a magyar nyelvjárások, még nem terjedt ki eddigelé a kutatás. Vajjon voltak-e már nyelvjárasi különbségek a magyar nép beszédében, midőn e hazát elfoglalta, azt ma már minden kétséget kizáróan eldönteni nem lehet; valószínű azonban, hogy az elég számos és törzsekre oszlott magyar nép nem beszélte nyelvét egészen egyformán, hanem voltak benne némi különbségek. Azonban azt is állíthatjuk, hogy ezek a különbségek nem lehettek nagyon jelentékenyek, hisz a mai magyar nyelvjárások sem különböznek egymástól valami nagyon, és a legtöbb sajátságuk csak újabban fejlődött. Azt sem dönthetjük el egész kétségtelenül, hogy a magyar nemzetbe olvadt rokon, vagy idegen népfajok megőrizték-e saját nyelvüket — ez esetben ez teljesen egy lett volna a magyarral —, vagy, a mi sokkal valószínűbb, elhagyták a maguk nyelvét és a magyart tanulták meg.

Annyi bizonyos, hogy a magyar nyelvjárások keletkezésére befolyással volt a fentebb említett mind a három hatás. Az egymással kevéssé vagy éppen nem érintkező lakosság nyelve idővel megváltozott s változik még ma is, s ez által keletkeztek és folyton keletkeznek új nyelvjárások. Továbbá keletkeztek magyar nyelvjárások az által is, hogy idegen népfajok olvadtak a magyar nemzet testébe, a kik azután megtanulták a magyar nyelvet. Még újabb időben is megesik, hogy egyes városok vagy vidékek megmagyarosodnak, de megőriznek e mellett nyelvükben olyan sajátságokat, a melyek idegen eredetükre vallanak; ilyen pl. Kalocsa, Baj-

mok nyelvjárása (I. alább a II. szakaszban). Végül hatással volt, nem annyira külön nyelvjárások, mint egyes nyelvjárási sajátságok keletkezésére az is, hogy a magyar népesség nagy része idegen ajkú lakossággal érintkezik, a kiknek nyelve megváltoztatja az illető vidék beszédét.

Miután láttuk hogyan keletkeznek a nyelvjárások, áttérhünk tulajdonképpeni feladatunkra, hogy hogyan osztályozhatjuk a magyar nyelvjárásokat.

Nyelvjárásaink osztályozásával már e század elején kezdtek foglalkozni azok, a kiknek figyelme nyelvjárásainkra általában kiterjedt. Az akadémia Jutalomfeleleteiben a magyar nyelvről (Pest, 1821) két dolgozat jelent meg, mely a magyar nyelvjárásokkal foglalkozik, és mindegyik osztályozza is nyelvjárásainkat.

Gáti István (Elmélkedések a magyar dialectusról, lexiconról és helyesírásról, 1815—17) a *dialectus* szón általában bármiféle beszédmódot ért, s megkülömböztet kétféle dialectust: írástudókét és írástudatlanokét. Ez a megkülömböztetés helyes volna, ha rajta az irodalmi és a népnyelvet értené, a mely egymástól valóban nagyon eltérő két beszédmód. Azomban, mint későbbi fejtegetéseiből látjuk, ő az írást tudó magyarok dialectusának a műveltebb ember beszédét tartja, a mi pedig nem egyéb, mint az irodalmi és a népnyelv önkényes vegyítése; a köz nép vagy írástudatlanok dialectusa pedig nála is az igazi népnyelv. Tovább folytatva az osztályozást, így szól: «Az írást tudó magyarok dialectusa két féle: Tisza-mellyéki és Duna-mellyéki. Ezt többnyire a Catholikusok, amazt a Protestansok követik.» Néhány pontban összeállítja e két nyelvjárás különbségeit is, azomban megfigyelései nem elég pontosak; így pl. nem különbözteti meg a zárt *é*-t, nem hallja, hogy a *ly*-t a legtöbb helyen *j*-nek ejtik, s a legtöbb sajátságot, mely csak egy vidéken fordul elő, általánosítja az egész nyelvterületre.

«A köznép vagy írástudatlanok dialectusa — így folytatja Gáti — csaknem annyi, mint a vármegyék száma. Elég a nevezetesebbekről szólni. Ez négy: 1. A felföldi vagy Duna-mellyéki paraszt dialectus; 2. az alföldi vagy Tisza-mellyéki köznép dialectusa; 3. a székely köznép dialectusa; 4. a Görgői, Balogvölgyi dialectus (ennek leánya az Ungvár vidéki dialectus.)»

A magyar nyelvjárásoknak alaposabb ismeretére vall Palóczy

Horváth Ádám munkája (A magyar nyelv dialectusairól. 1815). Szerinte is két fő dialectusa van a magyar nyelvnek. «A kettőnek tartományi a Duna és Tisza között válnak el egymástól, de nem egészen úgy, mint a Polgári kerületek, mert a Dunai szőejtés bele vág a Tiszán innen valóba is alúl szinte Szegedig; fellyül pedig a Tót nyelvvel elegyes Vármegyék valamennyire másítják a formáját, azonban osztályos névvel egyiket *Dunainak*, másikat *Tiszainak* nevezhetem, ehhez értvén Erdélyt is» (15. §.). «A Dunainak főbélyege a kemény *l* consonans és *ö* vocalis közép *e* helyett (s néha, de ritkábban az *ü*, mely a lágyabb nyelvűeknél *i*-nek hangzik); a Tiszainak ellenben az *l*-hez ragasztott lágyító *j*, és közép *e* helyett is hegyezetlen *e*» (16. §.).

Az osztályozást így folytatja tovább: «A lágyabb Dialectusnak kisebb tartományai: a *Tiszán-túli* és jelesen *Debreczeni*, a *Hegyallyjai* és különösen a *Pataki*, és a felső napkeletibb *Tótos vármegyék*.

«A keményebb szőejtésnek apróbb osztályai pedig: a *Dunához közelebb eső Vármegyék*, a *Somogyság*, a *Baranyai Ormányság* az Okor mellékivel összevéve; Vasnak és Zalának nagy része a Dunai tartományhoz szít, hanem ebben különösek a *Göcsej* és a *Kerka melléke*.

«A *Palóczság* fültre legdurvább; Gyöngyös vidék volna a fő fészke és így a Tiszai tartományhoz tartozna, de úgy el van hintve az egész két Országban, hogy Erdélyben is találhatni, és attúl fogva imitt-amott egész a Drávaig» (23. §.).

Ezután le is írja az itt említett egyes nyelvjárásokat. Az egész művön meglátszik, hogy Horváth Ádám ismerte az ország legtöbb vidékének nyelvét, megfigyelései elég helyesek s figyelembe veszi az osztályozásnál a fontosabb sajátságokat.

Osztályozása ki is elégíthette az akkori követelményeket; fő hibája az, hogy figyelme nem terjeszkedik ki az egész nyelvterületre, s nem törekszik rendszeres osztályozásra a két nagy területen belül, hanem egyes érdekesebb vidékeket jelöl csak meg. Mindazonáltal az ő osztályozása maradt irányadó egész a legujabb időkig, noha nyelvjárásainknak behatóbb tanulmányozása által lassanként jobban és jobban kitűnt, hogy sem a Duna, sem a Tisza nem határozott választó vonal nyelvjárásaink között, másrészt meg, hogy a Tiszától keletre és nyugatra eső területek mindegyi-

kén több, és egymástól lényegesen eltérő nyelvjárást kell megkülönböztetnünk. A kik ujabban e tárggyal foglalkoztak, nem is kísérelték meg a rendszeres osztályozást, hanem megelégedtek az érdekesebb nyelvjárások puszta megemlítésével.*)

Miután azomban az egyes nyelvjárástanulmányok és a folyton szaporodó népnyelvhagyományok segítségével ismereteink a magyar nyelvjárásokról folyton tisztultak és gyarapodtak, oly osztályozásnak kell a régi helyébe lépni, mely tekintettel legyen egyrészt az egész magyar nyelvterületre, másrészt nyelvjárásainknak összes fontosabb sajátosságaira.

Egy ilyen osztályozás megalkotásával csak a legutóbbi időben próbálkozott meg Simonyi Zsigmond (A magyar nyelv, 1889. I. kötet, IV. fejezet: A népnyelv és a nyelvjárások). Ő az osztályozás alapjául első sorban az *ë* hang használatát veszi «egyrészt, mert csakis e szerint oszthatjuk föl határozottan az egész nyelvterületet, másrészt mert e jelenségnek nagy fontossága van hangtani s alaktani tekintetben». Ezen az alapon három részre oszlik a magyar nyelvterület: *ë-ző*, *ö-ző*, és *e-ző* vidékre. E három nagy területen belül a további osztályozást az *é* hang kiejtésére alapítja; a régi nyelvben ugyanis kétféle *é* hang volt, *ê* és *é*, a melyek a mai nyelvjárásokban vagy egyformává lettek, vagy különbözők ma-

*) Simonyi Zs. Magyar nyelvtanának előszavában így szól: «A legfőbb magyar nyelvjárások a következők: 1. a *dunamelléki*; 2. a *tiszavidéki*, még pedig a) a *felső tiszai*, pl. Debreczenben, Bihar megyében, b) az *alsó tiszai*, vagy *alföldi*, Kecskeméttől Szegelig; 3. a *szekelyeké* Erdélyben, s ehhez tartozik a moldvai *csángóké*; 4. a *palócoké* (Nógrád, Heves-Borsod, Gömör); 5. a *Göcsej* nevű vidék nyelvjárása (Zala m. nyugati részén)». Szinnyei József A magyar nyelv rendszerében szintén így állítja össze a magyar nyelvjárásokat: «1. A *keleti nyelvjárások*, u. m. a *székelyeké* (Erdélyben) s a hétfalusi és moldvai *csángóké*; 2. a *tiszavidéki nyelvjárások*, u. m. a *felső tiszavidéki* és az *alsó tiszavidéki* vagy *alföldi*; 3. a *palócoké* (Borsod, Gömör, Heves és Nógrád megyében); 4. a *dunántúli* nyelvjárás; 5. a *göcseji* nyelvjárás (Zala megyében)». Király Pál (Rendszeres magyar nyelvtan, 2. s köv. ll.) a következő főbb nyelvjárásokat sorolja el: 1. *alsó-tiszai* nyelvjárás; 2. a *dunántúli* nyelvjárás, ehhez tartozik a) *Pápa vidéke*, b) az *örségi* és *göcseji* nyelvjárás, c) a *Balaton melléki* beszéd és d) a *szlavóniai* magyarság nyelve; 3. a *palóc* nyelvjárás; 4. a *tiszán-inneni* nyelvjárás; 5. a *tiszán-túli* nyelvjárás; és 6. az *erdélyi* nyelvjárás. Nyelvjárásainknak rendszeresebb osztályozásával próbálkoztak még a «Nyelvörkalauz» szerkesztői (164. l.).

radtak, vagy különbözőkép változtak. Ezen az alapon ismét több részre osztja a magyar nyelvterületet. E két sajátság összevetése által a következő osztályozás jó létre:

	Eredeti <i>ë</i>	Eredeti <i>ê</i>	Eredeti <i>é</i>
1. Palócz. --- --- --- ---	<i>ë szem</i> }	<i>ê kéz</i>	<i>é él</i> }
2. Dunántúl --- --- --- ---	<i>ë szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>é él</i> }
3. Komárom --- --- --- ---	<i>ë szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>í ül</i> }
4. Göcsej-Sopron --- --- --- ---	<i>ë szem</i> }	<i>êc kéz</i>	<i>í ül</i> }
5. Felső-Tisza --- --- --- ---	<i>e szem</i>	<i>eê kéz</i>	<i>í ül</i> }
6. Duna-Tisza --- --- --- ---	<i>ö szöm</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>é él</i>
7. Udvarhelyi székely --- --- --- ---	<i>ö szöm</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>ē ēl</i> }
8. Keleti székely --- --- --- ---	<i>ë szem</i>	<i>é kéz</i> }	<i>ē ēl</i> }

Simonyinak ez az osztályozása helyes alapon indul, miután lényeges sajátságok alapján igyekszik a magyar nyelvjárásokat osztályozni, csak az a baj, hogy nem vonja meg pontosan az egyes sajátságok elterjedésének határait; így pl. nem pontos sem az *ö-ző*, sem az *e-ző* terület meghatározása. Nem állapítja meg továbbá pontosan a kétféle *ē* helyén ejtett hangokat sem. Ez az osztályozás már csak azért sem lehet tökéletes, mert csupán e két sajátságra van tekintettel, pedig csakis ezek alapján nem osztályozhatjuk a magyar nyelvjárásokat; mert így megesik, hogy oly területeket választ el, melyek más sajátságaiknál fogva összetartozók, s viszont összeköt olyanokat, melyek nagyon is különböznek egymástól.*) Nem akarom részletes bírálat tárgyává tenni ezt az

*) Csak arra a jegyzetre hivatkozom, melyet S. a fentebbi táblázathoz fűz: «Megjegyzendő e táblázathoz, hogy itt a komáromi nyelvjárás mellé oda értendő a nagyszalonta-orosháza-mezőtúri vidék s a Királyhágón túl Bánffy-Hunyad vidéke, ellenben a Duna-Tisza köze Bács megye nélkül van véve, mely itt a «Dunántúl» rovathoz tartozik, Pest megye északi részével s a Jászsággal együtt. Viszont a Dunántúl az északnyugati rész kivételével van értve. A nyugati, marosvidéki székelység el van hagyva, mert onnan ellenmondó adataink vannak az *ë* hangra nézve; a székelységen kívüli Erdély pedig azért, mert az *é* hangjai nincsenek megállapítva.» Ebből is láthatjuk, mily különböző vidékek nyelve kerül egy csoportba (Ko-

osztályozást; az alábbiakból úgyis kitűnik, hol rejlenek hiányai. Így is, a mint van, elég érdekes kísérlet nyelvjárásaink osztályozására, de semmi esetre sem lehet végleges.

6. Ma már nem szabad meglegednünk nyelvjárásainknak felszínes osztályozásával, hanem olyanra kell törekednünk, a mely valóban elválassza egymástól a különváló területeket s viszont egybekapcsolja, a mi összetartozik. Ezt csakis úgy érhetjük el, ha nem csupán egyes sajátságokra leszünk tekintettel, hanem számbaveszünk minden számbaveendő körülményt. Azok a körülmények, a melyek a nyelvjárások osztályozására nézve döntők lehetnek, a következők: 1. a lakosságnak törzsekre, népfajokra osztálása, 2. az egész nyelvterületnek és egyes részeinek földrajzi helyzete, és főleg 3. az egész vidékeket jellemző sajátságok elterjedése.

A magyar nép ma minden tekintetben egységes, de tudjuk, hogy egyrészt a honfoglaló magyarok törzsekre osztottak, másrészt meg, hogy több rokon és idegen népfaj olvadt be a magyar nemzetbe, a kik hosszabb vagy rövidebb ideig megőriztek bizonyos politikai önállóságot is. Hogy mennyiben különbözhetett a magyar nemzet egyes törzseinek nyelve egymástól, s hogy volt-e befolyással ez a törzsszerkezet a magyar nyelvjárások fejlődésére, azt ma már eldönteni nem lehet. Époly nehéz az idegen népfajok beolvadásából magyarázni meg a magyar nyelvjárások keletkezését, s erre alapítani osztályozásukat. Azt a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a honfoglalás után beköltözött besenyők, kúnok, jászok nem őrizték meg saját nyelvüket, hanem elmagyarosodtak, s ez mindenestre elősegítette új nyelvjárások keletkezését.

Mindenek előtt külön kell választanunk a *székelyeket*, bár eredetük kérdését még mindig nem tekinthetjük eldöntöttnek; ők a legrégibb idő óta Erdély keleti részén laknak s hosszú időn át megőrizték saját katonai alkotmányukat. Nyelvük is sok jellemző sajátságra nézve különbözik a többi magyarság nyelvétől, a mi külön helyet jelöl ki a székelyek nyelve számára a magyar nyelvjárások sorában.

A legrégibb bevándorlók a *besenyők* voltak, a kik a Dunántúl nyugati megyéiben telepedtek le határőrökül; e vidék mai

---

márom, Nagy-Szalonta és Kalotaszeg, vagy Jászság és Dunántúl); másrészt meg egyes vidékek nyelvjárása teljesen hiányzik az osztályozásból.

lakosságának nyelvében ma is több érdekes és önálló sajátságot láthatunk, azomban e terület mégsem válik nyelvileg egészen külön, hanem átmegy lassanként a Dunántúl keleti részének nyelvjárásába. Utánuk, a XII. század első felében jött hazánkba a kúnok első csapata; ezek a Tisza és Duna fölött, a Mátra körül telepedtek le, a hol ma a több tekintetben sajátságos palóc nyelvjárást találjuk.*) Azomban ez sem egészen különváló terület, mert jellemző sajátságai nem egyszerre tűnnek fel pontosan megvonható határokon, hanem lassanként fejlődnek s mennek át a szomszéd területekre is, és viszont a terület határszélén levő palóc nyelvjárások is átvesznek egyetmást a szomszéd nyelvjárásoktól.

A későbbi települők még jobban egybeolvadtak a körülöttük lakó magyarsággal, úgy hogy külön fejlődésüket még kevésbé kísérhetjük figyelemmel. A kúnok második csapata a XIII. században jött be kelet felől s a Kis- és Nagy-Kúnságban és a Jászságban telepedtek le. Ma a Kis-Kúnság nyelve külön nyelvjárás ugyan, de sok tekintetben a szegedvidékivel és a drávamellékivel egyezik. A Nagy-Kúnságnak nincs is önálló nyelvjárása, hanem teljesen a felsőtiszaival egyezik; a Jászság nyelve pedig a palócokéhoz hasonlít. Láthatjuk tehát, hogy a bevándorolt és megmagyarosodott népfajok teljesen egybeolvadtak a magyar néppel s nyelvük ma a többi magyarságéval teljesen összefüggő nyelvet alkot, úgy hogy erre nem építhetjük a magyar nyelvjárások osztályozását.

7. A nyelvjárások osztályozásának legtermészetesebb alapja földrajzi helyzetük volna, miután, mint már fentebb láttuk, keletkezésük mindig összefügg az illető nép lakóhelyének földrajzi helyzetével. A népnek az a része, mely egymás mellett lakik, rendszeren egyformán is beszél, s a nyelvjárási sajátságok fejlődése is egyformán történik az egy helyen lakók körében. Még ha idegen népfajok bevándorlása megzavarja is a nyelvjárások rendes fejlődését, ez a bevándorlott népfaj egy helyen szokott letelepedni s így külön keletkező nyelvjárása is ehhez az egy helyhez fűződik. Ilyen formán a nyelvjárások osztályozásához nem kellene egyéb,

---

*) A kúnokat oroszul *polovci*-nak nevezik.

mint hogy megállapítsuk a létrejött nyelvjárási különbségek pontos határait.

Azomban a magyar nyelvjárások földrajzi helyzetének eredeti szabályosságát nagyban megváltoztatták nemcsak az idegen népfajok bevándorlásai, hanem a magyar lakosságnak gyakori költözködése is. Ha az idegenek betelepítése nem magyar vidékre történt, mit sem változtatott a magyar nyelvjárások helyzetén. Ha azonban valamely idegen nyelvű népfaj a magyarság körében telepedett le, első sorban megszakította a körülötte elterülő nyelvjárás azelőtti egységét, s megeshetik, hogy az így ketté vált terület nyelve külön kezd fejlődni. Másrészt meg láttuk, hogy az idegen népfaj mellett lakó magyarság nyelvére is hat ez az idegen nyelv, sőt megeshetik az is, hogy ez az idegen lakosság megtanulja a magyar nyelvet, mi által új nyelvjárás keletkezik a másik nyelvjárás körén belül.

Sokkal inkább megváltoztatta a magyar nyelvjárások földrajzi helyzetének szabályosságát a magyar lakosság vándorlása, mert ezek más vidékre kerülve is megőrizték nyelvjárásuk eredeti sajátosságait. A magyar lakosság vándorlása nagyobb tömegben rendszeren oly esetben történt, ha valamely nagyobb csapás, rendszeren háború után egy vidék népessége kipusztult. Így midőn a XVII. század végén a törököket végleg kiűzték e hazából, az országnak egy nagy része majdnem teljesen néptelenné vált, másutt meg nagyon meggyérült a lakosság. Az ilyen helyekre vagy idegeneket telepítettek le, vagy magyarok jöttek oda más vidékről. A töröktől legjobban elpusztított vidék a Duna és Tisza köze, a Dráva vidéke és a Marostól délre eső Temesköz volt. Erre a vidékre azután a múlt században mindenünnen telepítettek idegen és magyar lakosságot, úgy hogy nyelvi tekintetben ez a vidék a legtarkább, s a magyar lakosság is e vidéken többféle nyelvjárást beszél.

A magyarok között a legszaporább faj a jász; ezek népesítették be a múlt század folyamán a Kis-Kúnságban Majsát, Dorozsmát s belőlök telt ki Halas kath. lakossága; továbbá a Nagy-Kúnságban Kún-Szent-Mártont, lejutottak a Bácskába is a Tisza mellé (Zentára és vidékére), a honnan egy részük átment a Temesközbe is; elmentek továbbá a Tiszán túlra is s elvegyültek az ottani református lakosság közé, megőrizve katolikus vallásukat és külön

nyelvjárásukat. Eljutottak végre Arad megyébe is s benépesítették Magyar-Pécskát. A Nagy-Kúnság lakossága már kevésbé vándorolt el eredeti lakóhelyéről, csak egy kis része ment le a Bácskába s népesítette be Pacsér, Feketehegy községeket. A Temesköz magyar lakossága is a múlt század folyamán került oda Szegedről; ezek is megőrizték eredeti nyelvjárásukat, sőt találunk náluk egyes olyan sajátságokat is, melyeket Szeged városa az irodalmi nyelv hatása alatt már nagyrészt elveszített. A legújabb ilyen nagyobbserű telepítés a bukovinai magyarokkal történt, kik közül 1883-ban több mint 1000 családot hoztak be Magyarországra s telepítettek le az Al-Dunánál Pancsova mellett Hertelendyfalván, Nagy-Györgyfalván és Rádayfalván. Később egy ilyen bukovinai magyar csapat Arad megyében Gyorokon telepedett meg.

Az ilyen vándorlások nagyon megváltoztatják a nyelvjárások földrajzi helyzetét; a más vidékre került lakosság, ha csak egy községben lakik is, megőrzi eredeti nyelvjárását, a mely különbözik a körülötte lakókéétól s így az egyes területeken belül nyelvjárási szigetek keletkeznek. Azonban elkerülhetetlen az is, hogy az így elszakadt lakosság nyelve idővel meg ne változzék s ne alkalmazkodjék némi tekintetben az őt minden oldalról körülvevő nyelvjáráshoz. Tehát az ilyen sziget külön nyelvjárássá válik nemcsak a körülötte lakók nyelvéhez, hanem az ő anyanyelvjárásához képest is. Az ily módon keletkezett kisebb-nagyobb nyelvjárási szigetek megváltoztatják a nyelvjárások földrajzi helyzetének szabályosságát. Mindenütt, a hol ilyen szigeteket találunk, e jelenségnek ilyen magyarázatát kell keresnünk; legalább eddigi tapasztalataink alapján alig találunk arra példát, hogy külön s lényeges sajátságokra nézve eltérő sziget alakult volna elszigeteltség és önálló fejlődés következtében. S ha a népesség vándorlására a történet néha nem is nyújt biztos adatokat, a nyelvjárások viszonya gyakran útba igazít bennünket. Így pl. Halas református lakossága nem a Kis-Kúnság nyelvjárását beszéli, hanem nyelve a dráva-melléki lakosság nyelvjárásával egyezik, tehát kétségtelen, hogy onnan kerültek mai helyükre.*) Ilyen vándorlás következtében szakadhatott el a duna-drávaközi vidék mai nyelvjárása is a szegeditől, melylyel igen sok tekintetben egyezik, bár e vándorlást

*) V. ö. Korda Imre, K.-K.-Halas nyelvjárása (Nyelvőr, XV. k.).

nem támogathatjuk történeti bizonyítékokkal. Erre a magyarázatra kell gondolnunk akkor is, ha a palócز nyelvjárásoktól keletre Zilah vidékén palócزos szigetre akadunk.

8. Miután látjuk, hogy a nyelvjárások földrajzi helyzete mennyire változhatik, az osztályozás biztos alapjául csakis jellemző sajátságokat vehetjük. Alapelvnek tekinthetjük azt, hogy a mely vidék nyelve a legtöbb és legfontosabb sajátságokra nézve egyezik, az egy nyelvjárást beszél, még akkor is, ha ez a terület nem összefüggő s egyes részei akár nagyobb távolságra esnek egymástól. Viszont, ha valamely kisebb és földrajzilag bármennyire összefüggő területen a lakosság nyelvében egyes fontosabb sajátságokra nézve következetes eltérést látunk, külön nyelvjárásokat kell megállapítanunk. Természetes dolog, hogy nem választhatunk ki csak egy-két sajátságot, a melyekre osztályozásunkat alapítsuk, mert az így kiválasztott sajátságok fontosak lehetnek az egyik nyelvjárásra nézve, míg a másokra nézve éppen nem jellemzők; és megeshetik — mint Simonyi osztályozásából is kitűnik, — hogy e kiválasztott sajátságokra nézve oly területek is megegyeznek, melyeknek nyelvjárása egyébként nagyon is különbözik egymástól. Ha tehát azt akarjuk, hogy osztályozásunk megfeleljen a magyar nyelvjárások természetes fejlődésének, tekintettel kell lennünk az egész magyar nyelvterületre és a nyelvjárási különbségeket létrehozó minden fontosabb sajátságra.

Az osztályozásnak ezt a módját csak az a körülmény fogja megnehezíteni, hogy a nyelvjárásokat jellemző sajátságok nem keletkeznek s nem tűnnek el egyszerre, hanem csak lassanként mosódnak el. Ha figyelemmel kísérjük az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését az egész nyelvterületen, vagy azt fogjuk látni, hogy e sajátságnak egy góczpontja van, a hol legáltalánosabban és legkövetkezetesebben használják, és minél messzebb távozunk ettől a középponttól, használata is annál kevésbé általános és következetes. Vagy pedig azt tapasztaljuk, hogy az illető nyelvjárási sajátság használata kezdődik a nyelvterület egyik szélén és fokozatosan emelkedik vagy fogy, a mint rajta tovább haladunk keletről nyugatra vagy nyugatról keletre. Meg kell azonban már itt is jegyeznünk, hogy ez a fejlődés a székely területén némely sajátságra nézve nem folytatódik, hanem újra kezdődik.

Az *ö*-zés góczpontja a Kis-Kúnság és Szeged vidéke, ettől keletre már nem találkozunk *ö*-zéssel; a lakosság egy kis része *ë*-t ejt, a nagyobb rész pedig *e*-zö. Teljesen az *ö*-zö vidékhez tartozik még néhány község a Duna mellett s a Dráva melléke, bár itt már több az *ë*, mint Szegeden. Azomban az *ö*-zés nyomait végig kísérhetjük az egész *ë*-zö vidéken a nyugati határszélig. A Duna mellett és a Dunán túl mindig *ö*-t ejtenek *ë* helyett *l* előtt (*föl, köll, fölhő, kereső* e h. *keresél*), néhány tőszóban: *pör, szöm, rörös, körösz*, stb., és a *-hez* rag helyett: *székhő, képhő*. Minél tovább haladunk nyugatra, annál kevesebb az *ö*; így pl. Vas és Soprony megyében már így mondják: *szëm, kërösz*, de: *föl, pöröl, rörös, és könyvhő*, de: *kézhő*. Északon a palócz vidéken már nincs *ö*-zés. A székely vidéken ismétlődik ez a jelenség; a keresztúri nyelvjárás teljesen *ö*-zö, minél messzebb haladunk innen keletre, annál jobban fogy az *ö* s szaporodik az *ë*, míg a háromszéki és csik-gyergyói nyelvjárás egészen *ë*-zö.

A nyelvjárási sajátságok lassú elmosódásának kitűnő példája az *ly* hang ejtése is. Ezt a magyar nyelvterületen háromféleképp ejtik: *ly, l* vagy *j*. A *ly* ejtésének góczpontja a palóczság, Gömör, Nógrád és Hont megyékben, *l*-nek ejtik a Dunántúl nyugati részén, *j*-nek a Dunától keletre. Ez a háromféle ejtés csak lassanként megy át egymásba. A nyugati megyékben mindig *l* (*illen, ollan, selëm*), még akkor is, ha *l* és *j* került egymás mellé: *állon* (álljon), *halla* (hallja). A Dunántúl keleti felében is hallhatunk még ilyeneket *illen, ollan, királ, selëm*, de: *ájon, hajja, kerűjön*. A Dunától keletre mind jobban tűnik az *l*; a Duna mellett még hallható *királ, luk, selëm, hel*, de már mindig: *ijen, ojan, hajja*; a Tiszán túl már egészen eltűnik az *l*: *kiráj, juk, sejëm*, sőt sok szóban *l* helyébe is *j* lép: *jány, mejj, sajáta*. Az *ly* hangot Borsod, Gömör, Nógrád, Hont megyékben és Heves megye északi részében ejtik; akármilyen irányban távozunk e vidékről, annál inkább fogy az *ly* s helyet ad a *j*-nek, nyugaton Pozsony megyében pedig az *l*-nek.

E jelenség egy másik példája a hosszú és rövid hangzók használata. Az ország nyugati része a rövid, keleti része pedig a hosszú magánhangzokat kedveli. Soprony, Vas és Zala megyékben az *i, u, ü*, hangzó mindig rövid (*tiz, husz, tüz*), sőt az *l, r*, kiesése után is rövid marad a magánhangzó: *emënt, ama* (alma), *házbu*. A Dunántúl keleti részén már hosszú a magánhangzó, ha utána

mássalhangzó veszett el (*ëmënt, házú*), de a többeli *i, u, ü* röviden hangzik egész a Dunáig. Innen keletre már hosszú ez az *i, ú, ü*, (*tíz, húsz, tűz*), a Tiszán túl hosszú marad néha még ragok előtt is (*nyúlak, útat*); megnyúlik itt továbbá minden magánhangzó, ha szótagzáró *l, r, j* előtt áll: *álma, kérbe, ajtó*. Erdélyben még gyakoribb a hosszú magánhangzó a töszótagban: *vidék, biztos, tükör, mútat, mulat, bément, nyér* stb.

E dolgozat harmadik szakaszában még több példát fogunk látni a nyelvjárási sajátságok ily lassú elmosódására.

Látjuk tehát, hogy az egyes nyelvjárási sajátságok csak lassanként tűnnek el és, a mit a fentebbi példákból is láthatunk, határaik nem vágnak össze, hanem gyakran keresztezik egymást. A nyelvjárási sajátságoknak ez a kereszteződése okozza, hogy az egyes nyelvjárásokat csak nehezen választhatjuk el egymástól s alig vonhatjuk meg köztük a pontos határokat.

A nyelvjárásokra nézve ugyanazt tapasztaljuk, a mit most az egyes sajátságok elterjedését illetőleg láttunk; mindig van egy olyan terület, a hol megvannak az illető nyelvjárás összes jellemző sajátságai teljes számban és a legkövetkezetesebben használva. Ez az illető nyelvjárás gócpontja. Innen különböző irányokban tovább haladva ugyanazt a nyelvjárást találjuk még, csakhogy jellemző sajátságai közül némelyek elvesznek, mások ritkábban fordulnak elő, s minél jobban közeledünk más nyelvjárás területe felé, annál inkább tűnik fel az első nyelvjárásban is egy-egy a másiknak sajátságai közül. Így tehát az egyes nyelvjárásokon belül új nyelvjárások képződnek, melyekben megtalálunk nehányat az egész terület legjellemzőbb sajátságai közül, de látunk mellettük újakat is fejlődni s eredetieket elveszni. És ezért nem is oszthatjuk a magyar nyelvterületet mindjárt egyes nyelvjárásokra, a melyeknél tekintetbe vennénk minden egyes eltérő sajátságot, hanem össze kell foglalnunk előbb egyes nagyobb területeket, melyeknek nyelve a legfontosabb sajátságokra nézve egyező és így közös eredetre s együttes fejlődésre vallanak; ezek a nyelvjárás-területek. E területeken belül viszont tekintetbe kell vennünk a bármilyen folytán keletkezett különbségeket, melyek létre hozzák az egyes nyelvjárásokat. E nyelvjárások, mint láttuk, létrejöhetnek önálló fejlődés által, idegen nyelv hatása, vagy idegenek megmagyarosodása következtében, végre az által is, hogy a külön-

bőző nyelvjárásterületeknek határos nyelvjárásai átveszik egymás sajátságait, a mi által vegyülék nyelvjárás keletkezik. Tekintettel kell lennünk ezen kívül még arra is, hogy keletkezettek valamely nyelvjárásterületen belül más nyelvjárásterületnek szigetei is.

9. Feladatomban tehát, az, hogy a legjellemzőbb tulajdonságok alapján osszszám fel a magyar nyelvterületet egyes nyelvjárásterületekre, melyeknek mindegyike, habár több nyelvjárásra oszlik is, összefüggő egységet alkosson. Nyelvjárásterületnek több egymáshoz tartozó nyelvjárásnak oly egységét kell tartanunk, a mely együttesen ment végig a fejlődésnek egy bizonyos fokán, s ezt a közös fejlődést egyes közös jellemző sajátságok tanúsítják. Ha tehát a magyar nyelvterületet nyelvjárásterületekre akarjuk felosztani, ilyen együttes fejlődésre valló sajátságokat kell keresnünk, melyek közösen megvannak több, máskülömben is hasonló nyelvjárásban. Még meg kell jegyeznünk azt is, hogy ilyen jellemző sajátság csak az olyan lehet, a mi újabb és közösen átélt fejlődésnek eredménye; valami régi sajátságnak megőrzése magában véve nem lehet jellemző az illető területre, mert ez a sajátság megmaradhatott esetleg több helyen, egymástól függetlenül is.

Mielőtt a magyar nyelvterületnek ily forma felosztásához fognánk, külön kell választanunk a *székely nyelvjárásterületet*, mint a melynek külön fejlődéséről történeti bizonyítékok is tanuskodnak, s földrajzi helyzete is különválasztotta a többi magyarságtól. Ez a nyelvterület több sajátságot együttesen fejlesztett ki, a mi már eredeti egysége mellett bizonyít. Ezen kívül láttunk példát arra is, hogy a székely területen belül ismétlődik egyes nyelvjárási sajátságoknak olyforma keletkezése és elterjedése, mint a magyar nyelvterület egészében. Itt is van *ő-ző* és *é-ző* vidék, melyek csak lassanként mennek át egyik a másikba; továbbá a székelység egy részében szintén elvész a szóvégző *l*, míg a másik felében megmarad, épúgy mint a magyarországi nyelvjárásokban. Ennek következtében magán ezen a nyelvjárásterületen belül egyes vidékek fontos sajátságokra nézve is eltérnek egymástól, és így több székely nyelvjárást kell megkülönböztetnünk.

Külön választva így a székely nyelvjárásterületet, a magyar nyelvterületnek többi részét több nyelvjárásterületre kell osztanunk. Az osztályozás alapjául mi is azt vehetjük első sorban, hogy

hogyan bántak az egyes vidékek az *ē* hanggal. Ott a hol a különböző vidékek *e* hang használatára nézve eltérnek egymástól, az *ē* volt az eredeti hang, melyet a magyarság legnagyobb része megőrzett ugyan, de egy másik, szintén nagy része megváltoztatott. Az *ē* hang megőrzését magában véve nem tekinthetjük jellemző sajátásnak, mert ezt megtehetette több nyelvjárás egymástól függetlenül is. Annál jellemzőbb, ha egy nagy vidék egyformán változtatta ezt a hangot. Így válik ki a magyarság köréből az a terület, melyen az *ē* helyén a megfelelő ajakhangzót, az *ö*-t ejtik. Ez az *ē* átváltozása *ö*-vé nem egyszerre történt, hanem csak lassanként terjedt el az illető területen s változtatta *ö*-vé kevés kivétellel az összes *ē*-ket. A magyarság egy más részén, mint fentebb is láttuk, szintén kezd terjedni az *ö*-zés, de még nem vált ily általánossá, s csak bizonyos helyzetben használnak *ö*-t, másutt megmaradt az *ē*. Külön nyelvjárásterületnek kell tehát tartanunk azt az egész vidéket, a hol az *ö* teljesen elnyomta az *ē*-t; ez az ugynevezett *ö*-ző vidék, mely magában foglalja a Kis-Kúnságot, Szegedet és vidékét, továbbá a Duna mellékének egy részét (Sárköz) és Baranya és Somogy megye déli részét. Ezt a területet nevezem *alföldi nyelvjárásterületnek*.*)

Az *ē* az ország más részében úgy fejlődött, hogy nyiltabbá vált s egybeesett az *e* hanggal. Így ejtik ezt a Tiszán túl a Marostól északra, továbbá a Tiszán innen Zemplén és Abauj megyéktől keletre, végre Erdélynek nyugati részén a nem székely vidékeken. Habár az *ē* hang nyiltabbá válása közös fejlődés eredménye, mégis kétfelé kell választanunk ezt a területet. A Királyhágón inneni rész úgy állapodott meg, hogy az *ē* nyiltabbá vált, azomban a többi középső nyelvállású rövid hangzó (*o*, *ö*) megmaradt változatlanul. Ellemben a Királyhágón túli részen még ma is működni látjuk *e* hatást. Ott nemcsak az *ē* vált nyiltabbá, hanem nagyrészt az *o*-ból is *a* lett, sőt Küküllő megyében az *ö* is nyiltabb *æ*-vé vált. Az erdélyi rész nyelvjárása még több más sajátásra nézve is eltér

---

*) «Alföldi» nyelvjárásterületnek azért nevezem, mert nagyobb része az Alföldön van és mert az *ö*-zést többször nevezték már alföldi sajátásnak. Az egyes nyelvjárások területe különben sem vág teljesen egybe a földrajzi területekkel, az elnevezésnél tehát bele kell törődnünk a fogalmaknak néha megszorításába, néha kitágításába.

a Királyhágón inneni vidék nyelvétől, úgy hogy az *e*-zö vidéket két nyelvjárásterületre kell osztanunk: a magyarországi részt nevezem *északkeleti nyelvjárásterületnek*, az erdélyit pedig *királyhágóntúli nyelvjárásterületnek*.

Az eddig említett nyelvjárásterületeket külön választva, megmarad a magyar nyelvterületnek egy nagy része, mely az *ë* hangot eredeti alakját an őrizte meg. Ez azomban, mint már említettem, nem tekinthető oly jellemző sajátyságnak, a mi egybefűzné ezt a területet. Külön válik első sorban a palócz vidék s a vele szomszédos nyelvjárások nyelve, mely sok tekintetben különbözik a többi magyarságtól, így különösen abban, hogy az *ë* sohasem enged helyet az *ö*-nek; jellemző sajátosságai még az *a*, *á* és a kétféle eredetű *é* hangnak a köznyelvtől eltérő ejtése; az *ë*, *o* hangok gyakori használata *e*, *a* helyén, a palatalis mássalhangzók kedvelése, és hogy az *ly* hangot is ejti. Ez a nyelvjárásterület Zemplén megyétől nyugatra terül el a Tisza és Duna fölött egész a nyugati határszélig. Ezt nevezem *északnyugati nyelvjárásterületnek*.

A Dunától délre eső s a Tiszántúlról egész hazánknak nyugati határáig terjedő többi *ë*-zö vidékek abban is különböznek az északnyugati nyelvjárásterülettől, hogy bizonyos helyzetekben helyet engednek az *ö*-nek, tehát kis részben *ö*-zők. Ezen a területen a Duna némileg választó fal s a jobb és bal partján lakó magyarság nyelve sokban eltér egymástól. A Dunán inneni rész, melyhez a Tiszántúl egy kis része is tartozik, a hosszú magánhangzókat kedveli s az *ly* helyén mindig *j*-t ejt; egyéb sajátságai-
ban is gyakran a vele érintkező *ö* zö vidékekkel egyezik. Ide tartoznak a Dunától keletre eső *ë*-zö vidékek; ezt nevezem *duna-tiszai nyelvjárásterületnek*.

A dunántúli részt is két nyelvjárásterületre kell osztanunk. A nyugati rész (Soprony, Vas és Zala megye) igen kedveli a rövid magánhangzókat, az *ly* helyén *l*-t ejt, a szóvégi *l* mindig elmarad s *a*, *e* helyett a szó végén zártabb hangot ejt (*o*, *ë*, *ö*). Ezt nevezem *nyugati nyelvjárásterületnek*. A Dunántúl keleti fele egyezik ugyan több tekintetben a nyugatival, de az *l* kiesésekor már hosszú hangzót ejt, a szóvégző *l* néha megmarad és *ë*, *ö*-t sem ejt a szó végén. Ezt nevezem *dunántúli nyelvjárásterületnek*.

Ezek szerint az egész magyar nyelvterület nyugatról keletre

s onnan északra menve, de a székelyt külön utolsónak hagyva, a következő nyolcz nyelvjárásterületre oszlik :

- I. Nyugati nyelvjárásterület.
- II. Dunántúli nyelvjárásterület.
- III. Alföldi nyelvjárásterület.
- IV. Duna-tiszai nyelvjárásterület.
- V. Északkeleti nyelvjárásterület.
- VI. Királyhágóntúli nyelvjárásterület.
- VII. Északnyugati nyelvjárásterület.
- VIII. Székely nyelvjárásterület.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az egyes nyelvjárások.

Az eddigiekben láttuk, hogyan oszlik fel a magyar nyelvterület nyolcz nyelvjárásrészletre. Szükséges azomban, hogy nyelvjárásaink képenek ne csak körvonalai legyenek meg, hanem hogy lássuk azt is, mikép oszlanak fel a nyelvjárásrészletek egyes nyelvjárásokra, továbbá szükséges még, hogy kiszínezzem az egészet az egyes nyelvjárásoknak minél hűvebb rajzával. Egyúttal okadatolnom kell részletesebben is a fentebbi osztályozást, kimutatva, hogy nyelvjárásaink jellemző sajátosságai csakis ezt az osztályozást teszik elfogadhatóvá. Ebből a szempontból tekintve fogom jellemezni az összes magyar nyelvjárásokat, a mennyiben ez az eddigi források alapján lehetséges. De előre is ki kell jelentenem, hogy czélom nem az, hogy minden egyes nyelvjárást részletesen leírjak, minden egyes sajátosságát bőven fejtegessem, hanem csakis az, hogy kimutassam helyét a magyar nyelvjárások körében. Tehát inkább az egyes nyelvjárásrészletek közös sajátosságait fogom kiemelni, a melyek egységgé fűzik össze a hozzá tartozó nyelvjárásokat; ezeknél pedig az eltérő sajátosságokra fogok utalni, melyek őket külön nyelvjárásokká teszik.

Az egyes nyelvjárásokat leírva, felhasználtam mindazt, a mi róluk irodalmunkban eddigelé megjelent, és pedig nemcsak az egyes nyelvjárás tanulmányokat, hanem feldolgoztam erre a czélra a Magyar Nyelvőrben és másutt megjelent összes népnyelvhasználmányokat is. Még ez sem lett volna elég arra, hogy a rajz tökéletes legyen és kiterjeszkedjék az egész magyar nyelvterületre, miután sok helyről semmi adat sem látott napvilágot, több vidékről pedig csak hiányos és megbízhatatlan adatok. Hogy munkám minél

tökéletesebb legyen, az 1888-ik év őszén kérdő íveket küldöttem szét az ország minden részébe, melyekre elég szép számú felelet érkezett; ezen kívül magam is megfigyeltem több vidék nyelvét, úgy hogy végre hozzá foghattam nyelvjárásaink osztályozásához és leírásához.¹⁾ Természetes, hogy nyelvjárásainknak e rajza még most sem lehet minden tekintetben tökéletes és a további kutatás minden esetre sok javítani és pótolni valót fog e munkán találni. Bár karolnák is fel minél többen nyelvjárásaink ügyét oly lelkesedéssel és oly lelkiismeretes buzgósággal, hogy minél előbb betölthetnek a hézagokat, pótolnák a hiányokat, melyeket munkámban én magam érzek legjobban.²⁾

I. Nyugati nyelvjárasterület.

Ez a nyelvjárasterület magában foglalja a Dunántúl egész nyugati részét. Északi határa a Rábca vize és Mosony megye, melynek lakossága német ajkú, nyugatra az ország határán lakó németek és vendek területéig terjed, délen szintén a Horvátország határán lakó vendekig nyúlik, míg keleten kezdetben a Rába vize a határa, majd Vas megyében ennek mindkét oldalán egész a megye határáig terjed s hozzá csatlakozik Zala megyének déli fele egész a Zala vizéig.

Ez az egész terület egységes nyelvjárást beszél, melyet sok közös jellemző sajáttság fűz össze, csak délkeleten szakadozik egyes kisebb nyelvjárásokra. Győr megyének a Rába és Rábca közé

¹⁾ A kérdő ívek terjesztésében legnagyobb buzgóságot Simonyi Zsigmond budapesti és Szinnyi József kolozsvári egyetemi tanár urak fejtették ki, a kik tanítványait az ívek kitöltésére buzdították és munkájukban segítették; továbbá Lakatos Sámuel ev. ref. kollegiumi tanár úr Maros-Vásárhelytől, ki a marostordamegyei tanítótörsület körében buzdított és lelkesített ez ügy érdekében. Fogadják érte ők és mindazok, kik egyes ívek kitöltésére vállalkoztak, hálás köszönetemet.

²⁾ A nyelvjárásokat leírva, a kiejtés pontos feltüntetésére törekedtem; a jelölés módjáról e mű függelékében lesz szó. A hangok képzése módjának és osztályozásának bővebb fejtegetésére nem terjeszkedhettem ki ebben a műben; erre nézve «A phonetika elemei» (M. T. Akadémia, 1886) és «A magyar hangok képzése» (Nyelvtud. Közlemények, XXI. k.) cz. dolgozataimhoz kell utasítanom az érdeklődő olvasót.

eső része, Soprony megye és Vas megyének legnagyobb része, ú. m. a Répeze melléke, Kemenesalja és a Hegyhát egy nyelvjárást beszél, melyet az egész területet majd szegélyező, majd átszelő Rába vizéről *Rábadéki nyelvjárásnak* nevezek. A nyelvjárás keleti része, főleg Kemenesalja némi tekintetben már átmenet a szomszédos dunántúli nyelvjárásterülethez. Némileg különváló kis nyelvjárásvidék a Vas megye délkeleti szélén levő *Órség*, mintegy 40 mérföldnyi terület, mely körülbelül 30 községből áll. «Délről és nyugatról a vendekkel, keletről Zala megye Rámocsa helységével, főlebb Péntekfával s a goveczi pusztával, Vas megyében pedig Jánosfa, Sz. Jakab és Mogyoróssdal határos» (l. Vass József, Dunántúli nyelvjárás, 64. l.). E terület nyugati szélén levő Farkasfa község nyelve néhány sajátosságban már eltér az órségi nyelvjárástól. Kevés eltérést tüntet fel az órségi nyelvjárással szemben a *hetési nyelvjárás*, azon kis területnek nyelve, mely Alsó-Lendva s a tőle nyugatra eső vendég közé esik, s melynek főhelye Dobronak. Zala megye nyugati részén a *göcseji nyelvjárást* találjuk, melynek területe körülbelül 15 □ mérföld a Zala, Cserta és Váliczka folyók között. «E folyók völgyein több mint száz helység éri egymást, közülük Göcsej közepén Nova és Páka emelkednek ki, a határon pedig a keleti Zala-Egerszeg és a nyugati Alsó-Lendva nevezetesei» (l. Kardos A. A göcseji nyelvjárás. Nyör, XIII: 161 l.). E nyelvjárásterületnek legkeletibb része Zala megyének déli fele, melynek nyelvére már némi befolyással vannak a kelet felől szomszédos nyelvjárások. Ezt nevezem *zalai nyelvjárásnak*, bár Zala megyének csak a Zala, Váliczka és Mura folyók közé eső részét foglalja magában.

Az egész nyelvjárásterületnek legjellemzőbb közös sajátosságai egyrészt a rövid, másrészt a zárt magánhangzók kedvelése s ezzel szemben a mássalhangzók gyakori kettőzése; továbbá az a sajátossága, hogy a kiejtésben pontosan megkülönbözteti az *é-ből és *ê-ből eredt hangokat, hogy *ly* és *lj* helyén *l*, *ll*-t ejt, és végre, hogy szótag és szó végén az *l* mindig elmaradt. Ez általános vonások a legszembeszökőbbek s ép ezek a sajátosságok vonják össze ezt az egész vidéket egy nyelvjárásterületté.

Az egész terület *hangzórendszerét* nem lehet együttesen tárgyalnunk, mivel némi különbséget hoz létre az egyes nyelv-

járások között egyrészt a kétféle *é* hang megkülönböztetése, másrészt a hosszú magánhangzók és diphthongusok használata.

A rövid magánhangzók ejtése és használata általában egyezik a köznyelvvél, a hosszú magánhangzók azonban ritkák. Az *á*-t rendszeren ejtik, de a hosszú *í*, *ú*, *ü* nem hallható ezen területen, csak a rábavidéki nyelvjárás ejt **é* helyén néha *í*-t (*egísz*, *kík*, *vetís*), egyébként e hangzók mindig rövidek: *hir*, *sir*, *viz*, *szic*; *hasitt*, *segitt*; *ur*, *kut*, *husz*, *háboru*; *szüz*, *tüz*, *gyönyörü*. Hosszú *ú*, *ü*-t csakis pótlónyújtás esetén s néha a tő első tagjában (ha köznyelvi *ó*, *ö* helyén áll: *kü*, *tü*, *bü*, *bür*) ejt a rábavidéki és göcseji nyelvjárás: *tanúnyi*, *borútam*, *böcsüt*, *süvö*; de a szó végén még ilyenkor is rövid: *törkü*, *föllü*, *kivü*; *rosszu*, *hátu*, *házbü*.

A mássalhangzók közül az *ly* ismeretlen, mint a magyar nyelvterület legnagyobb részén s helyét ez a nyelvjárásterület *l*, *ll*-vel pótolja, még ott is, a hol *lj* volna: *illen*, *ollan*, *mëllen*, *helës*, *királ*, *Mihál*; *halla*, *áll száll* (*hallja*, *állj*, *szállj*), *fordullon*. Kedveli ez az egész vidék a mássalhangzók kettőzését is: *belüllö*, *föllü*, *föllebb*, *csollán*, *sz^oöllanyi*, *nyillanyi*; *essö*, *magossabb*, *sebëssen*; *tanittanyi*, *nyittanyi*, *füttenyi*.

A magánhangzók változásai közül erre a nyelvjárásterületre nézve legjellemzőbb a hangzók zártabb ejtése. Az *e* helyén rendszeren *ë* *ö* áll a szó végén, és pedig nem ajakhangzós szótag után *ë*, ajakhangzós szótag után *ö*: *végë*, *kezë*, *pínzë*; *bennë*, *messzë*; *tëttë*, *nízzë*; — *fülö*, *könyvö*, *tüzö*, *ökrö*; *összö*, *belüllö*, *közöttö*; *vüttö* (*vitte*), *törtö*, *löktyö* (*lökje*), *küggyö*, *süvö*, *ütfö* (*ütve*). A *-be*, *-re* rag nyílt marad: *k'ëzbe*, *k'ëzre*. A tagadó szócskát *ë*-vel ejtik: *nëm*. Az *a* helyett *o*-t szó végén, vagy szó belsejében csakis az előbbi szótagban levő *á* után ejtenek: *káko*, *bábo*, *pávo*; *házo*, *lábo*, *házbö*, *fáro*; *vággyo*, *várgyo*, *láttyo*; *házok*, *házot*, *házom*, *háznok*, *házos*; *szároz*, *százon*; *szárod*, *árod*, *vállol*, *szántonyi*, *jácczonak*, *várnok*. Más esetben akár szó végén, akár szó belsejében megmarad az *a*.

A magánhangzók zártabb ejtésének másik esete, hogy az *o*, *ö* helyén gyakran *u*, *ü* áll. Ezt a zártabbá válást látjuk mindig, valahányszor az *o*, *ö* (*ë*) *l* előtt áll (kivéve a tő első tagjában): *gyilkul*, *pörüllön*, *gondulok*, *gondulat*, *pörülés*. Sok esetben az *l* szótag végére kerül és elvész, az *o*, *ö* (*ë*) helyén ilyenkor is a zártabb *ü*, *ü* vagy *u* áll: *pörü*, *gyelü*, *pörünyi*, *gondünyi*; — *pörüt*, *gon-*

dutak, tánczutattam. A Rába vidékén néha az első szótagban is: *tútam* (toltam), *úkor* (olykor). Így áll a *-ból, -ből* stb. ragok helyett *-bu, -bü* stb.: *házbu, aptyátu, asszonru; kerbü, fejemtü, k'ézrü.* Egyéb esetekben is áll néha *ó, ő* helyén *ú, ü, u, ü*: *lú, sunka, bujtár, durung, mustoha, csurog, hun; kü, tüke, ü, ük, lünyi, szünyi, lütem; de: lova, és néhol: lövök, szövés.* Az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárásban, mint látni fogjuk, szó végén mindig *u, ü*-t ejtenek *ó, ő* helyett.

Ugyanezt a jelenséget, a magánhangzók zártabbá válását látjuk abban is, hogy a régi *é-ből* részint *é*, részint *é* lett (csak ritkán, leginkább a második szótagban maradt *e*), míg ellemben az **é-ből* majdnem mindenütt *i, i* vagy *ie* lett. E változásról még lesz szó az egyes nyelvjárások leírásában.

Az ellenkező változást, hogy zárt hangzó változik nyitabbá, csakis egy esetben látjuk, s ezt is csaka a hetési, göcseji és zalai nyelvjárásban, midőn *i, i* helyén *ë, é-t* ejtenek, a mi nagyrészt régi állapot megőrzése: *hértelen, Pësta, ësten, vërad, ës* (is); *ëppët, burët, vonët, nyomënt, sën-rën, këncs, pacsërta, késër, segëccs, tágëccs.*

A nem ajakhangzók változása ajakhangzókká szintén jellemző sajáttsága e nyelvjárásterületnek. Habár az *ë-ző* vidékek közé tartozik, mégis gyakori benne az *ö* is *ë* helyén: *vörös, sörény, söpör, mögé, vödör; ö-t* ejt mindig *l* előtt: *fölhö, köllött, gyelü* (jelöl), *k^üö* (köll), *f^üö* (föl), és illeszkedés következtében minden ajakhangzós szótag után: *könyvö, tűzö, szöttö, süvö, elöttö.* A nyelvjárásterület déli részén, minél inkább közeledünk a Dráva melléke felé, annál gyakoribb az *ö*; a hetési és göcseji nyelvjárásban így mondják: *pör, lössz, embör, gyerök, szépön.* Még gyakoribb az *ö* a zalai nyelvjárásban.

Gyakori még az *i* helyén álló *ü* is: *üdö, cüpö, üng, hüt, szüves, füzet, vüsöm, vüttö, vünnyi, ügyekëzik, mü, tü, kü* (ki igeekötő).

A magánhangzók illeszkedése nem egyforma az egész nyelvjárásterületen. Az összetett szavakban gyakori az ellenkező hangrendű szavak egyezése; Rábavidék: *sohun, nepestig, dölögtív^üö, dölögté, dölögtö nap*; Őrség: *suhun, gömböstö*; Göcsej: *sohogysë, hanom, hënëm, ödben, ötlen* (ott benn, ott lenn), *böstörü* (borstörő), *hüsit* (husvét) stb. Azomban Göcsejben és a szomszédos nyelvjárásokban több rag eredeti alakjában, illeszkedés nélkül fűződik a névszóhoz.

E nem illeszkedő ragok Göcsejben: *-hoz, -nál, -vel, -szēr*, néha *-nek* és *-ra*; az őrségi és hetési nyelvjárásban nem illeszkednek: *-hoz, -nál, -vel* és *-szēr*. A *-vel* rag nem illeszkedik Vas megyében, a *-szēr* pedig a zalai nyelvjárásban (*zsákkē; haccēr*).

A mássalhangzók változása kevés kiválóbbs jelenséget tüntet fel. Az *ly* és *lj* változásáról *l, ll*-vé már szólottunk, s ez a nyelvjárásterületnek egyik legjellemzőbb sajátága. Említésre méltó még, hogy *a j*-ből mássalhangzó után a megfelelő néma hang lesz (*gy, ty*): *borgyu, lajtērgya, sargyu, szomgyas, tömgyn; kargya, boeskorgyuk, zabgya, kalaptya, széktyē; várgyo, várgyuk, kaptya, raktyátok*. Ezenkívül megemlítendő, hogy az *ny* helyén szó végén rendszeren *n-t* ejtenek (*lián, asszon, toron, hán*); Soprony megyében ez is beolvadt a magánhangzóba és orrhangzóvá változtatta (*asszo~, toro~*).

A mássalhangzók elveszésének legjellemzőbb esetei a szótag- és szóvégző *l*-nél fordulnak elő. Az ilyen helyzetben levő *l* elvesz a legtöbb magyar nyelvjárásban, csak hogy különböző mértékben s az *l* kiesése különböző változásokat hoz létre az előtte álló magánhangzón. Ez az egész nyelvjárásterület abban a tekintetben egyformán jár el, hogy az *l* mind a szó, mind a szótag végén csak a legritkább esetekben marad meg; az előtte álló magánhangzóra gyakorolt hatás azomban az egyes nyelvjárásokban különböző s ezért erről alább fogok szólni.

Az egymással érintkező mássalhangzók sokkal jobban használnak egymáshoz, mint másutt. Nemcsak a szó belsejében illeszkednek a zöngés és zöngé nélküli magánhangzók (*öden v. ötfen, ütő, kötő*), hanem a külön szavak érintkező mássalhangzói is illeszkednek ilyformán: *id vót, öd ben* (ott ben); *ēh ház, nak kalap, um mēgmontam, uv vót*.

A hiatust illetőleg nem egyformán viselkedik az egész nyelvjárásterület. A rábavidéki, úgy mint a magyar nyelvjárások legnagyobb része, nem tűri a hiatust, s vagy kihagyja egyiket a két magánhangzó közül (*rám, szobajtó, ucczajtó, gazdasszony*), vagy *j-t* ejt közöttük (*fijam, liján, rējá*). Már Vas megyében (Hegyhát, Kemenesalja) kezdődik az a sajátág, hogy nemcsak a hiatus marad betöltetlenül, hanem néha kiesik a mássalhangzó két magánhangzó közül s így jön létre hiatus: *süög* (süveg), *üög* (üveg), *hüöl* (hüvely), *hüökk* (hüvelyk), *koács* (kovács). Ez a sajátág azután

még jobban elterjedt az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárásban, s némileg a zalaiban is hallható. Az így támadt hiatust betöltik néha *j* v. *h*-val, de gyakran meg is marad, néha pedig egybeolvad a két ily módon egymás mellé került magánhangzó. Kieshetik két magánhangzó között a *v*, *z*, *gy*: 1. a mássalhangzó kiesik s hiatus marad: *hoa* (hova), *loaim*, *kuács*, *koács*, *küet* (követ), *gyüö* (jövő), *leit* (levét), *üeg*; *eök* (ezek), *ait* (azért), *aután*; *vaok*, *vaon* (vagyok, vagyon), *naon*; — 2. a hiatust *j*, *h* tölti be: *hijok* (hivok), *füjet*, *gyöjök*, *ijott*, *öjött* (ivott, evett), *üjeg*; *bihal*, *föheny*, *sahó*; *ajét* (azért), *ajok*, *ejék* (azok, ezek); *najon*, *vajok*; — 3. az egymás mellé került magánhangzókat összevonják: *vák* (vagyok), *há* (hová); s leginkább az őrségi nyelvjárásban: *sög* (süveg), *ög* (üveg), *höl* (hüvely), *gyö* (jövő).

Az eddig tárgyalt hangtani törvények szerint alakul e nyelvjárasterület név- és igeragozása.

A *-ból*, *-ből* stb. ragokat az *l* hatása következtében zártabb hangzóval s *l* nélkül ejtik: *-bu*, *-bü*; *-ru*, *-rü*; *-tu*, *-tü*. A *-hoz* rag alakja a rábavidéki nyelvjárásban *-ho*, *-hë*, *-hö*, s az utóbbi két alak pontosan illeszkedik az előtte álló szótag ajak- vagy nem ajakhangzójához (*k'ézhë*, *kühö*, *házho*). Az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárás csak egy alakban használja e ragot (*-ho*), s így járul a magashangú szókhöz is (*fërho*, *pékho*). Az *l*-re végződő ragokban az *l* mindig elvesz, így a *-nál* ragban (*házná*, *kertnë*), melyet az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárás szintén illeszkedés nélkül használ (*kertná*, *kjenná*). A *-vel* rag is elveszti végső *l*-jét s a rábavidéki nyelvjárásban a magánhangzóból diphthongus lett (*'é*, *uó*): *fejji'é*, *k'ézz'uó*; *ház'uó*, *avv'uó*. A többi nyelvjárásban nem illeszkedik s a hangzó rövid marad: *fejje*, *nappe*; ha pedig a szó magánhangzóra végződik a *v* kiesik s helyét *jj* tölti be: *ómájje* (almával), *kápájje*, *lovájje*. A zalai nyelvjárás már sok tekintetben a keletről szomszédos vidékek hatása alatt áll, s a *-hoz* ragot két alakban ejti; *-hó*, *-hö* vagy *-ho*, *-hö*. A ragok illeszkednek s a *-vel* rag hangzója, ha az előbbi szótagban *á* van, *o* vagy *ó*-nak hangzik: *magávo*, *rózsámmó*. — A névszók birtokos személyragozása különbözőképp alakul az egyes nyelvjárásokban, s ezért mindegyiknél külön fogom tárgyalni.

Az igeragozás a személyragok alakulásában szintén némi különbségeket mutat. Egyforma azomban a főnévi igenév alakja

(-nyi) : *kérnyi, énni, várnyi, kapnyi*; s az olyan igéknél, melyeknek töhangzója *i*, a rag hangzója *a* : *irnya, sirnya, innya, tanitnya*; az őrségi és göcseji nyelvjárásban már egyébkor is hallható a *-nya*: *számunya, dógoznya*. A határozói igenév ragjának *v*-je mássalhangzók után is megmaradt, csakhogy zöngé nélküliek után *f* (ütő) ; a magánhangzó pedig az eddig említett törvények szerint változik: *tívé, nyervé, terⁱétfé, süvő, kötfő*; *irva, ávo* (állva), *szi-távo*.

Az ikés igék külön ragozásának kevés nyoma maradt; az első személy ragja *-k*: *iszok, dógozok, észék*; a második személy sziszegők után *-ol, -él, -öl*, csakhogy ez a rendes hangváltozás szerint a rábavidéki nyelvjárásban *ó, ö*: *ész^üő, öregsz^üő, isz^üó*; az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárásban *u, ü*: *óvasu, keresü, lészü*; a zalai-ban *ó, ö*: *imátkozó, lésző*. A többi igéknél a 2-ik személy ragja *-sz*, mely néha a végső mássalhangzó szerint változik: *olvass, keress, káromkocc, vetekécc, kapaszkocc, laksz, mēccesz* (mit teszsz). A fel-tétes és felszólító mód 3-ik személyében a hetési és göcseji nyelv-járás megőrizte az ikés alakot: *énneik, égyik*.

Az egyes nyelvjárásoknak egymástól eltérő jellemző saját-ságai a következők:

1. Rábavidéki nyelvjárás.*)

A régi nyelv kétféle *é*-jét ez a nyelvjárás pontosan meg-különbözteti. Az *ê*-t *é*-nek ejti (*k^ééz, é^ég, él^és, k^éés, sz^éél, teh^én, kev^éés*), míg az **ê*-ből *í* lett (*ílet, íf^íél, fír^íég, csívít, fejszír^íe, vín, tíg^íéd, verís; íg, szeretník*). Ennek magyarázatát abban kell keres-nünk, hogy a nyelvjárás az illető magánhangzókat egy-egy fokkal zártabbá változtatta, a nyelv középső állásával képzett hangokat

*) Irodalom: Vass József, A dunántúli nyelvjárás (1860); Kiss Ig-nác, Répczemelléki sajátságok (Nyőr, II.); Lövei P. I., A sopronmegyei szójárás némely sajátságai (Nyőr VI.); Csapodi István, A magánhangzók kiejtéséhez (Nyelvőr X.); Halász János, Rábaközi nyelvsajátságok (Nyőr XIII.); N. A. Kiss Sámuel, Sopronmegyei tájszavak (Tud. Gyűjt. 1840. X.) és a Nyelvőr népnyelvi közleményei. — Kérdő íveket töltötték ki: Csapodi István dr. (Horpács), Németh Ambrus (Nemes- és Káptalan-Viss), Halász János (Potyond), Patyi István (Rába-Pordány), Fieger Ferencz (Csorna), Kovács János S. (Répcze-Szent-György), Pap Ferencz (Kemenesalja).

pedig nem ejti tisztán, hanem mint diphthongust; így lett az *é*-ből *íé*, s így ejt az *ó, ő* helyén is *uó, üő*-t: *sz^{uó}, t^{uó}, j^{uó}, uócs^{uó}*.*) — Az *ó, ő* hangokat sem ejti egyformán ez a nyelvjárás, hanem köztük is különbséget tesz eredetükre nézve; azokat a hangokat, melyek *av, al* útján *au* diphthongusból származtak *ó*, illetőleg *uó*-nak ejti, mint a fentebbi szavakban, és *uóma, sz^{uó}ma*. Azomban az *ov, öv; ol, öl*-ből lett *ou, öü* diphthongus helyén *ú, ü*-t ejt: *lú, kú, tú, bú; rabúnyi, parancsút, szagútam, kérésztütem* (v. ö. Nyör, XIII: 1). Ha azomban az *ol, öl* a tő első szótagjában áll, nem lesz belőle *ú, ü*, s az *l* kiesése után egyszerű pótlónyújtás támad: *f^{üő}d, k^{üő}* (kell), *f^{üő}megy; v^{uó}t, ny^{uó}c, uótár*.

Összeállíthatjuk ezek alapján a rábavidéki nyelvjárás magánhangzó rendszerét:

A nyelv állása	Mély hangok		Magas hangok	
	ajak nélkül	ajakkal	ajak nélkül	ajakkal
Felső		u ú	i í	ü ű
Középső		o uó	ë ié	ö üő
Alsó	á	a	e	

Az alsó nyelvállással képzett hangok minden tekintetben megegyeznek a köznyelviakkal; az *á*-n kívül a hosszúakat nem használják. A középső nyelvállással ejtett rövid hangzók, mint láttuk, igen gyakoriak és sokszor állanak a köznyelvi nyiltabb helyett is. A nekik megfelelő hosszúak helyett diphthongusokat ejt a nyelvjárás, melyeket zártabb kapcsoló hanggal kezd s így megy át a hosszú hangzóra *uó, üő*, vagy (mint Csornán) a felső és alsó nyelvállást egyesíti (*í^e, ú^a, ü^e*). E diphthongusok néha nyiltabb hangokból jöttek létre *v, l* hatása által (*av, al: au: ó: uó; — el: öl: é: ié*). A felső nyelvállással képzett magánhangzók közül gyakoribbak a rövidek, s a köznyelvi hosszú *í, ú, ü* helyén mindig rövid *i, u, ü*-t

*) Soprony megye csornai járásában Fieger Ferencz íve szerint e diphthongusok másképp hangzanak; ott ugyanis esők, és pedig **é* helyén *e; ó, ő* helyett pedig *úa, üe* hangzik, vagyis a felső és alsó nyelvállás egyestül bennük.

ejtenek. A hosszú *i* csak *é helyén áll; a hosszú *ú, ü* pedig pótló-nyújtás által (*tanúnyi*) vagy diphthongusból keletkezett (*ov, ol : ou : ú — öv, él, öl : öü : ü.*).

A szótag és szó végén álló *l* a rábavidéki nyelvjárásban rendszeren elvész. Szó belsejében csak a legritkább esetben marad meg: *nyelv* (de: *nyéivem*), *széivnek*, *lölköm*, *tálbo*, *óiba*, de így is: *tábo*, *óba*. Egyébként mindig elmarad: *fűöd*, *óma*, *süvö*, *két* (kelt) *tűdök*; a szó végén is: *asztó*, *kazó* (kazal), *törkü*, *kű* (kell), *kírté*, *vótá*, *irná*, *iszó*, *észö*; *tanú*, *sárgú*. Az *l* elveszése meg is változtatja a magánhangzót; nemcsak hosszú lesz, hanem rendszeren egy fokkal zártabb is; így lesz *el*-ből *é*, *al*-ból *ó*; *ol*, *öl* a tőszótagban *ó*, *ö*, egyéb esetekben *ú, ü*.

A névszók birtokos személyragozása a nyelvjárás hangtani sajátosságai szerint alakul, s már e miatt is nagyban eltér a köznyelvtől. A többes 3-ik személy ragja mélyhanguaknál *-ok*, magashanguaknál az előtte álló szótag hangzója szerint *-ék, -ök*. Az egész ragozás bemutatására álljanak itt a következő példák:

<i>házom</i>	<i>apám</i>	<i>kezem</i>	<i>székém</i>	<i>könyvem</i>
<i>házod</i>	<i>apád</i>	<i>kezed</i>	<i>székéd</i>	<i>könyved</i>
<i>házo</i>	<i>aptya</i>	<i>kezé</i>	<i>széktyé</i>	<i>könyvö</i>
<i>házunk</i>	<i>apánk</i>	<i>kezünk</i>	<i>székünk</i>	<i>könyvünk</i>
<i>házotok</i>	<i>apátok</i>	<i>kezeték</i>	<i>székték</i>	<i>könyvötök</i>
<i>házok.</i>	<i>aptyok.</i>	<i>kezek.</i>	<i>széktyék.</i>	<i>könyvök.</i>

A 3-ik személy ragozott alakja a magashanguaknál *i*-vel vagy *í*-vel van: *kezin*, *könyvit* vagy *kezin*, *könyvit*.

2. Orségi nyelvjárás.¹⁾

E nyelvjárás hangzórendszere némi tekintetben különbözik a rábavidékitől. Első feltűnő különbség a diphthongusok teljes hiánya²⁾; helyettük a rendes hosszú hangzókat ejtik: *é, ó, ö*. Jellemző

¹⁾ Irodalom: *Könyve Nándor*, Az orségi tájszólás (Nyör, VII.), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei.

²⁾ Az Orséggel szomszédos Farkasfa helységben, mely egyéb sajátosságaira nézve teljesen egyezik vele, ejtenek diphthongust, bár a közlésekből (Nyör, III : 178) nem lehet pontosan megítélni milyeneket. Így áll e helyett *éé* (jeleség, één, mélt = miért); *ó, ö* helyén kétféle is jelöl a közlő:

sajátsága még a rövid magánhangzók kedvelése. A kétféle eredetű *é-t* ez a nyelvjárás is megkülönbözteti, és pedig úgy, hogy *é helyén *é-t* ejt a tő első szótagjában, a többiben *e-t*: *kéz, szél; tehen.* Az *é helyén a tőszótagban szintén *é* áll (*kér, néz, tép*), a többi szótagban rövid *i*: *véggyiték, beszit, vőfin, husfit.* Hosszú *í, ú, ü* egyáltalán nem fordul elő, még *l* kiesése után sem: *pörüt, szabadut, lőünek.* A hosszú *ó, ő* is ritka, leginkább a tőszótagban *s* pótlónyújtáskor ejtik: *vót, hód, köcsön, tölő.* A hosszú *é* is alig hallható: *kéd, kéték, acé* (addsa ide), és talán *kezénk, velénk*, bár ez utóbbiakban kétség fér az *e* hosszúságához. Az *e, a* az *l* kiesése után is rövid marad: *etörött, efárott, asztaru, itatu* (italtól).

A nyelvjárás hangzórendszere ezek alapján ilyen:

	u	i	ü
	o ó	ë é	ö ő
á	a	e	

A szótag végén álló *l* épűgy elvész, mint a rábavidéki nyelvjárásban, csakhogy nem okoz olyan változást a hangzón, mint ott. Csupán az *ol, öl* szótagban válik zártabbá (*u, ü*), ha nem a tő első szótagjában áll, mert ilyenkor *ó, ő.* Egyébként a magánhangzó az *l* kiesése után is rövid marad; *al-*ból lesz *a, el*: *e, él*: *ë* (*fëvëtem*), *ul*: *u, ül*: *ü.*

A névszók birtokos személyragozása olyan, mint a rábavidéki nyelvjárásban, csak a többes szám 1. személye tér el, a mennyiben némely szónál épűgy, mint a göcseji nyelvjárásban, nyiltabb magánhangzóval ejtik; *halánk, házánk, ökrenek, kezenek*, de így is: *házunk, kalapunk, kertünk.* Az igeragozásban is csak az a különbség, hogy a többes szám 1. személyében nyiltabb a hangzó: *tuggyok.*

Egyéb sajátásaiban is, a mennyiben a rábavidékitől eltér, a göcsejivel egyezik. Így a szó végén *u, ü* áll *ó, ő* helyett (*hordu,*

---

aó (*vaóna, gyaó, máskaó*) és *oó* (*sajgoóddott*); ugyanígy *öö* (*erdöö, zööd*) és *öü* (*üdöö*). Az ily jelölésekből nem lehet megállapítani a diphthongusok minőségét.

korsu, aku; kötű, erdű, esű); továbbá, hogy a *-nál, -hoz, -vel* ragok nem illeszkednek.

3. Hetési nyelvjárás.¹⁾

Ez a nyelvjárás alig különbözik valamit az őrségitől; csak annyiban tér el, hogy némely sajáttsága inkább a göcseji felé vonja, tehát mintegy átmenetül szolgál két nyelvjárás között. Hangzórendszere egészen olyan, mint az őrségié s egyéb sajáttságaikban is egyeznek. A göcsejihez szít abban, hogy *i* helyett ejt *ë-t* (*ës, ësten, rërad*), hogy használja az ily összevont igealakokat *ütte, gyógyitta*, és hogy a birtokos személyragozás többes számú 3-ik személyének ragja *-ik*: *aptyik, szógáik, gyerökik*.

Csak két sajáttsággal tűnik ki ez a nyelvjárás, bár mindkettő megvan a göcsejiben s némileg az őrségiben is, csak hogy ez tovább fejlesztette. Először is az, hogy a főnévi igenév ragja a mélyhanguaknál *-nya*, és pedig nemcsak *i* után, hanem máskor is: *fárony-nya, kaszánya, marannya, dógoznya*. Másik sajáttsága a szótagok felles szaporítása: *többöbbit, legszöbbebebb, szöbbebben, könnyebbebb, gyobbabb, tinaimak, tinaidak, disznainkak*.

4. Göcseji nyelvjárás.²⁾

A göcseji nyelvjárást behatóan leírta Kardos Albert es szólt róla Vass József is, úgy hogy részletesebb leírása nem szükséges; tehát csakis a főbb sajáttságok összeállítására szorítkozom, hogy lássuk, milyen helyet foglal el a nyugati nyelvjárasterület többi nyelvjárásai között.

A kétféle eredetű *ë-t* megkülönbözteti a göcseji nyelvjárás is, és pedig úgy, hogy **ë* helyén *e-t* ejt: *esz, mesz, fel, kez, szeker, tehen, keves, level, az *ë* helyén pedig a tőszótagban *ë-t* vagy *i-t*:

¹⁾ Egyedüli forrás a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei.

²⁾ Irodalom: Vass József, A dunántúli nyelvjárás; Kardos Albert, A göcseji nyelvjárás alaktana (Budenz-Album), és: A göcseji nyelvjárás (Nyőr XIII, XIV.); Pándner Ferencz, Zala-vármegyei göcseji szóejtés (Dialectus) s annak némely különös szavai (Tud. Gyűjt. 1832, III.), és: Göcsejnek esmérte (u. o. 1838. VI.); Torkos Sándor, A göcseji nyelvjárás (Magy. Nyelvészet, I, II.); Göcseji népdalok, Kővári Béla gyűjteményéből kiadta Abafi Lajos, és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei.

édés, kés, szép, pénz; mihe, miz, vin, nigy, más szótagban rövid *i-t: fejr, árnyik, cselid, enyim, egissig, vetis, ajitt* (azért). Másrészt meg *é* áll köznyelvi *i* helyén: *éppét, burét, vonét, pacsérta, kéncs* stb. A göcseji nyelvjárás általában a rövid magánhangzókat szereti, de pótlónyújtás esetén néha hallhatók a hosszúak is (*â, ê; û, ü*), bár ily esetben is gyakoribbak a rövidek. Az *é-n* kívül diphthongusnak ejtik az *ó, ö-t* is: *j^uó, l^uó, h^uó, f^uóka; üör, b^üög, sz^üörös*. Torkos szerint a *tő* első tagjában *û, ü* is áll *ó, ö* helyett: *lû, kû, bû, lûnyi, bûr* (Mgy. Nyvszet, I: 218, 219).

A nyelvjárás hangzórendszere a következő:

	u (ú)	i í	ü (ű)
	o ^u ó	ë ⁱ é é	ö ^ü ő
á	a (â)	e (ê)	

A rekesz közé tett hangok csak ritkán, leginkább pótlónyújtás esetén fordulnak elő, a hosszú *i* pedig csak **é* helyén. A rövid *u, ü* sokkal gyakoribb, mint a köznyelvben, mivel *ó, ö* helyett is szó végén mindig *u, ü-t* ejtenek: *hizu, csiku; erü, üdü, üszü, tüdü*, valamint *s* előtt is: *tudus, tartus; erüs, erdüs*.

A szótag és szó végén álló *l* épúgy elvész mindig, mint *e* terület többi nyelvjárásában, *s e* mellett rendszeren rövid marad a magánhangzó, csak Göcsej némely részében, ott is inkább csak a tőszótagban ejtik hosszan. A magánhangzókkal történő változások a következők: *al* az első szótagban *uó* (*b^uóta, uóma*), a többi szótagban *â* (*mêkhât, asztânak*); épígy lesz *el-ből ê, e: hêre, szêni, közê, loppê; emênt, kapájje; ol, ôl* a tőszótagban *uó, üö: v^uót; b^uót, z^üöd, f^üöd*, a többiben *û, ü, u, ü: gondûnyi, szöntûnyi; parancsutam, pörûnyi*.

A birtokos személyragozásnak a köznyelvitől eltérő alakjait ugyanazok a hangtörvények hozták létre, mint a rábavidéki nyelvjárásban. Említendő csakis a többes szám 1. személye, mely gyakran egész nyíltan hangzik, *-ank, -enk: házank, kutank; kertenk, velenk*, de hallható ez is: *lábunk, utunk, tehenünk, kösztünk*. A többes szám 3. személyének ragja rendszeren *-ik, -jik, néha -êk: hátik, ruhájik, szovik, rajtik; nevik, örömik; de: tehenêk, velêk*.

Az igeragozásnál is az említett hangtörvények okozta válto-

zásokon kívül csak a többes szám 1. személye érdemel figyelmet, a mennyiben ezt is nyitabb hangzóval ejtik; tárgyatlan alak: *k^é-rénk, vészénk, veténk, vesztetténk*, de: *adunk, látunk* is; tárgyas alak: *tuggyok, láttok, szokjok; keressék, keresték, kinyőjjök, kinyöttök*, de így is: *írtuk, láttuk*. Megemlítendőek még az ily rövidebb igealakok: *futtam, gyógyítta; üttem, köttek, vették* (vetették). A feltétes mód tárgyas ragozásában megőrizett egyes teljesebb alakokat; egyes 3. szem: *mégénneje, mékfódoznája*, többes 3. szem: *événne-jik, hoznájik*.

A göcseji nyelvjárásnak egyéb sajátosságai a többi nyugati nyelvjárásokéival egyeznek, a mint már fentebb láttuk.

5. Zalai nyelvjárás. *)

A nyugati nyelvjárásterületnek ez a legkeletibb része már nem őrizte meg teljesen és tisztán a nyelvjárásterület minden sajátosságát, hanem sokat változtatott a szomszédos nyelvjárások hatása alatt. Tehát ez a nyelvjárás is a vegyülék nyelvjárások közé tartozik s megvan benne az ilyen vegyülék nyelvjárásoknak az a tulajdonsága is, hogy különböző részeiben egyes sajátosságokat majd jobban, majd csak kevésbé őrizett meg, s így a nyelvjárás nem is egészen egységes. A zalai nyelvjárás tulajdonkép a göcsejihez tartozik s tőle csak annyiban tér el, hogy minél inkább távozunk keletre, annál inkább vesznek belőle a göcseji nyelvjárást jellemző sajátosságok.

Az *ö*-zés itt is annyira hallható, mint a göcsejiben; az *ē* az uralkodó ugyan, de gyakori mellette az *ö* is, mit a szomszédos duna-drávaközi nyelvjárás hatásának kell tulajdonítanunk: *köll, föl, fölhö, szöm, köröszet, vörös, sörény, röpül, szöröncse* stb. A két féle *ē* megkülönböztetése már nem állandó e nyelvjárásban, rendszeren mindkét esetben *ē*-t ejtenek: *kéz és néz*; de megmaradt a régi külömbségtételnek annyi nyoma, hogy az **ē* helyén néha *e* hallható (*keves, ehés*), viszont az **ē* helyén *i*: *idés, kezín, enyim*, és néhol (Sormás, Eszteregnye, Rigyác) a töszótagban *ie*: *sziep, iédés*. Annak pontos megállapítására, hogy mennyire terjed a kétféle *ē* megkülönböztetése e nyelvjárásban, behatóbb vizsgálatra, bővebb

*) Irodalom egyedül a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. Kérdő íveket töltöttek ki: Horváth József (Sormás), Kozáry József (Zala-Kis-Kanizsa).

és pontosabb népnyelvi közleményekre volna szükség, mint a mennyi eddigelé e vidékről megjelent.

A hosszú magánhangzók ebben a nyelvjárásban is ritkák, de mégis gyakrabban fordulnak elő, mint a többiekben; pótlónyuítás esetén hallható *ê, â, ô, ö*, azomban *u, ü* még ilyenkor is rövid, legalább a végső szótagokban: *hazuru, allu, rosszu, fâru; föllü, kézbü*. A göcseji nyelvjárástól még abban is különbözik, hogy *ó, ö* helyén nem ejt dihpthongust.

A magánhangzók változásában itt is ugyanazt az irányt, a zártabbá válás felé törekvést látjuk, de nem oly gyakran, mint a nyugatibb vidékeken. Az *a*-ból *â* után itt is *o* lesz, de szóvégi *e* már nem mindenütt válik *ë, ö*-vé. A Göcsej mellett fekvő vidéken még így mondják: *vergyë, temetvë, velë, hetfë, mëgöllöttö*, de a nagykanizsai járásban már: *vëge, keze, tüze, ütve, tötte* hallható, bár mellette ez is: *könyvö*. Épígy nem ejt már e nyelvjárás *ó, ö* helyén *l* előtt zártabb hangot: *gondóta, elisztöl* (= elfut). Szó végén is csak ritkán ejt *ó, ö* helyett *u, ü*-t; *furu, söprü, fenýü*.

A névragok nem illeszkedése is annál ritkábban tapasztalható, minél keletebbre megyünk; a göcseji nyelvjárás mellett még mondják *fërho*, de különben csak a *-szër* rag nem illeszkedik: *hányszër, szászszër, haccër*.

Az *l* legtöbbször elmarad szótag és szó végéről, de nem mindig. Megmarad némely névszó végén: *kengyel, hüvel, messzöl, göncöl, aszta, földél, kötél* (de: *bagó, törkö*), továbbá az igék 3-ik személyében: *felel, röpiül, tanul*. Az *l* elveszése esetén a magánhangzó rendszeren meghosszabbodik (*el* : *ê, ol* : *ô, öl* : *ö*), csak az *al* szótag változik a tö első szótagjában *ó*-ra: *óma, szóma, foka*; a többi szótagban *â* lesz belőle: *mëkhât, aszât, szavât, arvâ*. (Bokaházán ekkor is *ó* lesz belőle: *hajnóra, mëksötâ, mëkhôt*).

A hiatust ez a nyelvjárás is, épúgy mint a göcseji, rendszeren betölti ugyan *j*-vel, de néha támaszt is hiatust a mássalhangzó elhagyásával: *loak, hoâ, küecs, üeg; najon, vajok, köjëtközö; rëg-gëig, ê is van ... , fë óráig, fö ébrettem*.

A névragozás szintén eltér némileg a göcsejitől, a mennyiben a ragok illeszkednek: *fërhö, házho, vagy röviden: fërhö, házho; kézze vagy kézzë, avra vagy arvâ, rózsámmó, magávo*. A birtokos személyragozás alakjai itt is a tárgyalt hangtani törvények szerint alakulnak; a többes szám 3-ik személyének ragja rendszeren *-ik*:

lovik, házik, aptyik, bocskorgyik, ökrik, kertyik; néhol könyvök, kezök is.

Az igeragozásban is ugyanazok a hangtani sajátosságok érvényesülnek, s a göcsejitől csak annyiban tér el, hogy a többes szám 1. személyét csak a vele érintkező területeken ejtik így *hozzok, visszök*.

II. Dunántúli nyelvjárásterület. *)

Ide tartozik a Dunántúl nagyobb része, a nyugati nyelvjárásterülettől egész a Dunáig, kivéve a Dráva mellékét a déli részen. Határai északon és keleten a Duna, nyugaton a Rába vize, majd Vas megye határa, alább Zala megyében a Zala vize; Győr megyéből is a Rábától keletre eső rész és az egész Szigetköz ide tartozik. Déli határát nehezebb megvonni, mert közvetlenül érintkezik a duna-dravaközi nyelvjárással; a választó vonal Somogy és Zala megye határáról indul ki, körülbelül Nemes-Vid és Marczali között, Kaposvárt délre hagyva halad a Mecsek és Zengő hegy mentén a Duna jobb partján elterülő német vidékig, s innen felkanyarodik kissé északra, Szegszárdig és Tolnáig; az innen keletre egész a Dunáig terjedő vidék, az u. n. Sárköz, a duna-dravaközi nyelvjáráshoz tartozik. Ehhez a nyelvjárásterülethez kell sorolnunk a Tiszán túlról Orosháza nyelvjárását is, mely legfőbb sajátágaiban evvel egyezik.

Ez egész terület nyelvét egységesnek lehet mondanunk, bár egyes sajátosságok nem fejlődtek egész egyformán. Különösen az eredeti *é helyén álló hang használata osztja két részre a nyelvjárás-

---

*) Irodalom: *Vass József*, A dunántúli nyelvjárás; *Horváth Zsigmond*, A balatonmelléki Tájszótár kivonata (Tud. Gyűjt. 1839. XII.); *Abafi Lajos*, Tréfás népdalok (ism. Nyőr, X : 519); *Kiss Ignác*, Győrvidéki nyelv-sajátosságok (Nyőr, VI : 158); *Both Béla*, Győrvidéki nyelvsajátosságok (u. o. 225), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. Kérdő íveket töltötték ki: *Zsigmond János* (Szegszárd), *Deutsch Zsigmond* (P. Inám, Somogy m.), *Szarvasi Sámuel* (Lajos-Komárom, Veszprém m.), *Deutsch Zsigmond* (Szilas-Balhas), *Benczik Ferencz* (Devecser), *Lakatos Vincze József* (Szepezd, Zala m.), *Strausz Lipót* (Keszthely), *Stauber Judit* (F.-Alap, Fehér m.); *Reichard Gáspár* (Sz.-Fehérvár), *Hofbauer Pál* (Bakony-Szombathely), *Halász Ignác* (Csetény), *Grünfeld Terezi* (Uj-Szőny).

területet: a déli rész *é*-t ejt, míg az északi *í*-t; ezzel együtt néhány kevésbbé fontos sajáttság is eltérő e két részen, úgy hogy az egész dunántúli nyelvjárasterületet két nyelvjárásra oszthatjuk: *felsődunántúli* és *alsódunántúli nyelvjárásra*. A határvonal Veszprém, Zala és Vas megye összeszögellésénél indul ki, s Devecser és Veszprém fölött majdnem egyenes vonalban halad Dunaföldvár alatt a Dunáig. Ettől a vonaltól északra esik a felső-, délre az alsódunántúli nyelvjárás. Ez utóbbihoz tartozik a Balatontól nyugatra eső terület, Zala megye északi része, mely már átmenetet képez a szomszédos göcseji nyelvjáráshoz.

E nyelvjárasterület, mint jellemző sajáttságai is bizonyítják, a nyugatinak folytatása; megtaláljuk benne annak majdnem minden fontosabb sajátságát, csak hogy kevésbbé kifejlődve, s oíy formán, hogy a duna-tiszai nyelvjárasterület felé közeledik. Ép ezért az egyes sajátságok sem egyformán fejlődtek az egész nyelvjárasterületen belül; minél jobban közeledünk a Duna felé, annál inkább enyésznek és tűnnek el a nyugati nyelvjárasterület jellemző sajátságai.

A kétféle *é* megkülömböztetése, mint már említettem, nem egyforma az egész területen; a felsődunántúli nyelvjárás megkülömbözteti a két *é*-t, úgy hogy az **é*-nek mindig *é* felel meg (*szekér, tehén, szén*), míg az **é*-t *í*-nek ejti (*kík, legíny, vetis, níz*). Azomban ezen a területen sem egészen egyforma ez a sajáttság; minél keletebbre megyünk, annál többször hallható az **é* helyén is *é*, különösen Fehér megye déli részén, a hol átmegy már az alsódunántúli nyelvjárásba. Azonkívül saját megfigyelésem alapján azt is mondhatom, hogy az **é* helyén álló hang a felsődunántúli nyelvjárásban sem a köznyelvi *í*, hanem csak zártabb nyelvallással képzett *é*, a mit így jelölhetünk: *é̌*; vagy a hol még egy kissé zártabb, tehát a közönséges *í*-nél nyíltabb, ott így: *í̌*. Ilyen *í̌*-t ejtenek Sz. Fehérvárott és vidékén (*nígy, szíp*) továbbá Komárom és Veszprém megyében s valószínűleg a nyelvjárás többi részein is. A jelölésnél azomban megtartom az *í*-t, a míg e tapasztalatom általános igazságát meg nem erősítik a nyelvjárás többi részein tett megfigyelések is. Az alsódunántúli nyelvjárás csak néhány esetben ejt *í*, *í*-t az **é* helyén (*szérínt, kezín, ölibe*, néha: *kík, níz*); a Balaton nyugati partján, a hol már a zalai és göcseji nyelvjáráshoz közeledünk (l. Kővágó-Örs, Ny. XIX: 48, 96),

diphthongus is hallható az *é* helyén. Ugyanott az *ó*, *ö*-t is diphthongusnak ejtik.

A rövid magánhangzókat ez a nyelvjárásterület is kedveli; az *i*, *u*, *ü* mindig röviden hangzik (*ir*, *sir*; *ut*, *huz*; *tüz*, *k eserü*), de már hosszúak az *l* kiesése által keletkezett hangok: *émént*, *visétt*; *tavá*; *tanúnyi*, *kerüte*.

Órrhangú magánhangzókat csak a felső nyelvjárás némely helyén ejtenek ott, a hol szótagzáró *n* volna (*lá~*; *szégí~*; *mé~kü*), és pedig Fehér megye egy részén, Veszprém m. (Csetény), Komárom (Kömlöd, Fűr), és Győr megye (Kis Bajcs) egyes helyein.

A mássalhangzók közül az *ly*-t ez a nyelvjárásterület sem ismeri, a helyette ejtett hangra nézve azonban már nem oly következetes, mint a nyugati nyelvjárásterület. A hol a nyugati nyelvjárásterülettel érintkezik (Győr, Veszprém, Zala és Somogy megye egy része), ott így ejtik: *illen*, *ollan*, *millen*, *hel*, *selém*, *Mihál*, *kölök*, *foló*, de már az igeragozásban: *szájj*, *hajja*, *ájjon*. Minél keletebbre megyünk, annál inkább tűnik az *l* s lép helyébe *j*. Veszprém és Fehér megyében még vegyesen hallható *illen*, *ollan* és *ijen*, *ujan*, de már gyakoribb az utóbbi, habár ezt is mondják: *királ*, *Mihál*, *helés*. A Duna mellett már majdnem egészen általános a *j*: *ijen*, *ujan*, *ojan*; *kiráj*, *Miháj*, *hej*.

A mássalhangzók kettőzése épúgy megvan itt, mint a nyugati nyelvjárásterületen: *nyöill*, *szöillő*, *allú*, *föllü*, *bellü*, *szallag*, *hallad*; *sebbessen*, *magossak*; *nyittanyi*, *füttenyi*, *k eserittenek*, *tanított*.

A magánhangzók változásában itt is a zártabbá válás felé törekvést látjuk, csakhogy sokkal kevésbé fejlődött ki, mint a nyugati nyelvjárásterületen. Zártabbá válik az *a*, ha az előtte álló szótagban *á* van; csakhogy, a mennyire saját tapasztalatom terjed (Fehér m. és Csetény, Veszprém m. Halász I. közlése szerint), nem válik belőle valóságos *o*, a nyelvvállás marad az *a* helyzetében, csak az ajkak húzódnak jobban össze, annyira, a mennyire az *o* ejtése megkövetelné; tehát ez a hang zártabb ajakkal képzett *a*, vagyis *q*. Meg kellene még figyelni, hogy mennyire terjed az *a*-nak ilyen ejtése, s lehet-e általánosan így jelölni; egyelőre azonban jelöljük csak *o*-val: *bábo*, *pávo*, *házo*, *lábo*, *ágyod*; *jáconak*, *várnok*, *szántonyi*; ejtik hosszan is (*â*): *zsákkó*, *ávó* (állva), *zárvó*.

Az *o*, *ö* is zártabbá válik *l* előtt, s *u*, *ü* lesz belőle s ez a hang meg is marad, habár az *l* elvész: *gondulok*, *parancsulom*, *csókul*,

pörülök, énekül; gondúja, parancsútam, csókúnyi, pörütem, énekűjön. A tőszótagban nem: tódok, pógár. Egyéb esetekben is ejtenek ó, ő; o, ö helyett ú, ü; u, ü-t, különösen ha régiebb *ov, öv* felel meg neki: *ű, kű, түvibe, lűnyi, szűnyi* és: *söprű, vésű, türül; durung, ustor, hunnan, hugyan, ujan* stb.

Noha ez a nyelvjárásterület is az *ë-ző* vidékek közé tartozik, mégis sok szóban hallható az *ö*: *pör, röppül, csöpp, vörös, szöglet, körösz, továbbá l előtt mindig: föl, köll, ölg, fölhö, s az ö megmarad az igék 2-ik személyében, ha az l el is vész: tészö, észö, vészö. Más esetekben, a mint láttuk, ü lesz belőle: présülök, présüt. Az i helyén is áll néha ü: üdö, üng, v. ümög, füzet, ügyeszkik.*

A mássalhangzók változásai közül megemlítendő, hogy a *j* más mássalhangzó után mindig *gy, ty* lesz: *rabgya, kalaptya; birgya, várgya, kaptya, loptyák.* A szótag végén álló *l* csak nagy ritkán marad meg, akkor is az első szótagban: *lélkém v. lölköm, szélbe, tálba, balta; legtöbbször azomban elvész és pedig a magánhangzó megnyújtásával: nyév, két; föld, ötözik, vót, tódok; tanút, böcsüt, süvè; az a néha zártabbá is válik az első szótagban: óma, szóma, foka, de: fád be, nyád lè, hájon mæg; későbbi szótagokban csak megnyúlik: aszátt, szavát, tavá, avvá; s az o, ö is megváltozik l előtt: pörüt, gondúta. Az l a szó végén is elmarad és pedig annál gyakrabban, minél nyugotabbra megyünk. Győr, Veszprém és Zala megyében, Fehér megye nyugati részén az ige 3-ik személyében is elmarad az l: mēghá, csiná, épustú, mēggyógyú, pörü, s a névszók végén: asztá, kazá, kengyè, ítè (étel), szé; míg a Dunához közelebb eső részeken inkább csak a ragok végén vész el: házbú, kézrű; hátú; rosszú; egyé, ittá, kérné. A névszók végén csak ó, ő után marad el: messző, törkö, bagó.*

A szó végén és elején érintkező mássalhangzók itt is illeszkednek, főleg az egytagú szavakban (*egy, nagy, vagy, hogy, úgy; az*): *éh ház, ét templom, ë kis kényér, nat templom, vat të, hov vót, ug gondótam, av vót itt.* Az alsódunántúli nyelvjárás, főleg Somogyban és Zalában, még tovább megy a mássalhangzók illeszkedésében s az egymás mellett álló külön szavakat is így mondják: *itt izs van, kizs város, od van, id van, és: ötfen, hatfan, hitfány.*

A nyelvjárásterület hangzórendszerét az eddigiek alapján így állíthatjuk össze:

	u	(ú)	i	í	ü	(ű)
	o	ó	ë	é	ö	ő
á	ä	â	e	(ê)		

A rekeszbe tett hangok csak pótlónyújtás esetén fordulnak elő, az *q*, *â* csak *á* után álló szótagban, az *í*, ill. *i* csakis *é helyén, és pótlónyújtáskor: *szíva*, *híja*, *rínya* (v. ö. *ríl*), *hínak*.

A hiatust rendszeren *j*-vel töltik be (*fijam*, *lējány*), azomban a Balaton nyugati partján, a Göcsejjel érintkező részen fel egész Veszprém megyéig előfordul a két magánhangzó közötti *v* kiesése: *gyüö*, *üeg*, *koács* (és *kács*).

A névszók és igék ragozására nézve kevés az, a mi különös említést érdemel. A *-ból*, *-ből* stb. ragok alakja *-bú*, *-bű* és *-bu*, *-bü* stb., s az *l*-t csak akkor ejtik néha (*bul*, *bül*), ha utána magánhangzó következik (*abbul a . . .*). A *-hoz* ragot csak két alakban használják (*kézhő*, *tühő*, *lábhó*), a *-vel* rag *l*-je pedig elvész s a magánhangzó megnyúlik (*fejjê*, *avvá*), *á* után *ó* (*â*)-val ejtik: *híjávó*, *lábávó*. A névszók birtokos személyragozásában is csak az eddig említett hangváltozások hoznak némi eltérést létre: *kalaptya*, *rabgya*, *házo*; az egyes szám 3-ik személyének hangzója más rag előtt *i* (*kezin*, *istenit*), a többes szám 3-ik személyének ragja pedig *-uk*, *-ük* (*kezük*, *aptyuk*). Ugyanezeket a változásokat látjuk az ige-ragozásban is (*dobgya*, *vággyuk*, *rággyo*, *kaptyátok*).

A főnévi igenév ragja *-nyi*: *óvasnyi*, *keresnyi*, *énnyi*, *de -nya*, ha az ige tövében *i* van: *irnya*, *sirnya*. Megemlítendő még az is, hogy a nyelvjárasterület egy kis részén, főleg Fehér megyében a *t* végű igéknél már kezd terjedni a felszólító mód használata a jelentő módban: *lássá*, *taniccsa*, *roncsa*, bár e sajátságot még nem mondhatjuk általánosnak.

Figyelmet érdemel az *-it* végű igék ragozása: *hajittanyi*, *gyógyittanyi*, *szakittanyi*, *segittanyi*; ezeket a jelentő és felszólító módban így ragozzák:

Jelentő mód :

számíttom,
számíttod,
számíja,
számíjuk,
számíjátok,
számíják.

Felszólító mód :

számíjjam,
számídd v. számíjjad,
számíjja,
számíjjuk,
számíjjátok,
számíjják.

Épígy : meg^{taní}ja ; gyó^{gyí}ja meg, se^{gí}je.

Az ikés igék külön ragozását ez a nyelvjárasterület sem őrizte meg. A 1. személy ragja -k, csak néhol *észem, iszom, és öregszem, betegszem*. A 2. személyé -ó, -ő, (*észő, visző, hozó, óvasó*), máskor -sz : *buksz, laksz, verekécc, gondúkoce*; de így is : *bukó, gondúkodó* stb. A felszólító módban a rag rendszeren -á, -é (*ál, él*): *igyá, egyé, vigyé, hozzá, laktyá, aggyá*; de pl. *hozz ék kislit, aggy é kis kényeret*. A felszólító és feltétes mód 3-ik személye mindig iktelen : *igyon, gondúkokogygon, egyën; inna, gondúkonna, ënne*.

A dunántúli nyelvjárasterülethez kell sorolnunk Orosháza nyelvjárását is (Békés megye), mert e város nyelve teljesen elüt az őt környező vidék nyelvétől s majdnem mindenben a felsődunántúli nyelvjárással egyezik. Noha nagy terület választja el a Dunántúltól, mégis megtaláljuk benne minden fontosabb sajátosságát. Szintén *ë-ző* nyelvjárás, és a mi majdnem kizárólag dunántúli sajátosság, a tagadó szócskát is *ë*-vel ejti (*nëm*). A kétféle *é*-t megkülömbözteti, a mennyiben *é helyén *í*-t ejt (*fazík, kímíny, szëgíny, rígën, beszít*). Ez a sajátosság megvan különben a tiszántúli szomszédos nyelvjárásokban is.

Kizárólag dunántúli sajátosság, hogy *á* után következő szótagban a helyett *o*-t ejt : *lábom, vállom, válló, szobábo, lássó, sajnáto*; továbbá, hogy a mássalhangzó után következő *j*-ből *gy, ty* lesz : *párggyuk, apptyuk, lëvággyo*. Az *ly* helyett sem mondanak mindig *j*-t, mint különben mindenütt a Tiszán túl, hanem hallható néha *l* is : *mëllik, helëttük, kölöik*, gyakoribb azomban a *j* : *ijen, ojan, hajja, föjjebb*. Jellemző sajátossága a dunántúli nyelvjárásnak az is, hogy az *i, u, ü* röviden hangzik (*sir, hus, ut, tűz, színü*), s ezt is megtaláljuk az orosházi nyelvjárásban.

Végül egyezik e két vidék nyelve az *l* használatára nézve is; láttuk ugyanis, hogy a Dunán túl a szótag és szóvérgző *l* rendszeren elvész, ugyanezt tapasztaljuk Orosházán is, míg ellenben a Tiszán

túl rendesen megmarad. Az *l* elveszésének esetei is ugyanazok, mint a dunántúli nyelvjárás keleti részén: *vót, emét, meghát, üt, kúcs, borúnak, páco*; szó végén: *erövé, avvâ, aggygá, irtá, énné*, de nem marad el az igék 3-ik személyében: *kiabál, járkál*. Még abban is egyezik a dunántúli nyelvjárással, hogy az *o, ö, ha l* előtt áll, zártabbá (*u, ü*) válik: *danúni, gondúta, gondúja*.

E két, egymástól ily távol eső vidék nyelvjárásának ily fel-tűnő egyezése csakis úgy érthető meg, ha felteszszük, hogy Oros-háza lakossága a Dunántúlról költözött mai lakóhelyére, s itt megőrizte saját nyelvjárását.

III. Alföldi nyelvjárásterület.

Nem foglalja magában az egész alföldet, hanem csak azt a részét, melynek beszédét az *ë* helyén álló *ö* jellemzi. Ez az alföldi, vagy máskép *ö-ző* nyelvjárásterület a Tiszán túlról majd-nem az ország nyugati határáig terjed, de nem mint egységes, összefüggő terület, hanem gyakran megszaggatják majd más nyelv-járások, majd pedig idegen ajkú vidékek. Ép ezért nehéz pontos határait megvonni. A Dunától keletre eső részen két góczpontja van az *ö-zésnek*: a Kis-Kúnság és Szeged vidéke, melyeknek nyelv-járása több tekintetben különbözik egymástól.

A *kiskúnsági nyelvjárás* területe nagyrészt a régi Kis-Kúnság, bár nem földi teljesen; ezt a nyelvjárást beszélik Pest megye kö-zépső részének református lakói, és pedig Nagy-Kőrös, Kecskemét, Kún-Szent-Miklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Izsák és a Duna bal partján Laczházától Duna-Patajig terjedő vidék református községei. Ugyane területnek katolikus lakossága már *ë-ző* nyelv-jarást beszél. Ehhez a nyelvjáráshoz kell számítanunk a Csepel-sziget magyar lakosságát és Kalocsa megmagyarosodott ráczait, kiknek nyelve ennek a nyelvjárásnak a hatása alatt fejlődött.

A *szegedvidéki nyelvjárás* középpontja Szeged városa; ehhez csatlakozik Csongrád megye déli része, Dorozsma kivételével, mert ez jász telepítvény, továbbá Csanád megye és Békés megyének vele érintkező déli határszéle. Ezt a nyelvjárást beszélí Temesköz magyar lakossága is Torontál és Temes megyében, a Tiszától keletre körül-belül Lugosig; ez utóbbi vidék magyar lakói csak a mult század

vége felé költöztek ide Szegedről*). E vidéket nagy részt idegen ajkuak lakják (szerb és német, kis részben tót), kik között csak elszórtan találhatók a magyar községek, melyeknek nyelvére befolyással van ez a vegyes ajkú szomszédság is.

Az ő-ző nyelvjárásterület harmadik része, a *duna-drávaközi nyelvjárásvidék*, a Duna és Dráva mentén terül el s több kisebb nyelvjárásra szakadozik. Habár erre nézve biztos adataim nincsenek, mégis hiszem, hogy ez az egész terület a szegedvidékből szakadt ki s vándorolt nyugat felé. Megemlítendőnek tartom azt is, hogy míg Szeged és a Temesköz magyar lakossága katolikus, addig az alföldi nyelvjárásterület többi része, tehát a *duna-drávaközi vidék* is ev. ref. vallású. Ez a nyelvjárásvidék a Duna és Dráva mellett nem egyfolytában terül el, hanem többször megszakítja a közbeeső idegen ajkú lakosság. Legkeletibb szigete Halas városának kálvinista lakossága Pest megye déli részén. E város nyelvjárásának eredetét így magyarázza Korda Imre: «Halasnak régi kún lakossága részint a török háborúban, részint már előbb s utóbb is különféle járványok miatt csaknem egészen kipusztult vagy elszéledt, úgy hogy a mostani törzsökös kálvinista lakosság legnagyobb része is különböző vidékekről jött települők maradéka. E település a XVI. század végén és a XVII-iknek elején történt. A települők tudadunai emberek voltak Baranyából, Somogyból stb. Egyes itteni családokban még most is fennáll a hagyomány, hogy őseik Dunántúlról származtak ide». (A kiskúnhalasi nyelvjárás, Nyőr XV: 25.) Halas városától nyugatra, a közbeeső német lakosságon túl, a Duna mindkét partján elterülő *Sárközben*, körülbelül Kalocsától Mohácsig, ugyanezt a nyelvjárást találjuk. Ide tartoznak Pest megyéből: Fajsz, Bogyiszló, Csanád, Szeremle; Tolna megyéből: Decs, Öcsény Alsó-Nyek, Pilis, Bába, Gerjén, és feljebb Madocsa, Böleske, valamint Baranya megye északi szegletének csekély számú magyar lakossága.

A baranyamegyei német és szláv lakosság ismét megszakítja e nyelvjárást, s folytatását a Dráva mentén találjuk, a hol magában foglalja Baranya megye magyar részét és Somogy megye déli felét a dunántúli nyelvjárástól elválasztó vonalon alul. Ezt a nyelvjárást beszéli a Baranya megye délnyugati szegletében levő Or-

*) L. Kálmány Lajos, Szeged népe, II. Bevezető.

mányság s ehhez tartozik Szlavónia 4 magyar községe is Eszék táján: Magyar-Rétfalu, Szent-László, Haraszti, Kórógy.

Az egész nyelvjárasterület tehát, melyről most szólottunk, három egymástól több tekintetben eltérő nyelvjárásra oszlik: 1. *kiskúnsági*, 2. *szegedvidéki*, 3. *duna-drávaközi*. Ez utóbbiban is, mivel többször megszakadt s különböző más nyelvjárások közé kerül, 4 kisebb nyelvjárást kell megkülönböztetnünk: a) *sárközi*, a Duna két partján Pest és Tolna megyében; b) *alsó-drávai*, melynek területe Baranya megye és Somogy megyének keleti része; ide tartozik Pest megyéből Halas; c) *szlavóniai*, az említett 4 falu; és d) *felsődrávai*, vagyis Somogy megye délnyugati része. Az alsó és felsődrávai nyelvjárás határát nem lehet pontosan megvonni, a mennyiben e két nyelvjárás sajátságai csak lassanként változnak s mennek át egyik a másikba.

Ép azért, mivel e terület ily egymástól eltérő nyelvjárásokra szakad, jellemző sajátságait nem is tárgyalhatjuk együttesen, hanem külön kell szólnunk minden egyes nyelvjárásról. A közös sajátság, a mi őket összefűzi, az *ö-zés*, vagyis hogy *ē* helyén rendszeren *ö-t* ejtenek. E mellett ismeri az egész nyelvjárasterület az *ē-t* is és ejti több egytagú szóban: *lē, tē, sē, nē, -ē*, valamint a mélyhangú szavakban: *lējány, gyērtya, välla, gērēnda, hērvad, tēnap* stb.

Ezen az egyen kívül mint az egész területet jellemző sajátságot említhetjük azt is, hogy a kétféle *ē-t* nem különböztetik meg egész pontosan. Az **ē* helyén mindig *ē-t* ejtenek (*tehēn, kéz*), azomban az **é* is így hangzik, s csak néhány szóban ejtenek helyette *í, i-t* (*níz, típ, kík és nevit, szívin*); néhol azomban **é* helyén állandó az *í*. A kétféle *é* egyformává válása — néhány szó kivételével —, úgy látszik, közös sajátsága volt az egész nyelvjárasterületnek, s a hol az egyes vidékek az **é* helyén ma állandóan *í-t* ejtenek, ezt a szomszédos nyelvjárások hatása alatt teszik.

E nyelvjárasterületnek némely részén általában nagyon is érezhető a szomszéd nyelvjárások hatása. Tulajdonképp csak két nyelvjárást kellene rajta megkülönböztetnünk, melyek egymástól lényegesen eltérnek, habár mindkettő *ö-ző*: a kiskúnságit és a szegedvidékit. Ez utóbbinak fő jellemző vonásai kimutathatók a duna-drávaközi nyelvjárásvidék minden egyes nyelvjárásán; csakhogy erős változáson mentek keresztül egyrészt önálló fejlődésük által

másrészt a szomszédos nyelvjárások hatása alatt, a melyek mellé jutottak. Az egyes nyelvjárásokat leírva, a szomszédos nyelvjárásoknak ezt a hatását is figyelemmel fogjuk kísérni.

1. Kiskúnsági nyelvjárás.*)

A nyelvjárás hangzórendszere, az ö-zést nem tekintve, csak kevésbé különbözik a köznyelvitől. A kétféle é megkülönböztetése nem következetes, egy részén mindkettő egyformán é, de már Kecskemét, Nagy-Kőrös és Dömsöd gyakran í-t mond (*vín, kík, níz, típ*).

A hosszú magánhangzók gyakoriak; az í, ú, ü rendesen hosszú (*írok, tanít, sír; út, kút; tűz, fűt; szomorú, keserű, fordúl, szépül*); pótlónyujtáskor a hosszú é, á-t is ejtik: *ére, émönt, visétt; ára, várni, áma, mökhát*. Megjegyzendő, hogy Kecskemét, Nagy-Kőrös és Dömsöd orrhangzókat is ejt, ha a szótag végén *m, n, ny* állana: *va~, a~gyal, bárá~ka, ví~* stb.; de magánhangzó előtt megmarad az *n*: *vín embör*.

A nyelvjárás hangzórendszere tehát a következő:

	u	ú	i	í	ü	ű
	o	ó	ë	é	ö	ő
á	a	â	e	ê		

A magánhangzók használata majdnem minden tekintetben a köznyelvvél egyezik, nyíltságuk foka ugyanaz; csupán az ó, ő helyén áll gyakran ú, ü: *bukor, bujtár, mustoha, kúdús, fúrú, túrú, hun, hunnan; cüvek, söprű, lüni, szüni, néhol még: hugyan, ujan, rúzza*. Az ajakzárás változása hozta létre az ö-ző ejtést, de ezen kívül erre nézve is kevés különbséget látunk; csak: *üdö* és viszont: *siket, kőműves, sindisznó*.

*) Irodalom: Szántó Kálmán, A kecskeméti nyelvjárás (Nyör, IX.), Simonyi Jenő, Kalocsa és környéke (Budapest, 1882), Pápay Károly, Zur Volkskunde der Csepel-Insel (Ethnogr. Mittheilungen II. f.) és a Nyelvtör népnyelvi közleményei. Kérdő íveket töltöttek ki: Baksay Sándor (Kún-Szent-Miklós), Harkay István (Kecskemét), Bernáth Lajos (Dömsöd).

A mássalhangzók közül az *ly*-t ez a nyelvjárás sem ismeri, hanem helyette mindig *j*-t ejt, ott is, a hol *lj* volna: *ijen, ojan, kiráj, homájos; hajja, ájj, szájon*. A hosszú és kettős mássalhangzók már nem oly gyakoriak, mint a Dunán túl; az *ít* végű igéknél az *i* hosszú: *tanítok, tanítani, gyógyítani, és: fűteni, nyitni*; csupán Dömsödön ejtik a dunántúli nyelvjárás hatása alatt: *tanítottani, hajítottani, fűtteni, gyógyítottasz, hasítottok*. A kettős *l* is ritkább, csak ezekben ejtik: *szöllő, szöllani*; Kecskeméten és Nagy-Körösön: *tülle, rúlla, belülle, nállam, szakállú* stb.

A mássalhangzók használata sem igen tér el a köznyelvtől, és az *l* sem marad el oly gyakran, mint a Dunán túl. A szó belsőjében legtöbbször elvész s a magánhangzó megnyúlik: *nyëve; áma, hávâ, hasátam; kücs, tanút, szépütem; vögy, föld, vót, tóni* stb.; de meg is marad, főleg névszókban a rag előtt: *délbe, szélnék, ólba és lelköm*. Kún-Szent-Miklóson megmarad gyakrabban is: *nyelv, alma, szalma, délbe* stb. Ritkábban marad el a szó végén, bár erre nézve nagy az ingadozás; névszók végén inkább megmarad: *kengyel, hüvel; asztal, kazal; halál, földél, kötél; bagol, de: göncő, törkő*; a Duna mellett Dömsödön már így mondják: *kengyê, hüvê; asztâ, kazâ; bagó, messző*. Ragok végén már mindig elmarad: *fejjê, házzâ; lábtú, kézrű; rosszú, allú*, úgyszintén az igék 2-ik személyében: *iszó, ásó; votá, mönté; kérné, ögyé*; de megmarad a 3-ik személyben: *felel, sárgúl, tanul, kerül*. Dömsödön ilyenkor is elmarad: *felê, vasâ; tanú, sárgú, kerű*.

Az érintkező mássalhangzók gyakran illeszkednek, különösen Dömsödön: *él ló, és sódar, nacs csuda, usz szeretem*, de mégis kevésbé, mint a Dunán túl; rendesen csak a zönge tekintetében illeszkednek: *úty hallottam, mök hatta, én vaty tē*. A hiatust mindig *j*-vel tölti be ez a nyelvjárás: *hijába, lejány, rējâ*.

Minthogy ez a nyelvjárás hangtani tekintetben oly kevéssé különbözik a köznyelvtől, alaktana sem tüntet fel lényegesebb eltéréseket. A *-hoz* rag csak két alakban ismeretes *-hó, -hő; l* nélkül és zártabb hangzóval ejtik a *-ból, -böl* stb. ragokat: *-bú, -bű* stb. és a *-vel* ragot (*fejjê, lábbâ*). A birtokos személyragozás egyes szám 3-ik személye ragok előtt: *kezit, könyvin*; a többes szám 3-ik személyének ragja *-uk, ük*: *házuk, kezük, szömük*. Az igeragozásban is csak az *-ít* végű igék érdemelnek figyelmet; a jelentő módon

taníttya, de a felszólítóban *taníjja*; pl.: «*Ugyancsak taníttják ám a fiadat!*» «*Hadd taníjják.*»

Az ikes igék külön ragozása nem maradt meg, és épúgy ragozzák őket, mint a Dunán túl. Első személy ragja *-k* (*iszok, öszök*), a 2-iké *ó, ő* a nem ikeseknél is: *viszö, hozö*; felszólítóban: *aggyá, keressé*, a nem sziszegőre végződőknél néha *-sz*: *gondókocc, hazucc*, vagy vegyesen *ugró* és *ugorsz, bomló* és *bomósz*.

Ehhez e nyelvjáráshoz kell számítanunk *Kaloesa nyelvét* is, bár népe nem is magyar eredetű, hanem a török pusztítás után ide telepített rácok magyarosodtak meg a mult század végén s tanulták meg a szomszédos kis-kunságiak nyelvét. Legfeltünőbb sajáttsága e város nyelvének, a mi szintén a nép idegen eredetére vall, hogy nem ejti a kettős mássalhangzókat: *mit öté?* (ettél), *vöte valamit?* (kétyszer), *jácá* (játsszál), *aluni, alutam, hogy agya?*, *dehonem* stb.

2. Szegedvidéki nyelvjárás. *)

A szegedvidéki nyelvjárás hangzórendszere teljesen egyezik a kiskunságiéval; a hangtan egyáltalán kevés eltérést mutat s fontosabb különbségek csakis az alaktanban láthatók. A kétféle eredetű *é-t* éppen nem különböztetik meg, csak a névszók birtokos személy ragozásában ejtik a harmadik személyt *i*-vel: *szömit, kezín, végibe*. A mássalhangzók használata is teljesen egyforma; csak annyit kell megemlítenem, hogy *H.-M.-Vásárhely* és vidéke a nevek *-n* ragját hosszan ejti: *lovonn, tájonn, után*, és a módhatározó ragot is: *nagyonn, erőseenn*.

A magánhangzók változásai közül szembetűnő az *ö-zés*, mit az ajakzárás felé törekvő hajlam hozott létre; ugyan e hajlam működését látjuk abban is, hogy az *i*-ből gyakran *ü* lesz: *üdö, üng, lüsz, tüszötösség, szüvem; üzen, füzet, üsmer; ügön, münket, tüktöket*. Gyakori még az *ó, ő* zártabbá válása *ú, ü*-vé leginkább ott, a hol

*) Irodalom: *Negyesy László*, A szegedi nyelvjárás (Nyör, XV.), *Nagy Sándor*, Dugonics és az altiszai nyelvjárás (Nyör, III.), *Kálmány Lajos*, Koszorúk az Alföld virágaiból (Arad, 1877, 1878) és: Szeged népe (I. Ős Szeged népköltése, Arad 1881; II. Temesköz népköltése, Arad, 1882), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. Kérdő íveket töltötték ki: *Erdélyi Gyula* (Mindszent), *Háhn Adolf* (Hódmező-Vásárhely).

eredetileg *ov, öv* volt: *gyükér, tüvibe, sütét, kü, üket, söprü, bür, fenyü, gyün, lük, lüjön, düti; bukor, mustoha, sunka, kúdús, hun, huvá.* Említést érdemel az *i* helyén álló *é: kéván, késér, héjába, széksó, prémás, addég, még.* A szótag és szó végén álló *l* elveszésének esetei ugyanazok, mint a kiskúnsági nyelvjárásban; a magánhangzó itt is egyszerűen megnyúlik.

A névragok közül eltérő a *-hoz* alakja, melyet így használnak: *-hon, -hön: karóhon, házhon; tűzhön, székhön.*

A leglényegesebb különbséget az igeragozásban látjuk. A tárgy-as alak 3. személyét a mélyhangúak is mindkét számban a magas hangúaknak módjára képezik: *vári, láti, tudi; akarik, használík, kongítik;* és: *huzitok.* Másik sajátága, hogy a tárgy-as ragozásban a felszólító és jelentő mód alakjai összefolynak és gyakran mondják a jelentő módban is: *verje, üsse és üttye, nézze, szeresse és szerettye, tanácsa, hajcsuk, sirassák, lássa* stb. A Temesközben még ilyeneket is lehet hallani: *nem birjünk oda mönni; ételt vigyünk; híjába vessünk a búzát, elkezgye siratni.*

E nyelvjárásnak ez a két sajátága nem régi alak megőrzése, hanem kétségtelenül újabb fejlődés s meg volt ebben a nyelvjárásban már a mult században, különben nem találánk meg a Temesköz nyelvében is. Sőt, mint alább látni fogjuk, magával vitte innen mind e két sajátágot a duna-drávaközi nyelvjárás is. Azomban magának a nyelvjárásnak eredeti góczpontján, Szegeden, e legjellemzőbb sajátága már kivesző félben van. A városok nyelve nagyon is ki van téve mind az irodalmi nyelv, mind pedig a szomszédos nyelvjárások hatásának, oly annyira, hogy az ily szembeötlő eltérés csak nehezen maradhat meg.*) Szeged, mint Kálmány írja (Szeged népe, II : 231), küzd a kétféle ejtéssel, az irodalmi mellett még mindig hallható a másik alak is, de úgy látszik, az előbbi máris a győztes. H.-M.-Vásárhely nyelvében nyoma sincs ennek a sajátágnak, de Csanád, Békés és Csongrád megyék egyéb e nyelvjáráshoz tartozó községeiben mindenütt él ez a sajátág.

*) Ehhez járul még az is, hogy Szeged lakosságának egy része később vándorolt oda más vidékről.

3. Duna-drávaközi nyelvjárásvidék.*)

Ez az egész terület, mely a Dunától a Dráva mentén egész Zala megye határáig terjed, tulajdonkép egységes nyelvjárás, de mint már említettem, többfélekép változott a szomszédos nyelvjárások hatása alatt. A sárközi falvak egészen el vannak szigetelve a nyelvjárás többi részétől, míg annál többet érintkeznek a szomszédos városokkal (Kalocsa, Baja, Tolna, Szegszárd, Mohács), melyek mind más nyelvjáráshoz tartoznak, s melyeknek nyelve kisebb-nagyobb hatással volt az ő nyelvjárásukra. Az alsó- és felső drávai nyelvjárás pedig közvetetlenül érintkezik a dunántúli és a nyugati nyelvjárásterülettel; s e két nyelvjárás még jobban megváltozott ezeknek hatása alatt. E hatás legerősebb nyomokat a felsődrávai nyelvjáráson hagyott.

A szomszédos nyelvjárásoknak e hatása leginkább abban jelentkezik, hogy az illető nyelvjárás egyes sajátágaiban nem marad egészen következetes, eredeti jellemző vonásai enyésznek, fogynak, s még a legfontosabb sajátságokban is következetlenséget látunk; viszont átvesznek egyet-mást a másik nyelvjárás jellemző vonásai-ból. Az egész alföldi nyelvjárásterületnek fő jellemző vonása az ö-zés, s már ez is kezd néhol múlni a szomszédos ě-ző nyelvjárások hatása alatt. A sárközi nyelvjárásban már gyakori az ě, s az alsó- és felsődrávaiban is annál inkább gyarapszik, minél nyugatabbra megyünk.

a) Sárközi nyelvjárás.

Általában keveset különbözik a szegedvidékitől; egyes sajátságokat tovább fejtett, másokat meg kezd elveszíteni; így maga az ö-zés sem oly következetes már, s gyakran enged helyet az ě-nek. A mélyhangú igék ragozásában a ránti, huzi, adik, mondik alakokat használják; a felszólító mód alakja egészen egybeesik a jelentő móddal s nemcsak azt mondják: *lássá, szeressük, roncsa, taníccsák,*

---

*) Irodalom: *Balassa József*, Szeremle nyelve (Nyőr, XVI.); *Korda Imre*, A kiskúnhalasi nyelvjárás (Nyőr, XV.); *Vass József*, A dunántúli nyelvjárás, *Tóbi Antal*, Baranyai szótár (Tud. Gyűjt. 1826, II.) és Baranyai szótárpótlék (u. o. 1828, II.); *Szarvas Gábor*, A szlavóniai tájszólás (Nyőr V.), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. Kérdő íveket töltöttek ki: *Ujlaky Mór* (Bogyiszló), *Trencsény Lajos* (Csurgó).

hanem ilyeneket is: *mögengegyék, hazavigyük, hazavigyem, mög-vögyük*, és a tárgyatlan alakban is: *majd kerécsünk egy kocsit, beszéléssünk, nízeltögygünk, táncójunk*.

A szegedvidéki nyelvjárástól elütő sajátása, hogy az *l* kies-tével az *a, e* zártabbá válik, *al*-ból lesz *ó*, *el*-ből *é*: *asztót, óma; émont, éviszöm, nyéni, mi léte*, és az *r* kiesésekor is: *óra, mére, ére*. Ebben már az alsódrávai nyelvjárással egyezik. Gyakran ejtenek *l* helyett *j*-t is: *mejj, sajáta, pájinka, tojnak* (tolni), *kitojtam*.

A névragozás kevés feltűnő sajátást mutat; a *-hoz* rag alakja *-hó, -hő*; a *-ból, -ből* stb. ragoké *-bú, -bü* stb. A birtokos személyragozásban a többes 3. személy ragja *-uk, -ük*: *házuk, könyvük, kezük, de magik*; s ez utóbbi azt mutatja, hogy ez a sajátása is eredetileg egyezett az alsódrávai nyelvjárással s csak újabban változott meg a szomszédos nyelvjárások hatása alatt.

b) Alsódrávai nyelvjárás.

Baranya megyében maradt meg ez a nyelvjárás legtisztább alakjában, mert nem érintkezik közvetlenül a dunántúli nyelvjárással, hanem németajkú lakosság választja el tőle. Dunántúli hatás csak annyiban mutatkozik rajta, hogy nem kedveli annyira a hosszú hangzókat, mint a nyelvjárásvidék dunáninneneni része, s az *i, u, ü*-t röviden ejtik (*hid, viz, tűz, kut, szomorú*), főleg a nyugati részen, Ormányságban: *igazitotta, hinak, hittá*.

A kétféle *é* megkülömböztetése nem következetes, csak néha ejtenek *é* helyén *í*, *i*-t szömit, *kezin* és: *níz, nimöt, pinisz, kinyir, fíköttő, vendíg*. Ormányságban csak *é*-t ejtenek, de viszont *é helyén néha *e*-t: *szemet, keves*.

Az *ly* helyén ez a nyelvjárás is *j*-t ejt: *ojan, ijen, méj, fojik, hajjuk, örüjj*, de nem egész következetesen, mert gyakran helyet enged a dunántúli *l*-nek (*goló, helös, kilikad*), különösen nyugati részén, az Ormányságban: *éllen* (ilyen), *hel, üll* (ülj).

A magánhangzók néha zártabbá válnak; így pl. *a* helyett áll *o* (*vosárnap, morha*), s az *l, r* kiesésekor is zártabbá válik az *a, e* s lesz belőle *ó, é*: *óma, szóma, vagdóta, vasóni, fóni* (falni), *hógass, hószik* (hallszik), *ósó* (alsó), *nappóra; éveszék, égyün, nyév, reszéní, tűzéní, meszéní*. Zártabbá vált gyakran az *ó, ő* is: *lú, kancsu, rúzza, ujan, hutyon; búr, kú, ü, ütet, gyün*. Viszont van példa a magánhangzók nyiltabb ejtésére is; ilyen az *í, í* helyén álló *ë, é*: *énnen*,

öme, öde, ött, ethon, széget (sziget); kíván, vélág, vérad, rév (rí), révás, ásét, addég, még.

Különös és figyelemre méltó hangváltozása e nyelvjárásnak, hogy az *-ul* igeképző *-il*-nek hangzik, s az *l* kiesésekor a hosszú *i* marad meg: *gyógyil, fordil, lapil, guril, tágil, kondil; gyógyítá, gyógyísz, fordíni, bolondítak*. Így hangzik a helyhatározó *-ul* rag is: *hátíl, átíl, áti, hátija és azíta* (az ólta). E sajáttságban aligha lehet egyszerű hangváltozást látnunk; valószínűleg analogikus hatás folytán került a *gyógyil, fordil* alakokba az *i* a tárgyas *gyógyít, fordít* mintájára, s úgy terjedt el azután az *i*, az *l* előtt álló más *u*-k rovására is.

Az ajakhangzók kedvelése hozta létre ebben a nyelvjárásban is az *ö*-zést, azomban a zártabb hangsorban az ellenkező irányt látjuk, s az ajakhangzó *ü* helyett nem ajakhangzó *i* áll: *tikör, fistös, hivös, fiszfa, fív* (fü), *fisü, fíke* (fülke).

A szótag és szó végén álló *l* ugyanazon esetekben vész el, mint a szegedvidéki nyelvjárásban, csakhogy, mint láttuk, néha megváltoztatja a magánhangzót. A szó belsejében álló *al, el*-ből lesz *ó, é*, szó végén azomban ezeket a hangokat is egyszerűen megnyújtja: *éjjé, röggé, bottá*. A többi magánhangzó is megnyúlik.

Van példa egész szótagok elhagyására is némely ige ragozásában: *ütte, köttem, futtál, futtunk, futtak; ött, itt* (evett, ivott) és viszont: *tévött* (tett).

A névragok közül megemlítendő a *-hoz*, melyet így használnak *-hó, -hő*; a többi olyan, mint a szegedvidéki nyelvjárásban. A birtokos személyragozás már több eltérést mutat; az egyes 3. személyben az *esze, keze, szöme* alakok mellett hallható: *büri, ízi, szíki, béli*, s a többes 3. személy mindig *-ik*: *borik, kuttyik, kocsijik, magik, utánnik*.

Az igeragozásnak legszembevetőbb sajátosságai ugyanazok, mint a szegedvidékiben, csakhogy állandóbban és következetesebben használják. Nemesak hogy a mélyhangú igéket így ragozzák: *halli, fogi, máséti, mondik, fogik*, hanem viszont a magashangúakat teljesebb raggal is mondják: *szerettye, szerettyék, össze* (eszi), *összék, tössze, tösszék, böcsüje*, de így is: *köti, éheti*. Továbbá a jelentő mód helyén használják a felszólító módot: *éhessünk-é? a diót verjünk*. — Az *-ít* végű igéket így ragozzák: *sámítja, fordíjj*. Legkülönösebb sajátossága e nyelvjárásnak, hogy névelős főnév

mellett is tárgyatlan igealakot használ: *A húst észünk még először. Mikor verünk le a diót? Behordunk-é ma a buzát? Megittunk a borát, igyunk még a söprőjít is. És: Ha nem birjünk elanni. Maj megkössünk koszorunak. Egy mást vontottunk fö.*

Ehhez a nyelvjáráshoz tartozik, mint már fentebb is említettem, Kis-Kún-Halas nyelvjárása. Csakhogy, a mit előre is sejtünk, ez az anyanyelvjárástól már régóta elszakadt sziget elveszített több oly sajátsgot, a mi ellenkezik a körülötte élő vidékek nyelvével. A feltűnőbb különbségek a következők. A kétféle *é-t* jobban megkülönbözteti gyakrabban ejt *é-t* *é helyén: *kík, emíszet, gyíkény, kinyös, penisz* stb. Az *í, ú, ü-t* hosszan ejti (*ír, úr, tűz*), mint mindenütt a Dunán innen; sőt még ezt is mondja: *nyúlat, húsos, hídak*. Az *ly* rendszeren *j*, sőt használják a *j-t* még *l* helyén is: *mej, főjhő, sajata, düjjed, mejjék*; de ejtenek néha *l-t* is: *hüvel, hel, goló, kölök, luk, hüle*. — Az *l* szótag és szó végén elmarad, de nem változtatja meg a hangzókat, csak megnyújtja: *nyêv, êmönt, vasának*; néhány szóban *ó-t* használ: *szóma, óma, bóta*, de így is: *száma, áma, báta*.

Különbözik Halas nyelve az alsódrávaitól még annyiban is, hogy az *-ul* igeképző nem változik *-il-re*, hanem marad: *fordúl*; és a birtokos személyragozás 3. személyében is csak az *íze, bőre* alakok hallhatók; végül, hogy az igeragozásban sem zavarják össze a tárgyas és tárgyatlan alakot.

c) Szlavóniai nyelvjárás.

E nyelvjárás általános benyomását így jellemzi Szarvas (Nyelvőr, V: 10): «Az összes magyar tájbeszédnek közül egyik sem oly feltűnő, egyik sem tesz oly sajátsgos benyomást első halláskor az emberre, mint ez. E sajátsg azonban inkább csak külsőségekből áll, s tényezői a pattogó, szerföltt erős szóhangsúly, a daloló, székelyes szótagnyújtás, némely spirans hangnak egymással való fölcserélése, s rövid zárt *a*, s a szerföltt élesen hangzó zárt *é* alkalmazása, s számos idegen, természetes hogy nagyobbára szláv szó használata.» Maga a nyelvjárás nem egyéb, mint az alsódrávainak változata; a szembetűnő eltéréseket a különvált helyzet s a szomszédos idegen nyelv hatásának kell tulajdonítanunk.

Legjobban eltér ez a nyelvjárás az alsódrávaitól a magán-

hangzók ejtése módjában.*) Az ö-zés már nem általános, s helyébe ismét az *ē* lép, melyet sokkal élesebben ejtenek, mint a Dráva mellett (tehát *ē*); nem ismeri az *a* hangot, hanem helyette, valószínűleg a horvát nyelv hatása alatt, *ā*-t ejt. A többi rövid magánhangzó ejtése rendes.

Annál nehezebb azomban az eddigi közlemények alapján a hosszú magánhangzók képzését és használatát megállapítani. Szarvas azt jegyzi meg, hogy a hosszú magánhangzók erősen kifejezett diphthongusként hangzanak: *á* = *aú*, *aā*, *oā*; *é* = *eē*, *iē*; *ó* = *ao*, *oó*; *ő* = *eő*, *őő*; azomban nem valószínű, hogy ez a nyelvjárás ugyanazon hang helyén különböző diphthongusokat ejt, és Szarvas több helyen még egyszerű hosszú hangzókat is jelöl: *ā*, *ē*, *é*, *ó*, *ō*. A közlött nyelvmutatványokat átvizsgálva, úgy látszik, hogy diphthongus inkább a szótagban fordul elő, míg a hosszú magánhangzók a későbbi szótagokban (*maár*, *jaúlát*, *Maúriká*, *loányá*; *kièret-ték*; *vaót*; *zööd*); azomban az eddigi közlemények alapján ezt sem állíthatom egész határozottsággal. A kétféle *é*-t, úgy látszik, megkülönbözteti ez a nyelvjárás; az *ē helyén *ē*-t ejt, míg *é helyén *é*-t vagy *í*-t: *él*, *pés* (pénz), *égyék*; *rív*, *világír*.

A magánhangzók e különös ejtéséhez «járul még az *s*-nek sz-szel, *zs*-nek *z*-vel *s* viszontas sűrű felcserélése: *Két szor írás. Veênszêg disznaószág. Szêmmít nêmm szájnyál. Círke, kácá, Borcá*; és viszont: *Kis pêsêm (pénz) vôt. Zsohogott az egís házs. Ostá ros vásnát vêttem rájtá.*» Az *n*, *ny*-t szótag és szó végén nem ejtik, hanem orrhangzót használnak: *autá*, *sová*, *tálá*. Ezen érdekes hangtani sajátságoknál fogva érdemes volna e nyelvjárás hangzórendszerét beható vizsgálat tárgyává tenni.

Az alaktan majdnem minden tekintetben az alsódrávaival egyezik. Az *-ul* végű igéket szintén így ejti: *tanil*, *kigyógyil*, *fordiltam*, és: *az ilta*, *mitla* (mi óta). Használja az ily rövidített ige-

---

*) Szarvas az ő leírásában nem törekedett arra, hogy az egyes hangok képzését és használatuk módját pontosan megállapítsa, csak főbb sajátágaiban mutatja be a nyelvjárást nem terjeszkedve ki a részletes fejtegetésre. Kíváncos is volna a nyelvjárás hangzórendszerének pontos vizsgálata és tüzetes rajza. Egyelőre meg kellett elégednem azzal, hogy Szarvas adatai alapján állítsam össze, a mennyire lehet, e nyelvjárás legfontosabb sajátságait.

alakokat *ëtt, itt* (evett, ivott), viszont feleslegesen is alkalmazza a többes képzőt, mint a göcseji nyelvjárás: *lovainkák, embereinkék, mienkék, neveikék*. A birtokos személyragoz s többes 3. személyének ragja *-ik*: *kocsissik, rájik*. Az igeragozás főbb sajátosságai szintén egyeznek; a mélyhangúak egyes és többes 3. személye így van: *aszondi, mondi, halli*; *hivik*, és viszont: *engeggye, kiégettye, szerettyék*. Felszólító mód alakját használja jelentő módon: *Mi csinának? Hát nyomtassunk. — Föstetik a ruhát? Nëm, úgy vëgyük. — Nëm kapnak majd ki? Hã kikápjunk, kikápjunk. — Szokát hájjunk, hã szokán jöjjünk rákászra. — Nëm tuggyónk mit mondani róla*. Használja a tárgyatlan alakot tárgyas helyett és viszont (1. Nyör V: 64 l. 8. pont).

A göcseji nyelvjárással egyezik még az a sajátossága is, hogy a név- és igeragozás többes 1. személyében a ragot *u, ü* helyett *o, ö*-vel ejtik: *nálonk, nekönk; mongyonk, kívánonk; elágg yok, vág tok, mëgnyestök*.

d) Felsődrávai nyelvjárás.

Somogy megye délnyugati részét, azt a kis területet, a hol a nyugati, a dunántúli és az alföldi nyelvjárásterület összeszőgellik, nevezem felsődrávai nyelvjárásnak. E három érintkező nyelvjárásterületnek mindegyike hatással van e vidék nyelvére, úgy hogy valóságos vegyülék nyelvjárás jött létre, melyet ép oly joggal lehetne a nyugati nyelvjárásterülethez számítani, mint az alföldihez. Az esetben a nyugati nyelvjárásterület legkeletibb ágának kellene tartanunk, melynek sok sajátossága a szomszédos alföldi nyelvjárásterülettel egyezik; vagy pedig az alföldi nyelvjárásterület legnyugatibb részének tekintjük, melyre nagy hatással van a göcseji nyelvjárás. Hogy az alföldi nyelvjárásterülethez számítom és nem a nyugatihoz, annak főoka, hogy ez is *ö-ző* vidék.

Hogy világosan kitünjék, mennyire vegyülék nyelvjárás ez, külön sorolom fel azokat a sajátságokat, melyek az alsódrávai nyelvjárással, s külön azokat, melyek a göcsejivel egyeznek.

Első helyen kell említenem az alföldi nyelvjárásterület közös sajátságát, az *ö-zést*, mely itt még teljes erejében megvan. Ejt néha orrhangzót is, mint másutt is a Dráva mentén. A név- és igeragozás olyan, mint az alsódrávai nyelvjárásban; a főnév ragjai illeszkednek (*-hó, -hö*), csak a *-nál* marad meg eredeti alakjában: *kiná*,

mënná (minél). A birtokos személyragozás többes 3. személyének ragja *-ik* (*annyik, kövik, kezik*); az egyes számban pedig gyakran *-i*: *pénzi, szőri, seggi*. Az alsódrávai nyelvjárással egyezik az ige-
ragozás is (*adi, hozí, láti; adik*), s használja a felszólító mód alak-
ját jelentő módban is: *lássá, fölállicsuk, émönnyünk, mögtögyük,*
mögögyük.

Hangtani sajátosságai azomban inkább a göcseji nyelvjárással
egyeznek. Ilyenek az *á* után álló *o* az *a* helyén: *házo, lábo, pávo;*
házos, tálol; az *o, ö* helyett ejtett zártabb hangzó *l* előtt *évádúnyi,*
ínekűnek. A kétféle *é-t* is megkülömbözteti, és pedig úgy, hogy
ê* helyén *é-t* ejt (*tehén, szekér*), az *é* helyén pedig vagy *í-t* (*legín,*
egísz, íjjel), vagy mint Csurgón, *ée* diphthongust: *szée, kéep, nées*.
Nyugoti sajátásnak kell tartanunk azt is, hogy a rövid magán-
hangzókat kedveli, s nemcsak az *i, u, ü-t* ejti röviden, hanem né-
hol *l* kiesésekor is rövid magánhangzó marad, főleg szó végén:
föli, házbu, kézrü. Csurgón az *ó, ő-t* is diphthongusnak ejtik, úgy
mint Göcsejben (*ao, eo*).

A mássalhangzók változásai is majdnem mind a göcseji
nyelvjárással egyeznek. Az *ly* helyén *l-t* ejtenek: *illen, ollan, möl-
lik, királ (kirá), Mihál (Mihá), selēm*; de: *áj, száj, hajja, kejj*
fő. Szőke-Dencsen még ezekben is *l* hangzik: *nyöllön, alla* (alja),
beszüll (beszélj). A szótag és szó végén álló *l* mindig elmarad, gyak-
rabban mint az alsódrávai nyelvjárásban; így pl. névszók végén:
kirá, Mihá, halá, tá (tál); *asztá, kazá; ke-ggyé; köté, földé*, és az
igék 3-ik személyében is: *talá, á* (áll), *vasá, felé, sárgú, tanú, kerü,*
röpi. A nyugati és a dunántúli nyelvjárásterülettel egyezik a ket-
tős *t* ilyenekben: *nyittanyi, füttenyi, tanító, hajított, gyógyít-
tom*, és a mássalhangzó után álló *j* átváltozása *gy, ty-re*:
rabgya, kalaptya; várgya, szoptya, kaptyuk; hideggyebb, érétyebb,
álnoktyabb. Végül szintén dunántúli sajátosság a főnévi igenév *-nyi,*
-nya végzete: *önnyi, tönnyi, vinnyi, innya*.

IV. Duna-tiszai nyelvjárásterület *).

E nyelvjárásterületet mindenütt más nyelvjárás vagy idegen ajkú lakosság szaggatja meg, úgy hogy határait nehéz pontosan megállapítani. Ehhez járul még az is, hogy ezzel az egész vidékkel gyűjtőink igen keveset foglalkoztak, s általában kevés, sőt némely vidékről éppen semmi nyelvmutatvány sem jelent meg az irodalomban.

Azon a területen, mely a Dunától keletre az erdélyi hegyekig terjed, két fontos nyelvjárást különböztettünk meg: déli felét az alföldi, északi felét pedig az északkeleti nyelvjárásterület foglalja el; a Dunától és Tiszától északra pedig az északnyugati nyelvjárásterületet találjuk, mely lenyúlik a Duna és Tisza közébe is. E három egymástól lényegesen eltérő nyelvjárásterület, melyek közül az alföldi *ö-ző*, az északkeleti *e-ző*, nem érintkezik egymással közvetlenül, hanem közöttük mindenütt *ë-ző* vidékeket találunk. Ez az *ë-ző* terület, mely a három másik nyelvjárás határait egymástól elválasztja, alkotja a duna-tiszai nyelvjárásterületet.

Kezdődik e nyelvjárásterület a Duna mellett Pest és Bács megyében; ide tartozik Pest megye katolikus része Czeplédtől délre, továbbá Bács megyének magyar lakossága. A tiszántúli vidékből ide tartozik Csongrád megyének északi fele (Szentés, Csongrád és vidéke), Békés megye (Orosházát kivéve, melynek nyelve a dunántúli nyelvjárásterülethez tartozik), Arad megyének magyar része, továbbá Bihar megyének nyugati széle, (Szalonta, Sarkad), Hajdú megyéből Püspök-Ladány, végül Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye tiszántúli részének déli fele (Török-Szent-Miklóstól délre, Kún-Szt.-Mártont kivéve).

*) Irodalom: *Balassa József*, Felsőbácskai nyelvsajátságok (Nyör, XII.), *Mészáros István*, A mezőtúri nyelvjárás (Nyör, VIII.), *Négyesy László*, Hangtani adatok a szentesi nyelvjárásokból (Tanulmányok az égyet. nyvtan. társ. köréből, 3. f.), *Török Károly*, Csongrádmegyei gyűjtés (Arany-Gyulai, Népköltési Gyűjtemény II. k.) és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő iveket töltöttek ki: *Kollár Vilmos* (Czepléd), *Suták József* (Szabadka), *Révész Ernő* (Bajmok, Ó-Morovicza, Pacsér, Militics), *Négyesy László* (Szentés), *Szabados Ede* (Arad), *Voggenhuber Oszkár* (Püspök-Ladány), *Asztalos Árpád* (Nyíregyháza).

Ehhez a nyelvjárásterülethez kell számítanunk Nyiregyháza magyar lakosságát is; e várost ugyanis 1753-ban telepítették be Szarvas, Csaba és Mezőberény városokból nagyobb részt evangélikus vallású tótokkal, kik ma már nagyrészt megmagyarosodtak.

Arad megyét is e nyelvjárásterülethez számítom, melynek csak nyugati széle magyar. Magában Arad városában csak az intelligenciának anyanyelve a magyar, a köznép nagyrészt oláh; a magyarul beszélő lakosság vagy bevándorolt, vagy csak úgy tanulta meg a magyar nyelvet, tehát népnyelvről itt nem is lehet szó, ép úgy nem, mint Budapesten. Erre mutat az is, hogy az *é-t* nem különböztetik meg, s kiejtésük általában az irodalmi nyelv szerint alakult; a mi dialektikus sajáttság van benne, az a duna-tiszai nyelvjárásterülethez vonja.

Több helyen megszággatják ezt a nyelvjárásterületet egyes nyelvjárási szigetek és pedig leggyakrabban jászsági (palóczos) telepítvények, melyeknek lakossága a mult század folyamán költözött oda. Ilyen jász telepítvények a Duna és Tisza között Félegyháza, Majsa, Dorozsma, Halas kat. lakossága és Zenta és vidéke. A Tiszán túl jász telepítvény Békés megyének és Csongrád megye felső részének kat. lakossága, továbbá Magyar-Pécska, Arad mellett.

Legtarkább e területen Bács-Bodrog megye, nemcsak abban a tekintetben, hogy különböző nemzetiségek lakják, hanem magyar lakossága is többféle és egymástól eltérő nyelvjárást beszél. Ennek oka abban rejlik, hogy a török pusztítás után ez a vidék lett a legnéptelenebb s a mai községek — a városokon kívül — csak a mult század folyamán keletkeztek. *) És pedig részint idegen nyelvűeket és nemzetiségűeket telepítettek ide (német, dalmát, szerb, tót) részint magyarok jöttek be más vidékekről. Később azután az idegenek közül néhány falu lakossága teljesen megmagyarosodott (Bajmok, Sztanisics, Kupusziua), s ezeknek nyelvén nagyrészt még ma is meglátszik az idegen eredet.

Míg az idegen lakosság a megye középső részét foglalta el, a magyarság inkább a széleken telepedett le. Bácsmegye egész felső részét, Bajától és Szabadkától északra, magyarok lakják; nyelvük teljesen beleillik a duna-tiszai nyelvjárásterület fejlődésébe s majd-

*) V. ö. *Fridrik Tamás*, Bács-Bodrog vármegye leírása. (Szeged, 1878).

nem mindenben a pestmegyei katolikus lakosság nyelvével egyezik. Ez tehát e vidék tulajdonképpeni nyelvjárása, melytől a bevándorlottak nyelve sok tekintetben eltér. Ezen a részen még a máshonnan telepített községek (Jankovác, Madaras, Mélykút) lakossága is megtanulta a városok s a többi községek nyelvét. A többi részeken a bevándorlott községek jobban megőrizték eredeti nyelvjárásukat. A Duna melletti helységek a Dunántúlról vándoroltak be, valószínűleg Baranya és Somogy megyéből, s meg is őriztek több dunántúli saját-ságot, bár nyelvük sok tekintetben már a felsőbácskaival egyezik. Ilyen különösen Baracska, Báth-Monostor és a pestmegyei Sükösd nyelvjárása. A keleti részen néhány község a Nagy-Kúnságból települt (Pacsér, Feketehegy), s meg is őrizte nyelvjárásának saját-ságait; a Tisza melletti vidék pedig jársági telepítvény.

Az egész duna-tiszai nyelvjárásterületet 3 nyelvjárásra oszthatjuk: 1. *Pestmegyei nyelvjárás*, Czegléd-től délre Pest megye kat. lakossága, vagyis az a rész, a mi nem tartozik a Kis-Kúnsághoz; 2. *Bácsmegyei nyelvjárás*, ide tartozik Bács megye felső része s ide sorozhatjuk e megye több nyelvjárási szigetét is; 3. *Tiszántúli nyelvjárás*, a Tiszától keletre eső és ehhez a nyelvjárásterület-hez tartozó fentebb leírt vidék.

Ez a három nyelvjárás a legfőbb saját-ságokat tekintve egyezik, és csak annyiban van köztük eltérés, hogy mindegyik átvett valamit a vele szomszédos nyelvjárásoktól.

A nyelvjárásterület hangzórendszere csak kevésbé tér el a köznyelvétől. Az *ë* hangot használja, s csak a Duna és Tisza közötti rész ejt helyette a szomszédos alföldi nyelvjárásterület hatása alatt, gyakran *ö*-t: *köröszet*, *szöm*, *szög*, *mögé*, és mindig *l* előtt: *föl*, *fő*, *köll*, *kő*, *föhlő*, *jelöl*, *pöröl*. A tiszántúli nyelvjárás ily esetekben is *ë*-t ejt: *fél*, *küll* stb.

A kétféle *é*-t ez a nyelvjárásterület nem egyforma következtességgel különbözteti meg egymástól. Az **ê* helyén mindenütt *é*-t ejtenek (*tehén*, *szekér*), az eredeti **é* pedig legnagyobb részt *i*-re változott. Egész következetes ez a hangváltozás a tiszántúli nyelvjárásban, a hol minden *é* helyén *i* áll, úgy mint az északkeleti nyelvjárásterületen. Kevésbé következetes ez a fejlődés Pest megyében, még kevésbé Bács megyében. A pestmegyei nyelvjárás gyakran ejt *i*-t: *fehír*, *kik*, *níz*, *legi*, *píz*, *típ*, a bácsmegyei ritkáb-

ban (*níz, kík, típ*), a rendes hang itt é (*fehér, legény, egészség*). Orrhangzókat Pest megyében Czegléd városa, Bács megyében Bajmok ejt néha (*legé, lēja*). A hosszú magánhangzókat az egész nyelvjárásterület kedveli; az *i, ú, ü* mindig hosszú (*sír, hírés, út, fűz, szomorú, keserű*); s az *l* kiesésekor hosszú *á, ê-t* is ejtenek.

A magánhangzók változásai közül csakis kettőt mondhatunk általánosnak az egész nyelvjárásterületen: 1. az *ó, ö* gyakori változása *ú, ü-re*: *túrú, fúrú, kúdús, rúzza; ü, ütet, kü, küvet, lüni, szüni*, s a Tiszán túl ez is: *lú*; 2. az *i* változása *ü-re*: *üzen, fűzet, süket, üdö, ügyekszik* stb.

A mássalhangzók közül az *ly-t* nem ismerik, hanem helyette *j-t* ejtenek (*ijen, kiráj, sejem, ájj, hajja*); csak a Duna mellett hallható néha *l* is: *hel, királ, selém, lány, Mihál*. Hosszú és kettős mássalhangzó csak ritkán fordul elő, még leginkább a kettős *l* hallható: *belülle, nállam, szöllő, föllü, allú, fullad, szóllani*, de Bács megyében: *belüle, nálam, szölő, szóni*.

Az *l* elveszése szótag és szó végén nem egyformán történik az egész nyelvjárásterületen. A Tiszán innen, tehát Pest és Bács megyében, rendesen elmarad és pedig ugyanazokban az esetekben, mint a szegedvidéki nyelvjárásban láttuk, egyszerű pótlónyújtást hagyva maga után. A Tiszán túl már ritkább az *l* elveszése; a szó belsejében csakis *ó, ö, ú, ü* és néha *á, é* után marad el (*föd, vóna, süt, tanút, talát, beszéni*), szó végén pedig egyáltalán nem. A Tisza mentén, a hol érintkezik a szegedvidéki nyelvjárással, még elvész néha a szóvégi *l*, de annál ritkább e jelenség, minél messzebb távozzunk e nyelvjárástól.

A név- és igeragozás egyes alakjai csak kevéssé térnek el a köznyelviéktől. A *-hoz* ragot Pest és Bács megyében így használják *-hó, -hő*, a tiszántúli nyelvjárásban, a hol nincs *ö-zés*: *-ho, -hë, -hö*; Arad megyében még a *z* is megmarad: *-hoz, -höz, -höz*. A *-ból, -ből* stb. ragok hangzója *ú, ü (-bú, -bü* stb.), s a Tiszán túl az *l* is megmarad (*-búl, -bü* stb.); ép így a *-vel* rag Tiszán innen: *kézzé, nappá*, Tiszán túl: *kézzel, nappal*. A birtokos személyragozásban az egyes szám 3. személye ragok előtt *i-vel* hangzik (*kezin, nevit*), a többes 3. személy ragja *-uk, -ük (lábuk, kezük)*.

A szegedvidéki nyelvjárásnak azt a sajátját, hogy néha a felszólító mód alakját használja a jelentő módban is, csak a bács-megyei nyelvjárás követi, ez is csak a *t* és *szt* végű igéknél: *ta-*

nicsa, lássa, lássuk, lássátok, hajcsák, hívassa; válassza, halassza, szalassza. A főnévi igenév alakja *-ni* (*írni*); az ikes igék ragozása pedig olyan, mint a szegedvidéki nyelvjárásban.

Ezek e nyelvjárásterület legfontosabb sajátosságai, s mint látjuk, az egyes nyelvjárások között csak kevés a különbség. Pest és Bács megye nyelvjárása között alig van egyéb különbség, mint hogy a pestmegyei gyakrabban használ **é* helyett *í-t*, a bácsmegyei pedig a felszólító mód alakjait használja néha a jelentő módban is.

A bácsmegyei nyelvjárási szigetek közül némelyiknek nyelve csak néhány sajátosságra nézve tér el, úgy hogy még ehhez a nyelvjáráshoz számíthatjuk. Így első sorban a megmagyarosodott szerb községek nyelvjárása, milyen pl. Bajmok. E község lakosságának idegen nemzetiségére mutat már az is, hogy *a* helyén *á-t* ejtenek, bár ez a sajátosság ma már muló félben van. Révész Ernő közlése szerint az öregek sokkal szívesebben használják az *á-t*, mint a fiatalok; ez utóbbiak rendszerint csak *á* előtt ejtik (*mádár, bárát*), az iskolavégzők még erről az *á-ról* is leszoknak. Ez a község az *é* helyén gyakrabban ejt *í-t*, mint Bács megye felső része, továbbá ejt néha orrhangú magánhangzókat is. Bács megye többi részétől eltérő sajátossága az is, hogy *al* szótag helyén, ha az *l* elmarad, *á* melletti *á-t* is ejt, a mi a régibb *á* hang maradványa lehet: *aszátt, avvá, házzá* (*aszátt, avvá, házzá*) és *ára*. A jelentő módban nem használja a felszólító mód alakjait.

A Bajmokhoz közel fekvő Pacsér és Feketehegy lakossága a Tiszán túlról, a Nagy-Kúnságból költözött ide s megőrizte a felső-tiszai nyelvjárás egyes fontosabb sajátosságait. Az *é-t* nem ismerik, hanem helyette mindig *e-t* használnak; az **é* helyén következetesen *í* hangzik, és az *l* szó belsejében ritkán, szó végén soha sem marad el.

A Duna melletti kat. községek (Sükösd, Báth-Monostor, Baracska) lakossága, mint már említettem, Baranyából, Somogyból költözött ide, tehát az alsódrávai nyelvjárást hozta magával; ez azomban a bácsmegyei nyelvjárás hatása alatt nagyon megváltozott s első sorban *é-ző* lett. Eredeti sajátosságai közül csak a legfeltehetőbbeket őrizte meg; így pl. hogy a birtokos személyragozás többes 3. személye így hangzik: *borik, szavik, magik, kezik* és *kezik*; a mélyhangú igék 3-ik személyét így mondják: *hozi, adi, láti*,

hozik, *toszítik*, az *-ít* végű igéket pedig így ragozzák: *számíja* és a felszólítóban: *számíjja*, *tanúsíjja* még.

Bácsmegyének keleti része, a Tisza mentén, mint már szintén említettem, jász telepítvény.

A nyelvjárásterület tiszántúli részén tulajdonkép két nyelvjárást lehetne megkülönböztetnünk, melyek egymástól több tekintetben különböznek. «E vidéken ugyanis katolikusok és reformátusok egyaránt nagy számmal laknak, és amazok nyelve határozottan különbözik emezekétől . . . . E fontos és érdekes jelenségnek oka az, hogy a katolikusok más vidékről eredtek. Történeti tény, hogy pl. Szentest a török világban reformált vallású nép lakta s a katolikusok nagyobbreszt a mult században telepedtek meg ottan. Költözködésük alkalmával magukkal hozták eredeti nyelvjárásukat, melyet mind e mai napig megőriztek.» (L. Négyesy, Szentesi nyelvjárás, Tanulmányok. 3. f. 229—30. l.) A legfontosabb különbség e két nyelvjárás között, hogy a református mindig *í*-t ejt **é* helyén, míg a katolikus ritkábban s a rendes hang az *é*; továbbá a kat. gyakran ejt zártabb hangot (*o*, *ë*), a hol a ref. nyíltat használ (*a*, *e*): *tizénkettő*, *negyedik*, *négynven*; *várjonak*, *írjonak*, *hajsonak*; végül említendő, hogy a szóvégi *l*-t a ref. gyakrabban megőrzi, míg a kat. elhagyja.

Nyiregyháza magyar lakosságának nyelve is a tiszántúli nyelvjáráshoz tartozik, és csak kevésben tér el tőle. Ez is *ë*-zö, csakhogy az *ë*-t kissé nyíltabban ejtik (*ë*), a mi már a felsőtiszai nyelvjárás hatása lehet. A kétféle *é*-t egyaránt *é*-nek ejtik, s az *l* sohasem marad el; többi sajátosságai a tiszántúli nyelvjárással egyeznek.

V. Északkeleti nyelvjárásterület.

Ez a nyelvjárásterület kiterjed a Felső-Tiszának mindkét partjára; nyugati részében egyike legösszefüggőbb nyelvjárásterületeinknek, míg keleti és északi határait mindenütt megszaggatják idegen nyelvű vidékek, északnyugatról pedig a palócz nyelvjárásterület nyúlik belé.

Határos vele nyugatról a tiszántúli és jászszági nyelvjárás; Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye Tiszán túli része, a régi Nagy-Kún-ság (Kún-Szent-Mártont kivéve, mert ez jász telepítvény), és Heves

megyének a Tiszán túlra nyúló szeglete már ide tartozik. Hajdu megyének délnyugati szegletét (Püspök-Ladány) és Bihar megye nyugati szélét (Szalonta, Sarkad) kivéve, mely részek a tiszántúli nyelvjáráshoz tartoznak, mindkét megyének egész területe ide tartozik; úgyszintén Szabolcs megye (Nyíregyháza kivételével), Szatmár megyének magyar része és Szilágy megyének nyugati fele. Keleten a nyelvjárásterület tiszántúli része mindenütt az oláhsággal érintkezik, s gyakran keveredik is vele. Átnyúlik ez a nyelvjárásterület a Királyhágón túl is, magába foglalva a magyar vidék egyes legnyugatibb pontjait (Hidalmás, Deés). A nyelvjárásterület Tiszán inneni része keletről és északról a rutén és tót vidékkel érintkezik, nyugatról pedig az északnyugati nyelvjárásterülettel. Itt magában foglalja Bereg, Ung és Ugocea megye magyar részét, Zemplén megyét a Hegyalja kivételével és Abauj-Torna megyének keleti felét, sőt átnyúlik részben a régi Torna megyébe is. A múlt században a Nagy-Künságból egy raj Bács megyében telepedett le, hol Pacsér, Feketehegy községek maig megőrizték a felsőtiszai nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságait.

Ezen a nagy területen majdnem minden tekintetben egységes nyelvjárást beszélnek, csak a Tiszán inneni és túli rész tér el néhány fontos sajátosságra nézve. Tehát az egész területet két fő nyelvjárásra oszthatjuk: a *felsőtiszai* és a *zemplén-abauji nyelvjárásra*, mely utóbbihoz tartozik Ung megye magyar része is. A felsőtiszai nyelvjárástól külön válik egy kis terület a Szamos és Tisza összefolyásánál, ott a hol Szatmár, Szabolcs és Bereg megyék érintkeznek, ez az *alsószamosi nyelvjárás*, mely magába foglalja Szatmár megyének egy kis részét ott, a hol a Szamos a Tiszába ömlik (Panyola, Nagy-Dobos, Kömörő), Szabolcs megye szomszédos részét és Bereg megye tiszaháti járását. Ez a nyelvjárás a felsőtiszaihoz tartozik ugyan, csak hogy sok palóczos sajátosság vegyül belé; úgy látszik palócz telepítés, melynek nyelve nagyon megváltozott a szomszédos vidékek hatása alatt.

Az egész terület nyelvjárását néhány fontos sajátosság fűzi egybe; első sorban az, hogy nem ismeri az *ě* hangot, hanem helyette mindig a nyiltabb *e*-t ejti; továbbá, hogy pontosan megkülömbözteti a kétféle *ě*-t, szereti a hosszú magánhangzókat és végül, hogy a szótag és szó végén álló *l* csak a legritkább esetekben marad el.

1. Felsőtiszai nyelvjárás. *)

E nyelvjárás hangzórendszere csak az *e*-féle hangokra nézve tér el a köznyelvitől és pedig az által, hogy az *ë* helyett mindig *e*-t ejt; a kétféle *é*-t pedig olyformán különbözteti meg, hogy az **ë* helyén *é*-t (*kéz, tehén, levél*), az *é* helyén pedig *i*-t ejt: *fehír, egisz, kík, ídes, ílet, kezín, nevít*.

E nyelvjárásnak másik, szintén jellemző sajáttsága, hogy igen gyakran használ hosszú magánhangzókat; nemcsak az *í, ú, ü* hosszú (*hír, tűz, út; tanul, örül*), néha még a ragozott alakokban is (*vízen, bűnöm, szüzek, kútam, nyúlam, útat*), hanem gyakran megőrizi a szótó eredeti hosszúságát is: *té, téfel, széd, nyél, kél, nyér, mér, vész, tészem, ösmér; engem, vélem, nékem;ád, hácc, sőt* újabb hosszú hangzókat is fejlesztett szótagzáró *l, r, j* előtt: *kél-med, élment, kélnek, felél, legél; nyérte, érdő, gyérmeek, kérbe, embér; álma, aszál, tavál; kárdot; ájtó, hájnal; tóltam, bólha, pakól; kórpa; ölbe; körte, örvend*.

A nyelv középső állásával képzett hosszú magánhangzókat e nyelvjárás néhol diphthongusokká fejlesztette; azomban a gyűjtők nem voltak erre kellő figyelemmel, úgy hogy nem lehet pontosan megállapítani a diphthongizálás határát. Magam csak Debreczen városának diphthongusait figyeltem meg; ezek nyiltabb kapcsoló hangon kezdődnek, melyhez az illető középső nyelvallással képzett hosszú hangzó fűződik; tehát pontosan jelölve: *“ó, “ö, “é*. Ugyanezen hangok helyett diphthongust ejtenek Szatmárban is.

Ezek alapján e nyelvjárás hangzórendszere a következő:

	u	ú	i	í	ü	ű
	o	ó		é	ö	ő
á	a	á	e	é		

*) Irodalom: *Kunos I.*, A debreczeni nyelvjárás (Nyör, IX.); *Gutenberg P.*, A debreczeni nyelvjáráshoz (u. o.); *Fülep Imre*, A Szatmár-városi nyelvjárásról (Nyelvör XII.); *Vass József*, Kapnik-Bánya és vidékének nyelvjárása (Nyvtud. Közl. II.); *Balassa József*, Éneklő hangsúly (Nyör XIX.) és a *Nyelvör* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki:

E hangok közül az *á, ê* csak *l, r, j* előtt fordul elő. A debreczeni nyelvjárásban pedig a középső sor ilyen: *o, ^aó; ^eé; ö, ^öö.*

A magánhangzók csak kevés változást tüntetnek fel. Legfontosabb az *ë* nyiltabbá válása *e-re*, s a magánhangzók meghosszabbodása *l, r, j* előtt, a miről már volt szó. A hangzók zártabbá válásának példáit pedig az **ê: é* és **é: i* változásban láttuk. Ide sorozandó az is, hogy *ó, ő* helyett, különösen ott, ahol **ovo, *övö* volt *ú, ü-t* ejtenek: *lú, hun; ü, ük, kü, tü, lüni, szüni*. Gyakori még az *ü* helyén álló *i* is: *siket, míves, hives, kípor, fil, fige, kilső, fikető*.

A mássalhangzók közül ez a nyelvjárás sem ismeri az *ly-t*, hanem helyette mindig *j-t* ejt: *ijen, ojan, kiráj, sejem, beszíjjen*; és gyakran *l* helyett is: *ján, juk, mejj, päjinka, kójika*.

Szó belsejében az *l* csak ritkán vész el, csupán *o, ö, u, ü* és néha *á* után; ragok előtt azomban ilyenkor is megmarad (*ólba, tálba*); minden egyéb magánhangzó után megmarad az *l*, szó végén pedig egyáltalán nem vész el.

Jellemző sajátága a nyelvjárásnak a különös hanghordozás is, mely abban áll, hogy összekapcsolják az erősségi és magassági hangsúlyt. Ha valamely mondatot nyomatékkal akarnak ejteni, erősen ejtik a mondat első szótagját, azután a hanghordozás az utolsóelőtti szótagig olyan, mint bárhol másutt, de az utolsóelőtti szótagot, a ezó bármelyik tagja kerül is oda, ismét erős hangon ejtik, az utolsó szótagon pedig felviszik a hangot, vagyis magasabb hangon ejtik, mint a többi szótagot. Megesik néha, hogy az utolsó szótagon van mindkét hangsúly, vagyis hogy ezt a szótagot erősebb és magasabb hangon ejtik. Ez azomban csak akkor történhetik, ha ez az utolsó szótag hosszú. (L. bővebben Nyör XIX. 70.) E hangsúlyozásmód határait nem tudom pontosan megállapítani, de úgy látszik, hallható egész Hajdú, Bihar, Szatmár és Szabolcs megyében is; legerősebb azomban Debreczen városában.

A névragok közül említendő a *-hoz*, melyet 3 alakban használnak: *-ho, -he, -hő* (*házho, szekérhe, könyvhő*); a keleti részen a

---

Kovács Ágoston (Kisujszállás), Kéri János (Nagyvárad), Nagy Ferencz (Debreczen), Goldstein Henrik (Debreczen), Zákány Imre (Tisza-Dob), Gulyás István (Tisza-Dob), Czimmermann János (Börvely), Dr. Dengi János (Nagy-Bánya), Schöffler Leo (Szilágy-Somlyó).

z is megmarad: házhoz, székhez, tühez. Az *l*-re végződő ragok végén az *l* mindig megmarad, s előtte a magánhangzó hosszu: -búl, -rúl stb., és: fejjél, házzál. Érdekes a helyhatározó ragok használata. A *hol* és *hova* kérdésre, ha az egész családról van szó, elhagyják a ragot: *Kihe mígy? Nagyék megyek.* — *Nagyék vótam.* Szabolcs és Szatmár megyében ilyenkor mindkét esetben a -nál ragot használják: *Kihe mígy? Jegyzőhő, bíróho; t. i. ő hozzá magához; de: jegyzőnél, bírónál a. m. jegyzőékhez, bíróékhoz.* Ilyenkor a kérdés is ilyen: *kinél micc? Pl. Estére disznótorba menyygünk.* — *Kinél mentek?* — *Bírónál.* Ezt is mondják: *Gyere nálunk!* Szilágy megyében ez esetben már a -ni ragot használják *hova* és *hol* kérdésre: *Eriggy Éderni; bíróni vótam.*

A birtokos személyragozásban a köznyelvi alakoktól csak a 3. személy tér el; az egyes szám hangzója ragok előtt *i*: *kezt, örömbébe, elején*; a többes szám ragja -ok, -ök: *lovok, házok, kezek, könyvök; néha szemek, kezek.*

Az igeragozásban csak az ikes ragozás érdemel figyelmet; az 1. személy mindig -k, a 2. személy sziszegők után -ol, -el: *teszel, leszel, nyúzol, ásol, de: buksz, laksz, ugorsz, fekücc.* A felszólító mód 3. személye minden igénél ikes: *jöjjik, mennyik, járnak, főzzik, egyik, ájjik meg*; az óhajtó mód iktelen: *lakna, enne, inna.*

Ugocsa megye nyelvjárása majdnem teljesen ismeretlen, egyedüli forrás a Nyelvörben megjelent népnyelvi közlemények, s ezek is oly csekélyek és ellenmondók, hogy belőlük a vidék nyelvjárását pontosan megítélni teljes lehetetlenség. Úgy látszik, ez a vidék is a felsőtiszaí nyelvjáráshoz tartozik, de eltér tőle abban, hogy mindkét *é*-t, ha a közleményeknek hinni lehet, *é*-nek ejtik. Továbbá használja már ez a nyelvjárás a -nól, -nöl, -núl, -nül ragot is. A Tamásváraljáról megjelent közlemény pedig (Nyör, XIV. 375.) igen gyakran jelöl *é*-t, de oly esetekben is, melyek eltérnek az *é*-ző nyelvjárások ejtése módjától: *tétjét, émbér, véle, féle, félmények, köttő* stb., a mi nagyon is kétségesse teszi a feljegyzés helyességét. E vidék nyelvének tanulmányozása mindenesetre hálás feladat volna.

2. Alsószamosi nyelvjárás.

Erről a nyelvjárásról nagyon kevés adatunk van; egyedüli forrás az a néhány népnyelvi közlemény, a mi a Nyelvörben látott

napvilágot, így tehát nem is vállalkozhatom részletes leírására. Annyi azomban a megjelent közleményekből is kitérünk, hogy e vidéknek nyelve a palócz és felsőtiszai nyelvjárás vegyülete; valószínűleg palócz telepítvény, mely sok tekintetben elfogadta az őt minden oldalról körülvevő északkeleti nyelvjárásterület legfontosabb sajátosságait, többek közt a legjellemzőbbet is, az *e* használatát *é* helyett. A főbb különbségek e nyelvjárás és a felsőtiszai között a következők:

A kétféle eredetű *é* megkülönböztetése, úgy látszik, megvan ebben a nyelvjárásban is, bár az adatok annyira ellenmondók és megbízhatatlanok, hogy nehéz erről biztosat állítani. Az **é* helyén *é* vagy *é* áll: *szekêr, egêr, másutt réz, nekünk*; az **é* helyett pedig diphthongust ejtenek: *iêg, szîep, piênz, szîena, ellensiêg, niêmet*.

Megvan e nyelvjárásban az a palócz sajátosság is, hogy szeret a szó végén *é* l előtt *ú, ü* helyett *ó, ö*-t ejteni: *koszoró, fió, bornyó; oláhol, niêmetöl*; így ejti a *-ból, -ből* stb. ragokat is: *-bó, -bö; -ró, -rő; -tó, -tő*. Eltér ez a nyelvjárás a felsőtiszaitól abban is, hogy elhagyja az *l t a, e* után és a szó végén is: *êfutottam, êsô, fêtôtne, bizodâmas, hâgatta; örömmê, vígsâggâ; házbo, készbô*.

Ez csak néhány vonás e nyelvjárásról, szükséges volna azonban részletes tanulmányozása a hely színén, hogy meg lehessen állapítani, mily módon történt és mily fokban ment végbe e két nyelvjárás vegyülése.

3. Zemplén-abauji nyelvjárás. *)

Átmeneti nyelvjárás ez a felsőtiszaitól a palócz nyelvjárásokhoz, a mennyiben egyesíti magában mindkettőnek jellemzőbb sajátosságait, de fejlesztett ki e mellett néhány önálló jellemvonást is.

A kétféle *é*-t megkülönböztetik, csakhogy másképp mint a felsőtiszai nyelvjárásban. Az **é* helyén a *tő* első tagjában *é*-t ejtenek (*ész, kéz, légy, nyél*), a későbbi szótagokban pedig *e* áll: *tehen, szerker, level, keves, vereb, kötel, kerek, ostornyel*; az **é* helyén azonban mindig *é* áll: *egész, tányér, kémény, verés, Sárospatakon í: pénz, marík, szíp, enním* stb.

*) Irodalom egyedül a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: Balogh Péter (Legenye).

A hosszú magánhangzókat ez a nyelvjárás is kedveli, azonban *á, ê-t* még sem ejt *l, r, j* előtt (*alma, kert*). Zemplén megyében néhol az a palóczos sajátság is jelentkezik, hogy *ú, ü* helyett a szó végén *ó, ő-t* ejtenek: *szérő, gyűrő, váló, koszoró, ocsó*; ugyanitt hallható néha *a* helyén a zártabb *o*: *csónok, kamora, ujjod, szádót, kutyákat, magoson*.

A szó belsejében álló *l* csak ugyanazon esetekben marad el, mint a felsőtiszai nyelvjárásban; a szó végén álló itt is megmarad.

A név és igeragozás már több eltérést mutat. A *-hoz* ragot teljes alakjában használják: *házhoz, férhez, földhöz, csak néhol: néphe, házho*.

A *-vel* rag mássalhangzó után is megőrzi kezdő *v-jét* (*népvel, tavaszval, jányokval*), a mi már palócz sajátság; és használja ez a nyelvjárás a *-núl* ragot: *papnúl jön*. A birtokos személyragozásnál a magas hangú szavakat vagy a teljes *-je* raggal használják: *élettye, fögygye, réttye*, vagy, a mi gyakoribb, *i-vel* mondják: *részi, seggi, töki, híri, végi*; más rag előtt mindig *i*: *hírit, szörin, véribe*. A többes szám 3. személy ragja *-ok, -ök*: *házok, úttyok, kezök, vérök*.

A mélyhangú igék 3. személyének ragja a tárgyas igeragozásban *-i, -ik*: *tudi, igazgati, feloszti, mondik, hívik, kapálik*; és: *tuditok*. Az *-ít* végű igéket pedig így ragozzák: *sámíjuk, számídd, szorídd*, és ezt is: *mutíjja*.

VI. Királyhágóntúli nyelvjárasterület.

A Királyhágón túl az oláhság között szigetekként elszórt magyarság nyelve sok tekintetben a felsőtiszaihoz hasonlít, de mégis annyi önálló sajátságot fejlesztett ki, hogy külön nyelvjárasterületnek kell tartanunk.

Ez a nyelvjárasterület magában foglalja az egész erdélyi magyarságot azon legészaknyugatibb szegletek kivételével, melyek még a felsőtiszai nyelvjáráshoz tartoznak. E magyar szigetek el vannak szórva Kolozs, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Alsó-Fehér és Kis-Küküllő megyékben, ahol mindenütt az oláhsággal érintkeznek, néhol a szászokkal is.

E nyelvjárásterület legjellemzőbb sajátága, hogy a nyiltabb hangzókat szereti, s a fejlődésnek azt az irányát látjuk, hogy a középső nyelvállással ejtett magánhangzókat alsó nyelvállással kezdi ejteni. Első sorban az *ë* hangon ment végbe ez a változás s lett belőle *e*, épúgy mint a felsőtiszai nyelvjárásban. Ezután kezdett nyiltabbá válni az *o* s lett belőle *a*, sőt a nyelvjárásterület egy részében már az *ö*-ből is nyiltabb *æ* lett. A szerint, hogy *e* legfontosabb sajátág mennyire fejlett az egyes vidékeken, három nyelvjárásra oszthatjuk ezt a területet. Első sorban külön válik Kolozs megye keleti részén 1. a *kalotaszegi nyelvjárás*, mely még ismeri az *ë*-t, de nem ejti oly gyakran s oly élesen, mint a magyarországi *ë*-ző vidékek. Ide tartozik a Kalotaszeg, ez az oláhságtól körülvelt kis magyar sziget a Körös eredeténél s a Kalota folyó mentén, mely sok eredetiséget őrizett meg nyelvében, szokásaiban és viseletében egyaránt, s melynek határai Bánffy-Hunyad, Kalota-Szent-Király, Magyar-Gyerő-Monostor, Körösfő, Sztána. A nyelvjárásterület többi része már nem ismeri az *ë*-t; 2. a *maros-szamosközi nyelvjárás* mindig *e*-t ejt, s az *o* helyén is a legtöbb esetben *a* áll; ehhez a nyelvjáráshoz kell számítanunk az erdélyi magyarság többi részét, kivéve 3. a *küküllőmegyei nyelvjárás*t, mely már éppen nem ejt középső nyelvállású rövid hangzókat, hanem mindig a megfelelő nyiltabbakat használja: *e*, *a*, *æ*.

1. Kalotaszegi nyelvjárás. *)

Ez a nyelvjárás még ismeri az *ë*-t, de képzése valamivel alacsonyabb nyelvállással történik s közeledik kissé az *e*-hez, tehát *ë*. Egyéb sajátágaiban a felsőtiszai nyelvjárással egyezik; épúgy megkülömbözteti a kétféle *é*-t (*é* és *í*), de nem oly állandóan, a mennyiben hallunk néhol *é helyén is *é*-t, vagy inkább *é*-t; továbbá épúgy szereti a hosszú magánhangzókat a tő első tagjában (*mëgvër*) és *l*, *r*, *j* előtt (*álma*, *kërt*, *gyërmek*, *örvend*). A magánhangzók változása, valamint a mássalhangzók használata ugyanaz,

*) Irodalom: *Kúnos Ignác*, Erdélyi kisebb nyelvjárások; I. Sztána (Nyör IX.); III. Bánffy-Hunyad (Nyör X.); *Balassa József*, Kalotaszeg nyelvjárása (Kalotaszeg, 1890. 1. szám) és Eneklő hangsúly (Nyör XIX.) *Czuczsa János*, A kalotaszegi nyelvjárás (Kalotaszeg, I. évf.); a «Kalotaszeg» cz. hetilap és a *Nyelvör* népnyelvi közleményei.

a név- és igeragozás is egyforma. Csak is az igeragozásban látunk néhány kizárólag erdélyi sajátságot feltűnni, mint pl. a teljesebb 3-ik személyt egyes igéknél: *méggyen, mēnyen, viszen, lēszen, tēszen*; továbbá az elbeszélő mult és többféle összetett igeidő használatát: *kére, írék, verēm; ad vala, írt volt* stb. Használja még a *-ni* helyhatározó ragot is *hol* és *hova* kérdésre: *menyek a papni, anyámni vót*. Érdekes hangváltozása e nyelvjárásnak, hogy *s* előtt az *l* helyett *r*-t ejt: *erső* (első), *berső, ferső, arső, háturső, kürső, fersing* (felső ing).

Kalotaszeg népének hanghordozása szintén eltér a köznyelvitől; itt is énekelve beszélnek, de nem úgy mint Debreczenben. Az «éneklés» csakis abban áll, hogy a mondat utolsó szótagján emelkedik a hang, és pedig nem egyszerre, hanem lassanként száll följebb, mi által a rövid szótagot, ha a mondat végére kerül meg is nyújtják.

2. Maros-szamosközi nyelvjárás. *)

Az erdélyi magyarság nyelvének legjellemzőbb sajátsága, mint már láttuk, az alsó nyelvvállású magánhangzók kedvelése. Ez a hajlam hozta létre az *e-ző* ejtést s még működésében látjuk ezt a hajlamot a nyelvjárás egy-két részében, így pl. Szász-Nyiresen és környékén, valamint Domokoson. Ez utóbbi helyen néhány szóban még él az *ē* hang: *ēggy, dēsška, gyērtya, tēnnap*, de egyébkor már nem hallható; egy-két szóban pedig, a hol eredetileg *v* volt mellette, *ö*-t ejtenek: *tött, lött, vött*. Szász-Nyires és környéke (Bálványos-Váralja, Árpástó, Málom) szintén ejti még az *ē* hangot, csakhogy itt az *e* és *ē* valamint az *a* és *o* megkülömböztetése következetlen s főleg a ragokban ejtenek *a*, *e* helyett is *o*, *ē*-t: *kēzemet, kēzēket, künvē, vīgē, kēzbē; kīrdēni, īrēzni, kīrnēk; hāzo, pávo, járjo, akārjo, ártoni, vārnok*. E sajátság valószínűleg úgy magyarázható, hogy az *ē*, *o* és *e*, *a* között nincs oly lényeges különbség, mint az *ē-ző* nyelvjárásokban, miután ez a

*) Irodalom: Kalmár Elek, A szolnok-dobokai tájszólás jellemzőbb sajátságai (Nyör XVII.); a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei és néhány köztemény a Mezőségről Kriza Vadrózsáiban. — Kérdő ívet töltöttek ki: M. Németh Sándor (Domokos), Kovács Dezső (Szász-Nyires), Pap Ferencz (Marosmente Gyergyótól Szász-Régenig).

nyelvjárás is a nyiltabb ejtés felé törekszik s ezeket a hangokat kissé alacsonyabb nyelvéllással képezik, tehát *ě, o*, a mi átmeneti hang az *e, a*-hoz.

E terület többi részén teljesen végbement az *ě : e* változás és pedig már akkor, midőn az ajakhangzók szokott illeszkedése még nem történt meg, miután ott is *e-t* ejtenek, a hol egyébként *ö, ü* után az *ě*-ből *ö* lett volna: *tühez, ökrek, köcsen* (kölesön), *előt-tek, kösztek; öttem* (öltöttem), *megütett, köszennem, köszend, kerűj-jen, jőjjen, süjjen* (süljön). Kolozsvárott és a töle nyugatra eső vidéken ilyenkor *ö* hangzik.

Ugyanily változás történt az *o*-val is, ez azomban még nem ment teljesen végbe. A szó első tagjában álló *o* nagyrészt változatlan maradt: *hogy, hova, bokar*, de néhol így is: *att, ajan, alló*; a későbbi szótagok *o*-ja már mindig nyiltabbá vált: *házhoz, az üklovak; mostaha, ostar, dorang, bagaj, barátam, jószágod, virágas; adad, dobal, iszal, hízal, gondalam*. Nem egészen következetes ez a nyiltabbá válás Kolozsvárott és környékén, itt inkább csak a ragokban ejtenek *a-t*.

A kétféle *é-t* ez a nyelvjárás épügy megkülömbözteti, mint a felsőtiszai (*é* és *í*); hangtani sajátosságai egyáltalán egyeznek, így a hosszú hangzók kedvelése: *bémenyen, nyér, éss* (esik), *véled* stb., az *l* megmaradása, stb.

A névragok közül a *-hoz* csak két alakban fordul elő: *-haz, -hez*; a *-ból, -ből* alakja *-búl, -bül* stb., csak néhol *-ból, -ből*. Használják a *-nit, -ni* és *-nól, -nöl* ragokat, és pedig *hol* kérdésre végyesen *-nit* és *-ni* (*apámnit vagy apámni vótam, a papni terem*), a *hova* kérdésre csak *-ni* (*menyek a papni*), és a *honnan* kérdésre *-nól, -nöl* v. *-núl, -nül* (az elébb *Pistánól jövék*). A birtokos személyragozás többes 3. személyének ragja *-ak, -ek*: *házak, lovak, könyvek, kezek*.

Ez a nyelvjárás is ismeri az igeragozásnak azon általános erdélyi sajátosságát, hogy néhány igenél teljesebb 3. személyű alakot használ: *lészen, téssen, menyen, vagyan*; használja továbbá az elbeszélő multat és más ritkább összetett alakokat: *evém, menék, járék, többesben: evőnk, menőnk, vevőnk, tevőnk, járónk; lát vala, irt volt, kellett vala*. Végül sokkal jobban megőrizték az erdélyi nyelvjárások az ikes igék külön ragozását, mint a magyarországiak. Az 1. személy az ikes igéknél *-m*: *eszem, iszom*; a 2. személy

már vegyesen -sz és -l, sziszegők után mindig l: *eszel, teszel, iszol*; a 3. személyben gyakori az -ik: *izzadik, pihenik, lépik*.

Domokos és vidéke nyelvében érdekes sajátosság még az, hogy a tárgyas ragozás többes 1. személyében a j elmarad: *megcsináluk, tanóluk* (tanuljuk), *szántuk* (szántjuk), *kiseprük, tanítuk*.

3. Küküllőmegyei nyelvjárás.*)

Az előbbi nyelvjárástól főleg abban különbözik, hogy a nyiltabb hangok ejtését tovább fejlesztette; *ë* és *o* helyén mindig *e*, a áll és ennek megfelelően az *ö* helyett is a nyelv alsó állásával képzett *æ*-t ejtik. Tehát hangzórendszere ilyen:

	u	ú	i	í	ü	ű
		ó		é		ő
á	a		e	(ê)	œ	

A középső rövid magánhangzók nyiltabbá válása itt egész következetes: *alacsany, kápaszta, dahány, gandazó, bar, után, att, hazza, fajják*; *ækær, tæræk, zæræg, megæl*. Az *ë* itt is már akkor *e*-re változott, még mielőtt az ajakhangzók illeszkedése *ü* mellett véghezment volna: *csüreskert, tüker, külemb, sütet, jüjjen*; később azonban megindult ez az illeszkedés is, de csakis *ö* illetve *æ* utáni szótagban, s itt még *e* helyett is *æ*-t ejtenek: *æræg, cæræk, ætæn, belællæ, æsszæ, gycæstæ, ærvændætt*.

Még csak abban különbözik ez a nyelvjárás a maros-szamos-közitől, hogy az *é* helyén nem ejt *í*-t, hanem *ê*-t, s a szó belsejében álló *l* néha *e* után is elvész; *ëmútt, ëmentünk, csépëni*.

*) Irodalom: Balassa József, Egy különös *ö* hang a magyarban (Nyőr, XIV.); Kispál Mihály, A kisküküllői szójárás *oe* hangja (Nyőr, XV.) és a Nyelvrör néprajzi közleményei.

VII. Északnyugati nyelvjárasterület.

Ez a nyelvjárasterület magában foglalja egész északi Magyarországot, Abauj és Zemplén megyétől nyugatra. Határai északról és nyugatról a tót terület, keletről a zemplén-abauji nyelvjárás, délről a Tisza és a Duna. Lenyúlik ez a nyelvjárasterület a Duna és a Tisza közébe is, magába foglalva Pest megye északi részét le egész Abonyig, és a Jászságot. Azonkívül eljutott e vidék lakossága gyakori költözés által messzebb helyekre is, egyes nyelvjárasi szigeteket alkotva; így e nyelvjárasterülethez tartozik Pest megyében Félegyháza, Majsza és Halas katolikus lakossága, az alsó Tiszánál Dorozsma, Zenta, s a Tiszán túl Kún-Szent-Márton, Csongrád megye északi részének és Békés megyének kat. lakossága és Magyar-Pécska Arad megyében. Ugyancsak e nyelvjárasterület egyes sajátságaival találkozunk Szilágy megyében, Zilah környékén. E nyelvjárasterület középpontja a Heves, Gömör, Borsod, Nógrád és Hont megyében lakó palóczság, de megtaláljuk az ő nyelvjárásuk több jellemző sajátságát az őket keletről, délről és nyugatról körülvevő lakosság nyelvében is. Érdekes megfigyelnünk e területen azt, hogy a palóczság jellemző sajátságai a szerint enyésznek el lassanként, a mint jobban és jobban távozunk a középponttól, úgy hogy a nyelvjárasterület határszélein mindenütt vegyülék nyelvjárást találunk, melyben megvan egy és más a palócز sajátságok közül, de elfogadott sokat a szomszédos nyelvjárások jellemző vonásaiból is. E különböző határok folytán, s főleg arra való tekintettel, hogy az egyes vidékek mily sajátságokat őriztek meg s milyeneket hagytak el, több nyelvjárást kell megkülömböztetnünk.

Első sorban külön kell választanunk az igazi palócز nyelvjárásokat, melyek a terület közepét, góczpontját foglalják el; innen három irányban, keletre, nyugatra és délre terjednek ki a különböző palóczosnak nevezhető nyelvjárások, míg északon a tót terület állja a magyarságnak útját. Ez alapon előbb 4 nyelvjárásvidékre osztom e területet, s ezeken belül fogom szétválasztani az egyes nyelvjárásokat: A) *Középső palócز nyelvjárásvidék*; B) *Keleti palóczos nyelvjárásvidék*; C) *Nyugati palóczos nyelvjárásvidék*; és D) *Déli palóczos nyelvjárásvidék*. A Duna és Tisza között

és a Tiszán túl található palóczos telepítvények mind a Jászságból indultak ki.

A) Középső palócz nyelvjárásvidék.

A Hegyaljától nyugatra, a Bükk, Mátra és Cserhát hegység környékén lakik a tulajdonképpeni palócság. Nyelvük, főleg hangtani szempontból, nagyon eltér a többi magyarság nyelvétől, s ez az oka, hogy összes nyelvjárásaink közül gyűjtőink ezzel foglalkoztak eddigelé legtöbbet. Azomban a gyűjtők, főleg a régiebbek, inkább csak mint érdekes furcsaságokat sorolták fel e nyelvjárások sajátosságait, de nem fordítottak kellő gondot és figyelmet a sajátosságok pontos megfigyelésére, még kevésbbé a hangtani jelenségek kielégítő leírására. Pedig ezek a nyelvjárások éppen az egyes hangok képzésére és használatára nézve a legérdekesebbek, s ebből a szempontból a gyűjtőkre még nagy feladat vár.

Az egész terület Abauj megyétől nyugatra egész Hont megyéig egységes nyelvjárást beszél; a fontosabb sajátosságok, melyek a nyelv egész formáját s a beszéd hangzását megváltoztatják, ugyanazok, csak az egyes hangok képzése és használata módjában van némi eltérés. Ez pedig már egymáshoz közel fekvő falvak nyelvében is észrevehető különbségeket hoz létre. Egyes ilyen kisebb sajátságokat tekintetbe véve, ezen a területen négy nyelvjárást különböztethetünk meg: 1. *Mátravidéki nyelvjárás*, ehhez tartozik Heves megyének felső része a Mátra hegységtől és Egertől északra, továbbá Gömör megyének délnyugati fele, a Gortva és Balog völgye és a Rima völgye, északon egész Rimaszombatig*); tehát ehhez a területhez tartoznak a Gömör megye déli részén

---

*) Ez a fölosztás eltér egy kissé *Albert János*tól (Nyör, XVIII: 417), ki a gömöri nyelvjárásban 4 árnyalatot különböztet meg: *a)* rimaszombait, *b)* sajóvölgyit, *c)* gortva-balogvölgyit, és *d)* rimavölgyit. E négy árnyalat közül a gortva-balogvölgyi teljesen egyezik a hevesmegyei palóczok nyelvjárásával, s a rimavölgyi is csak annyiban tér el tőle, hogy átmeneti nyelvjárás, mely már átvett egyetmást a sajóvölgyitől. Ezeket nevezem együtt mátravidéki nyelvjárásnak. *Albert* másik két nyelvjárása nem tiszta palócság, s ezért ezeket a keleti palóczos nyelvjárásvidékhez számítom és pedig egy nyelvjárásnak véve őket, mert a rimaszombati csak annyiban tér el a sajóvölgyitől, a mennyiben a városok nyelve egyáltalán el szokott térni a környező falvak nyelvétől.

(Szent-Simony, Velkenye, Hangony, stb.) lakó *barkók* is; 2. *Borsodi nyelvjárás*, Borsod megye északi része a Bükk hegység fölött; 3. *Karancsvidéki nyelvjárás*, a Karancs hegye tövében, a Fülek, Losonc, Szécsény és Salgó-Tarján városoktól körülvevett terület; 4. *Ipolyvidéki nyelvjárás*, Nógrád és Hont megyének az a része, mely az Ipoly folyó és a Cserhát hegység közt terül el.

E nyelvjárásvidék hangzórendszere nagyon eltér a köznyelvitől; legszembevetőbb vonásai a közép-ső nyelvállással ejtett hangzók (*o, ȳ; ó, ȳ*) kedvelése, továbbá az *a, á* és az *é*-féle hangok eltérő ejtése, végül a diphthongusok gyakorisága.

Ez a terület az *ē-ző* vidékek közé tartozik, és pedig a legjobban *ē-ző*, mintán soha sem enged tért az *ö*-nek, még *l* előtt sem (*szēm, fēl, fēlhő, vērēs, kēllék*), sőt néhol az ajakhangzók illeszkedése sem történik mindig meg: *könyvē, összē, szöttē*; másutt azonban: *könyvö, összö, szöttö*.

A kétféle *ē* megkülömböztetése az egész területen általános, de nem mindenütt ejtenek helyettük egyforma hangot. Általában úgy történt a fejlődés, hogy az **ē* megmaradt a maga nyíltsági fokán (*ē, e*), míg az **é* zártabbá vált (*é, í*), azonkívül ejtenek mind-egyik hang helyén több helyt diphthongust is. Néhol azonban egybeesett és egyformává vált ez a két hang, ha ugyan bizhatunk teljesen a közlők leírásában. Hogy hogyan ejtik ezeket a hangokat az egyes nyelvjárások, azt alább a részletes jellemzésnél fogjuk látni.

A köznyelvitől eltérően ejti majdnem az egész nyelvjárásvidék az *a*-t és *á*-t; és pedig az *a* helyén ajakzárás nélkül képzett *á*-t, az *á* helyén viszont ajakzárással képzett *á*-t ejtenek, ez utóbbi helyén néhol diphthongust. E hangok képzése módjának pontos megfigyelése azonban még mindig megoldásra váró feladat.

A hosszú magánhangzókat ezek a nyelvjárások is kedvelik, a mennyiben az *í, ú, ü* hosszan hangzik a tövszótagokban; ezeken kívül azonban a többi hosszú hangzó helyett (*ā, ē, é, ó, ȳ*) inkább diphthongusokat ejtenek és pedig az egyes vidékek szerint különbözoeket.

E nyelvjárásvidék hangzórendszere a következő:

	u	ú	i	í	ü	ű
	o	ó	ë	(^é / _é)	ö	ő
ä	á	a	â	e	ê	

Az egyes hangok használata különbözőképp változik az egyes vidékeken; különösen az által, hogy a hosszú hangzók helyett sok helyt diphthongust ejtenek.

A magánhangzók változása a nyelv középső állásával kiegészítve felé irányul és pedig oly formán, hogy az alsó nyelvállással ejtett rövid magánhangzók helyett zártabbat (*a : o ; e : ë*), míg a felső nyelvállással képzett hosszúak helyett igen gyakran nyiltabbat ejtenek (*ü, ű : ó, ő*). Zártabbban ejtik az *e*-t szó belsejében (de nem az első szótagban) és szó végén: *kezedet, életémét, nêmet, misênêk* (misélnek); *bennê, belüllê, bê, elejbê, feleségê, tüzê, könyvê, székrê, fejê*; *nêzzê, mertê, tennê, vinnê, vêtê, vettê* (vetette), *üttê* (ütötte), *szöttê* és: *külgyônêk, üssônêk, gyűjcsônêk*. Époly gyakori az *a* zártabbá válása, de csak a szó belsejében: *áblákokot, urákok, társom, mágos; várjonák, táncollyonák, hajesonák*, és az első szótagban: *vocsorá, komorá, borozdá*. A zártabbá válásnak gyakori esete még az *o, ö* helyén álló *u, ü*: *güdör, vüdör, gyüker, urvos, bukor, bugár, puhár*; *csü, hernyú; hun, huvá* stb.

A nyiltabbá válás viszont a hosszú magánhangzóknál fordul elő; így áll az *ú, ű* helyén *l* előtt, a mátravidéki nyelvjárást kivéve, mindig *ó, ő*; még akkor is, ha utána az *l* el is veszett: *tanól, szabadól, buról, fordól, öröl, keröl, szépöl, meröl* és: *tanó, fordó, örö, kerö* stb.; *hazóró* (hazulról); *feszölet, terölet, kerölet*. Époly gyakori a szóvégi *ú, ü* változása *ó, ö*-re: *gyűrő, gyönyörő, színő, szemő, kívő* (kívül); *háboró, bócsó, szomoró, hajó* (hajú), *ágó, száró*. Ezt a változást is a mátravidéki nyelvjárásban találjuk legkevésbé kifejlődve. Nyiltabb magánhangzó van a többes szám 1. személyében: *papónk, harangónk, urónk, rajtónk, érettönk; hosztónk, álliccsonk, igyónk, vótónk, törjönk, gyerönk, gyövonk* stb. Előfordul néha még az *i, í* helyén is *ë, é*: *ëskola, vëlág; kên, szén, êz, êzü, messzêró*.

Az ajakhangzókra nézve már láttuk, hogy ezek a nyelvjárások a nem ajakhangzókat kedvelik, ezért ejtenek mindig *ë*-t és nem *ö*-t, sőt a köznyelvi *ü* helyén is gyakran hallható *i*: *siket, sitét*,

hívés, mives, mihely, fil, fige, nyist, pispék, tidő, hively, kilső, kívül.

A mássalhangzókat az ínyhangok kedvelése jellemzi. E sajátságának tulajdoníthatjuk, hogy megőrizte e vidék az *ly* hangot, mely minden egyéb magyar nyelvjárásból kiveszett. És nemcsak az eredetileg *ly*-es szavakban maradt meg ez a hang, mint: *ilyen, olyan, ibolya, lyány, gömbölyő, hely, golyó* stb., hanem ott is ejtik, a hol *l-j* kerül egymás mellé: *fordully, hállyá, dánollyon, kellyünk fél; kert állya*, és akkor is, ha *l* után *i* következik: *kályibá, Bályint, Pályi, télyi* (téli), *szélyi, állygig, pályinka* stb. Palatalizál e vidék ezen kívül minden dentalis mássalhangzót (*t, d, n*) *i* és *ü* előtt: *gyió, gyinnye, gyiák, gyisznó, Bángyi, másogyik, ötögyik, pegygig, ággygig; pályika, tetyü, kivirátyig, tyiszteleles, kertyi, németyi, születyik, ütyi, sütyik; szenvegynyi, fűrésztyenyi*. A szó végén is *n* helyett legtöbbször *ny-t* ejtenek: *rokony, vászony, Estvány, Ádány, idegény, gerebény; de torony* helyett *torom* (v. ö. *turm*).

Az *l* szótag és szó végén rendesen elmarad, s az egyes nyelvjárások szerint majd gyakrabban, majd ritkábban; s különböző a változás is, a mi az előtte álló magánhangzóval történik; erről tehát alább lesz szó.

Az érintkező mássalhangzók illeszkedése a köznyelvinél tovább terjed; az *éggy, nagy, hogy, úgy, vagy, az, még* szócskák végső mássalhangzóját úgy ejtik, mint a milyen a következő szó kezdő mássalhangzója: *méllát, méharap, méffog, émmást, nar rét, naj János, úv vagy, av vat të, ammëmmá mëgëmmás* (az *meg* már megént más); továbbá: *aral láda, jobbal lecsúszik*. Illeszkednek továbbá a szó belsejében is egyes mássalhangzócsoportok, mint *rs*: *bossó, kossó, nyess, boss, fássáng; rl*: *gille* (gerle), *tálló, szálló, pal-lag, öllenyi, gyakollát, jókollom; nl*: *ájállók, szállak; lr*: *bárra; gs*: *vendésség*. Viszont a *-vel* rag *v*-je megmarad mássalhangzó után is: *bajvál, kézvel; darázsvau, forintvau, embërvé*.

A névragozás több érdekes sajátságot tüntet fel. A *-ból, -ből* ragokat *ó, ő*-vel, vagy megfelelő diphthongussal ejtik, de *l* nélkül (*-bó, bő* stb. *házbó, kézrő*); a *-hoz* ragot szintén a végső mássalhangzó nélkül és rövid magánhangzóval ejtik: *házho, kézhë, tühö*. A *-vel* rag pedig, mint már láttuk, megtartja kezdő *v*-jét s az *l* elmarad, a mi néha megváltoztatja az előtte álló magánhangzót is (*gavvaó, forintvaó*). A *-vé* rag nem illeszkedik s *v* nélkül járul a

szóhoz: *kutyáé, sóé vált; Ha rétén a fűszál mind pännéé vána, Ha az egész tenger mind tintáé vána.*

E nyelvjárások névragozásának egyik jellemző sajáttsága a *-nott, -nól, -ni* ragok használata, melyeket ezek a nyelvjárások őriztek meg legjobban az összes magyar nyelvjárások közül. A mátravidéki, borsodi és karancsvidéki nyelvjárás mind a három ragot használja; hova kérdésre *-nyi*: *papnyi megyék*; hol kérdésre *-nott, -nött*: *Pálénott vót*; honnan kérdésre *-nó, -nő* vagy *-nú, -nű*: *papnó gyövrök, kománú gyött*. Minél jobban távozunk azomban a középponttól akár keletre, akár nyugatra vagy délre, annál ritkábban használják e ragokat; már Nógrádban ritkul egyik helyen a *-nott*, másutt a *-nól*; Borsod megyében is a *-nott* ritka, Abauj megyében csak *-núl* használatos, Hont megyében csak *-nyi*.

A birtokos személyragozás több alakja szintén eltér a köznyelvitől; az egyes szám 3. személye a magas hanguaknál vagy *ë-re* végződik, (*kezë, kertyë, végë*), vagy még gyakrabban *i-re*: *eleji, eszi, évi* (éve), *részí, feji, hëgyi, fili* (füle), *veji, vëgyi*. A többes szám 1. személyét *ó, ö*-vel ejtik: *urónk, harangónk, papónk, rajtónk, érettónk*; a 3. személy ragja *-ok, -ëk, -ök*: *lovok, házok, kezëk, fëdelëk, tetëjök, kõnyvök*.

Megemlítendő mint a palócz nyelvjárások különös sajáttsága, a birtokos névmások bővebb alakja: *enyim, ettéd, ez övé; emi, emmink, emménk, eminké, ettétëk, ez övëk*; a főnév mellette így áll: *enyim ház, emmi sógorónk, emink borónk*. Megemlíthetjük még a felső fok eltérő alakját: *letjobb, letës, letálabb*.

Az igeragozás érdekesebb alakjai az eddig említett hangváltozások folytán jönnek létre; az *i* előtt álló dentalis mássalhangzó palatalissá változik: *ütyi, vetyik, engeggyi, telyik, oszlyik, vernyi, innyi*; a többes 1. személy ragja *-ónk, -önk*: *vagyónk, látónk, gyerónk, törjönk*. Az *-ít* végű igéket így ragozzák: *segijën, kitisztiják, tisztijám, tánijjá, szabádijjá, tánidd, és gyujjónk* (gyujtsunk). Használják még egyes igék összevont alakjait is: *tom, tod, tok; lád* (látod), *këk* (kellenék), *mëgëdëk* (megijedek), *mëk* (megyek), *itt* (ivott), *ëtt, üttem, üttek, sütte, bekötte, kinyitá, vettem* (vetettem), *jutták* (jutottak).

Az ikes igék külön ragozását nem őrizték meg ezek a nyelvjárások; az 1. személy ragja *-k*, a 2-iké a végső mássalhangzó szerint *-l* vagy *-sz*, csak a felszólító mód 3. személyét ejtik a legtöbb

helyen ikesen: *fájjék, mennyék, ágygék, léggyék, essék, gyöjjék, lár-mázzék.*

Az egyes nyelvjárásokat leginkább az egyes hangok képzése módja és használata különbözteti meg egymástól.

1. Mátravidéki nyelvjárás.*)

A népnyelvi szövegek közlői nem jelölik meg elég pontosan az egyes hangokat, ejtésük módját még kevésbé írják le, úgy hogy használatukat nehéz pontosan megállapítani. Ez a nyelvjárás, úgy látszik, mindenütt megkülönbözteti a kétféle *é*-t, bár a legtöbb helyről csak egyformán jelölik: *é*, vagy diphthongus *éé*. A déli határán fekvő Egerben a rendes ejtés *é*, ámbár Bartha megjegyzi, hogy «nyelvjárásunk az *é* hangot sokszor nagyon összeszorítva ejti ki s az így létre jött hang az idegen fülnek majdnem összeesik az *i*-vel . . . ; tehát az egri *é* = *éé* [de nem mindig!]: *mihincségesen, feleség*» (Nyör, XIX: 172). Gyakran ejtenek Egerben *i*-t is *é* helyén: *kilis, kísirt, kímány, gyíkiny, fejbü*. Viszont az **é*-nek megfelelő *é*-t vagy rendes *é*-nek ejtik, vagy pedig, a második szótagban, *e*-nek: *keves, nehez, szeker, kerek, kötel, tehen, cserrep, szemet*; *nyel*. Ezek alapján ilyennek látom az egri nyelvjárás *é* hangjait: az **é* helyén zártabb hangot ejt, és pedig *éé*-t vagy *i*, *i*-t, az **é* pedig vagy megrövidült s lett *e*, vagy szintén zártabbá vált s lett *é*.

Heves megyének egyéb vidékeiről a közlések még kevésbé pontosak; látunk ugyan **é* helyén néha *i*, *i*-t, általában azomban egyformán *é*-nek vagy diphthongusnak jelölik az *é*-t. A gömöri nyelvjárás pontos megfigyelője Albert János, már észrevette a különbséget a gortva- és balogvölgyi vidék kétféle *é*-je között: «Ész-

*) Irodalom: Szeder Fábán, A palócok (Tud. Gyűjt. 1819. VI.); Hollók Imre, Észrevételek a gömöri barkók szójárásáról (Tudománytár IX. 1835); B. S. Rövid rajza a gömöri dialektusnak (Tud. Gyűjt. 1819. IX.); Albert János, A gömöri tájszólás (Nyör XVIII.); Énekes Imre, Egri nyelvsajátságok (Tanulmányok a nyelvtani társ. köréből, 3. f.); Zolnai Gyula, Egri nyelvsajátságok (Nyör XVIII.); Bartha Döme József, Egri nyelvsajátságok (Nyör XIX.); a Nyelvőr népnyelvi közleményei és Pap Gyula, Palóc népköltemények. — Kérdő ívet töltött ki: Ligárt János (Lénártfalva és környéke; Szent-Simony, Hangony, Velkenye).

revehető azomban az *é*-k között némi különbség; mintha az *é* előtt gyenge *ë* hallatszanék az oly szavakban, melyeknek *é* hangzója nem szokott megrövidülni [tehát, ha *é helyén áll]: *cs^ééplőü*, *v^éékony*, *köszv^éény*, *é^érik*» (Ny. XVIII: 419). Még jobban szembe-tünik a kétféle *é* különbsége a rimavölgyi lakosság nyelvében; az *é helyén *ê*-t ejtenek: *szê* (szél), *mêcsês*, *rêz*, *dêr*, *bêlyü* (bélü), *têlyi* (téli), *êhês*; ellemben az *é helyén diphthongus áll: *sz^éép*, *v^éékony*, *f^éérêg*, *é^éccaka*, *sz^éélyi* (széle), *kem^éény*, *sz^ééna*, *embêrs^éég*.

Az *a* és *á* ejtése is különböző ezen a vidéken. Egerben a köznyelvi *a* hangzik, azomban «az *á*-nak kissé zártabb hangú *á* felel meg, mely azomban határozottan nyiltabb az *á*-nál, a nyilt-ságot tekintve a köznyelvi *á* és *á* között áll» (Bartha, Nyőr XIX: 170). E leírás annyiban nem pontos, hogy az *á* és *á* között nyilt-ságra nézve különbség nincs, hanem csakis az ajakzárás tekinté-
tében, úgy hogy ha Bartha az egri *á*-t *á* és *á* között állónak hal-lotta, nem lehet egyéb, mint zártabb ajakkal képzett *á*, tehát *á*. Egertől északra már az *a* és *á* ejtés divik, de nem egyformán; a siroki palócz *a*-t és a neki megfelelő *á*-t ejti, míg a széki palócz *á*-t és *á*-t, másutt meg (Balla, Felnémeth) az *a* és *á* hallható egy-más mellett. A nyelvjárás gömörmegyei részében mindenütt *a*-t és *á*-t ejtenek.

Eltér néhol az *ó*, *ö* ejtése is; Egerben hosszú hangzó, míg Gömörben mindenütt diphthongusnak ejtik: *a^o*, *e^ö* (Albert szerint), vagy: *á^o*, *é^ö*, másutt *óú*, *öü*.

Az *l* a szótag végén elvész és pedig pótló nyujtással: *ódal*, *föd*, *nyóz*, *tanútak*, *êrontották*, *kiráné*; Egerben rövid magán-hangzó után néha meg is marad: *danolnyi*, *hódolnyi*, *sípolnyi*, *el-mênt*. A szó végén mindig elvész, még a szótő végén is: *szê* (szél), *káná*, *hálá*, *kirá*, *Mihá*, *fêrtá*, és az igék 3. személyében: *dudá*, *kászá*, *kápá*, *tánú*. Elmarad továbbá szó végén az *ly*, *lj* is az igék felszólító módjában: *táná*, *tanú*, *beszé*, *poróú*, *könyöröü* (tanálj, tanulj stb.). A nyelvjárás legnagyobb részében az *a*, *e* meg is változik az *l* kiesésekor; *al*, *ar*-ból lesz *ó*, *aó*, *a^u*: *arvaó*, *garvaó* (galylyal), *sza^uma*, *ba^uta*; *el*, *er*-ből *ö*, *eö*, *öü*: *föü* (fel), *öü* (el), *keömed*.

2. Borsodi nyelvjárás.¹⁾

A kétféle *é-t* ez a nyelvjárás is megkülönbözteti; az **é* a tö első szótagjában *ê* maradt: *mész, kéz, réz, tél, bél, jég, lè*, csak az egy *esz* szóban rövid; a későbbi szótagokban mindig *e* hangzik: *szeker, tehen, level, kerek, gyüker, fenek, fèdel, nehez, keves; mëntel, kèrtel, vèttel, tørtel*; ez utóbbi esetben az *á* helyett is *a-t* ejtenek: *attal* (adtál), *hajoltal, nyúltal*. Az **é* helyén ellemben vagy *é-t*, vagy *í, i-t* ejtenek: *édés, derék, égész, kék, legény; fejír, kilís, fircél, hëgyin, végin*; a nyelvjárás egy részében pedig diphthongust, *éé*: *leg'ény*.

Az *a* hangot ajakzárással ejtik, s mint Bartha megjegyzi, egy kissé hajlik az *ó* felé; az *á* helyett pedig az előbbinek megfelelő hosszú hangot, az *á-t* használják, az *ó, ö-t* *áo, öö* diphthongusnak ejtik. Ez a diphthongus Sátán és vidékén kevéssé hallható, leginkább csak a szók végén; másutt azomban sokkal erősebb és tisztább.

A szótag végén álló *l* elveszése nem oly állandó, mint a mátravidéki nyelvjárásban; a szó belsejében majd elmarad, majd nem: *örötem, szabadótam*, de így is: *szabadoltam, mëgfordoltam*; továbbá: *débe, szènek, fòd, ötözik, küttem, tába, átam, óba, hazóró*, de: *nyelv, kelt, lelkëm, sülve, polgár*, és: *szalma, alma, mëghalt* vagy *sz^aóma, óma, mëgh^aót*. A szó végén is gyakran megmarad az *l, ly*: *kengyel, hívely, messzély, kötél, fèdel; asztal, kazal, tavaly, tál*; igéknél is: *felel, kell, észél, tészél, kèrtel, mëntel; vasal, áll, vótal, írнал*. Szó végén csak *ó, ö* után marad el: *kèztő, elő, felő; lábtő, fáró, házbo, hátó, aló, rosszó*; az igék végén még ilyenkor is megmarad: *keröl, repöl, sárgól, tanól*.

3. Karancsvidéki nyelvjárás.²⁾

Ezt a nyelvjárást is a többi palóczságtól leginkább az *é* hangok használata különbözteti meg. Az eredetileg kétféle *é* itt is kü-

¹⁾ Irodalom: *Vadnai Rudolf* egyes megfigyelései Nyelvünk hangolvasdásáról cz. művében, és a *Nyelvőr* népryelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: *Bartha Döme József* (Sáta).

²⁾ Irodalom: *Szabó István*, Karancsvidéki palóc nyelv (Tud. Gyűjt. 1837, I. f.) és a *Nyelvőr* népryelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: *Dr. Borbás Vincze* (Ipoly-Litke).

lömböző irányban fejlődött, csak hogy a gyűjtők nem jelölik pontosan a különbséget. Már e nyelvjárás legelső leírója, Szabó István megkülömbözteti a kétféle *ê*-t és pedig úgy, hogy az **ê* helyén *eê*-t jelöl: *keéz, köteé*, de nem egész következetesen; míg az **é* helyén álló hangot *ê*-nek írja: *nêgy, rêt, kêmény, acê* (acél), *szemê*; az újabb gyűjtők ellemben sokszor egyformán jelölik a két hangot. A jelölés tehát nem pontos, annyit azomban láthatunk, hogy az **ê*-nek megfelelő hangot a tö első szótagjában hosszan és nyíltan ejtik: *szên, êsz*, míg a későbbi szótagokban rövid: *gyôker, tehen, eger, level* stb. Ez a rövidülés az *á*-nál is előfordul: *madar, fonal, akar*. Az **é* helyén álló hang legtöbbször szintén *ê* (kérdés, nem zártabb-e ez a hang?), néhol *ê*; a tö későbbi szótagjaiban pedig gyakran *í, i*: *fejír, szêrint, enyím, mêtint, kezín*.

Az *a*-t és *á*-t, mint a palóctság legnagyobb részében, *á, â*-nak ejtik, az *ó, ô* pedig több helyen diphthongus (*aó, eô*). A *l, ly* kiesése szótag és szó végén egészen általános, még az igék 3-ik személyében is: *sârgó, tânó, indó* (sârgul stb.), *mendêgê, tâná*; de megmarad néha a töszók végén *e* után: *kengyel, kötel, fêdel, level*, máskor elmarad: *bagó, fiatâ, tâ* (tál), *kirâ*. Az *l* kiesésekor az *a, e* gyakran zártabbá válik; *al*-ból lesz *ó, au*; *el*-ből *ê v. ei*: *óma, szóma, ôkómâvó* vagy *aunâ, szaunâ, mêtâut, fautâm*; *kênyi, szênyi, hêre* vagy *nyeiv, leikêm*; az *êl*-ből *ô* lesz: *fôsô, fôkôttem*. Az *ul, ûl* helyén pedig, mint a palóc vidéken mindenütt *ó, ô*-t ejtenek; *tanót, tanó, becsôt, kerô*.

4. Ipolyvidéki nyelvjárás.*)

A középső nyelvjárások legnyugotibb része, s már vesztett is némit eredeti sajátágaiból, s egy-két vonása az érintkező dunántúli nyelvjárással egyezik. A kétféle *é* megkülömböztetése általános; **ê* helyén a tö első tagjában *ê*-t, néhol *ê*-t, a többiben *e*-t ejtenek: *ész, szên; level, tehen, vereb, szekér*; az **é* helyén pedig *í* hangzik: *nehíssíg, szêgíny, lepíny, felesíg, fehér, fínyes, físzű, bôrít*. E hangok használata magán e nyelvjárás területén belül is válto-

---

*) Irodalom: Oláh Béla, A nógrádi nyelvjárás (Tanulmányok a nyelvt. társ. köréből), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: Kozelka Jenő (Felső-Túr).

zik, a keleti részen inkább *ê* és *é*, a nyugatin *ê* és *î* hallható, s ez a zártabbá válás már a dunántúli nyelvjárás hatásának tulajdonítható. Az *a*, *á*-t *â* és *â*-nak ejtik; az *â*-ról azt mondja Oláh Béla, hogy «e hang oly mélynek tetszik, hogy majdnem *ó* benyomását teszi.» E mélyebb hangszint valószínűleg az erősebb ajakzárás okozza, tehát pontosan jelölve: *â*.

Az *l*, *ly* hangok elveszése szótag és szó végén ép oly általános itt is, mint a többi nyelvjárásban, azonban néhány más sajátyságra nézve szembetűnő a különbség. Így jellemző vonása e nyelvjárásnak a diphthongusok teljes hiánya, továbbá, hogy az *ú*, *ü* helyén álló *ó*, *ö* nem oly gyakori és nem is oly általános, mint másutt. Nógrád megyében még egymás mellett hallható *abbó* és *abbú*, *háztó* és *háztú*, *elindó*, *mössemmiső* és *csődü*; Hont megyében már csak a *-bú*, *-bü* stb. alak használatos s a nyugati részen elő sem fordul *ó*, *ö* az *ú*, *ü* helyett: *szēmü*, *szomorú*; *tanú*, *sárgú*, *kerü* stb. Épily változó az *ly* ejtése; Nógrád megyében még általános az *ly* s csak ritkán hallható helyette *j*, míg Hont megyében a *j* gyakoribb s Felső-Túron az *ly*-t már nem is ismerik. A *-vel* rag kezdő mássalhangzójának megmaradása szintén csak a keleti részen hallható.

A *-nott*, *-nól*, *-ni* ragok közül csak az utolsót használja már ez a nyelvjárás a hol kérdésre: *Horvátnyi vótam*; a hova kérdésre a *-nál* ragot használják: *gyűji kê minálunk*. A birtokos személyragozás 3. személyében is eltér már Hont megye egy része a palócz ejtéstől; az egyes számban nem ejtenek *i*-t, hanem *ë*-t: *kertyë*, *kezë*, a többes számban pedig *-uk*, *-ük* lép az *-ok*, *-ök*, *-ök* helyébe: *házuk*, *kezük*.

Megemlítendő még a felszólító mód ilyen alakja Kovár vidékén (Hont megye): *tanálji ki*, *gyűji kê*, *üssi kê*, *várji kê*, *ágyji kê*, *sihessi kê* stb.

B) Keleti palóczos nyelvjárásvidék.

A palócz vidék folytatása keleten sok tekintetben magán hordozza a palóczos bélyeget, de már több lényeges sajáttság meg is változott bennük. Több helyütt megszakítja e vidéket az észak-keleti nyelvjárásterülethez tartozó zemplén-abauji nyelvjárás, s ez belenyúlik Borsod megyébe is, a hol Miskolczon Vadnai Rudolf közlése szerint (Nyelvünk hangolvadása, 33. l.) a katolikusok az

e ző nyelvjárást beszélük, míg a reformátusok *ë-zők*. Abauj megyében is keveredik ez a két nyelvjárás, amennyiben nagy része *ë-ző*; Zemplén megyében pedig csak a délnyugati résznek, a Hegyaljának nyelve *ë-ző*. Itt megszakad ez a nyelvjárásvidék, s csak messzebb keletre, a felsőtiszai nyelvjáráson túl, Zilah vidékén találunk ismét palóczos nyelvjárásra, a hová átköltözés által kerülhetett.

Ezen a palóczságtól keletre eső területen 4 nyelvjárást különböztetünk meg: 1. *Sajóvölgyi nyelvjárás*, magában foglalja Gömör megye keleti részét, vagyis Rimaszombat városát, a Sajóvölgyét, hozzá számítva az u. n. Szárazvölgyet, a Balog alsó völgyét Bátkától kezdve és a Vály völgyét; 2. *Hernádvideki nyelvjárás*, vagyis Abauj megye déli és nyugati része, hozzávéve Gömör megyéből Rozsnyót és vidékét; 3. *Hegyaljai nyelvjárás*, ide tartozik a Hegyalja Zemplén megyében s e terület folytatása egész a Sajóig; 4. *Zilahi nyelvjárás*, Szilágy megye keleti részén.

1. Sajóvölgyi nyelvjárás.*)

Ez a nyelvjárás már nem különbözteti meg pontosan a két-féle *é-t*; az **ë* helyett ejtenek ugyan a második szótágban *e-t* (*sze-ker, tehen, keves* és *esz*), de egyébkor egyaránt *e'*: *e'dës, sze'p, be'ka, ve'kony*; *je'g, sze'l* stb. A szó végén ez a nyelvjárás is kedveli az *ë-t*: *ke'rdësztë, vittë, velë, feketë, fenë, mellettë, ve'gë, s ö, ü után is ë: tüzë, ökrë, elöttë, ütöttë*. Palócz sajáttság az is, hogy *a, á* helyett *ä, ä* *t* ejt, s kedveli a diphthongusokat; csakhogy ezek, Albert leírása szerint, eltérnek a többi palócz nyelvjárás diphthongusaitól, a mennyiben nem emelkedők, hanem ellenkezőleg ereszkedők, vagyis a teljes hang elől van s öt követi a kapcsoló hang; *é* helyett *e'*, *ó* helyett *a'*, *ö* helyett *e'*.

A magánhangzók változása ugyanolyan, mint a középső palócz nyelvjárásokban; azomban eltér tőlük abban, hogy nem ismeri az *ly* hangot, hanem helyette *j-t* ejt: *ijjen, ojjan, hej, üjj*.

A falvak nyelvétől eltér némileg Rimaszombat városának

---

*) Irodalom: Albert János, A gömöri nyelvjárás (Nyör, XVIII.) és a Nyelvor népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki: Mihályfalvi Forgón Lajos (Vályvölgyvidék), Jankó János (Deresk).

nyelvjárása, a mennyiben nem igen ejt diphthongusokat, az *é*-t élesebben ejti, úgy hogy közeledik az *i*-hez (*é*), s némely közlő *i*-vel is jelöli. Az *ó*, *ő*-t úgy látszik egyszerű hosszú hangzónak ejtik, legalább a mit Albert leír, az nem diphthongus. Az *á* ejtéséről ugyanő így szól: «A dialektusnak ez az egyetlen diphthongusa (?) az erős ajakzárás folytán keletkezik. Az ajak összecsucosítása által a nyújtott *á* előtt gyöngye *o* hallatszik (*oá*): *J^oános, v^oás^oár, h^oárom.*» Kérdés, hogy ez a hang nem-e *â*?

Föltűnő eltérése még e nyelvjárásnak az is, hogy a *-ból, -ből* stb. ragokat *ú, ü*-vel ejti (*házbú, sze^ükrü*); továbbá, hogy nem csak az *ly* helyett ejt *j-t*, hanem gyakran *l* helyett is, főleg *i* előtt: *mejj, tojú* (toll), *j^oány, Páji, te^ji* (téli), *sze^ji* (széle), *fejhő, ájjig, ki-düjjed*.

2. Hernádvidéki nyelvjárás.¹⁾

Átmeneti nyelvjárás a palócztól a hegyaljai és zemplén-abauji nyelvjáráshoz, s e különböző nyelvjárások sajátosságai nem is egyformán vegyülnek az egész területen. Ez a nyelvjárás megőrizett több palóczos sajáttságot, az *é* helyett mindig *ê-t* vagy *ê-t* ejtenek s diphthongusok is hallhatók. Rozsnyón rövid a második szótagban álló **ê*: *vereb, eger, kényer, szeker, level*. Az *a, á-t* *â, â-nak* ejtik; néhol még *ly* is hallható, bár nagyobb részt helyet ad a *j*-nek. A zemplén-abauji nyelvjárás csak annyiban van rá hatással, hogy az igeragozásban ilyen alakokat használ: *ágyi* (adja), *ágyik, ászongyi, ászongyik, iszi, hágyi, sodri*; továbbá, hogy a felszólító mód alakját használja néha a jelentő módban: *mégüssük erre lëtgyük a tojást*.

Rozsnyó és vidékének nyelvében feltűnő sajáttság, hogy szereti a kettős mássalhangzót megrövidíteni, mit a tót nyelv hatásának tulajdoníthatunk: *átál* (adtál), *fizetel* (fizettél), *tutám, sütem, sütel, sütünk, sütetek, sütek* (sütöttem stb.).

3. Hegyaljai nyelvjárás.²⁾

Ebben a nyelvjárásban még kevesebb a palóczos sajáttság; itt az *ê-t* mindig *é-nek* ejtik, s az *a, á* is rendes ejtése módjával

¹⁾ Egyedüli forrás a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei.

²⁾ Erre nézve is egyedüli forrás a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei.

használatos, az *ly* helyett *j*-t ejtenek. A zemplén-abauji nyelvjárással egyezik abban is, hogy a szótag végén az *l* csak *ó*, *ö* után, szó végén pedig egyáltalán nem marad el.

A *-hoz* rag, úgy mint a palóc nyelvjárásokban *-ho*, *-hë*, *-hö*, de a *-ból*, *ből* már *u*-val hangzik: *-bul*, *-bül* stb. A birtokos személyragozás egyes számú 3. személye így van: *véri*, *pénzi*, a többes számban: *házok*, *unokájok*, *pénzek*, *kezek*. Az igeragozás legszembe-tűnőbb alakja itt is a tárgyaskialak 3. személye: *fogi*, *huzi*, *adi*, *kitüri*, *híjik* (hívják). Mindkét szomszédos nyelvjárásterülettel egyezik az *ít* végű igék ragozása: *melegíjem*, *teríjem*, s az ilyen felszólitó alak: *beszéjjék*, *mongyék*, *járlék*, *hozzék*. Tehát a Hegyalja nyelvjárása, mint látjuk, alig is nevezhető palócosnak, s csak azért kellett az északnyugati nyelvjárásterülethez sorolnunk, mert *ë*-zö, míg az északkeletinek legjellemzőbb sajátága az *e*-zés.

4. Zilahi nyelvjárás.

Ez is egyike legkevésbé ismert nyelvjárásainknak; erre nézve is egyedüli forrásom a Nyelvőr népnyelvi közleményei, melyekből nehéz a nyelvjárás tiszta képét összeállítani. Több palóc-zos sajátágot találunk benne, de nem egy jellemvonása a felsőtiszai nyelvjárással egyezik, mely őt minden oldalról körülveszi. A palóc nyelvjárással egyezik az *é* ejtése, a mennyiben *ê helyén *ê*-t, az *é helyén pedig *i*-t ejtenek, bár erre nézve az adatok nem következetesek. A többi magánhangzó képzése is palóc-zos; az *a*, *á* helyett *ä*, *ä*-t ejtenek, az *ó*, *ö* helyett pedig diphthongust: *“ó*, *“ö*. Palóc-zos még az *ë* gyakorisága, még az első szótagokban is: *bëled*, *ëlë*, *këzdet*, *këreszt*, *këzemet*, ha ugyan helyesen jelölik a közlők. De nem ejti az *ly* hangot, hanem helyette *j*-t, és a szóvégi *l* nemvész el, a szó belsejében is csak *o*, *ö*, *u*, *ü* és *á* után. Név- és igeragozása teljesen a felsőtiszai nyelvjárással egyezik.

E nyelvjárás bővebb vizsgálata s pontos leírása nagyon kívánatos volna.

C) Nyugati palóc-zos nyelvjárásvidék.

A középső palóc nyelvjárásoktól nyugatra a Duna bal partján egész az ország határáig folytatódik ez a nyelvjárásterület, s itt is figyelemmel kísérelhetjük, mint tűnnek el lassanként egyes

palóczos sajátságok, és mint lépnek helyükbe lassanként a szomszédos dunántúli nyelvjárásterület jellemző vonásai, melyek nyugatra menve mind jobban hódítanak tért, míg végre a legnyugatibb területen, a Mátyusföldön a palócz és dunántúli nyelvjárás tökéletes vegyülését találjuk.

E területen az egyes jellemző sajátságok, mint már említettem, lassanként tűnnek el, s így nehéz is az egyes nyelvjárások határait pontosan megvonni, mert a határokon belül is változik különösen az egyes hangok használata. A legfontosabb különbségeket véve tekintetbe három nyelvjárást különböztetünk meg: 1. *Barsmegyei nyelvjárás*, ide tartozik a Bars és Nyitra megye déli részén lakó magyarság; 2. *Esztergom-komáromi nyelvjárás*, ehhez tartozik Esztergom megyének északi része a Duna bal partján s Komárom megyének az a része, mely szintén a Duna bal partján a Kis-Dunától s a Vágtól keletre terül el; 3. *Mátyusföldi és csallóközi nyelvjárás*, ide tartozik a Mátyusfölde, vagyis a Vágtól nyugatra eső terület és a Csallóköz.

1. Barsmegyei nyelvjárás.*)

A palócz sajátságok közül csak keveset őrizett meg; ilyen az *a*, *á* ejtése *a*, *á* helyett, az *i* palatizáló hatása: *gyiák*, *másogyik*, *pegyit*, *ütyi*, *eresztyi*, *mosakogyik*, *dógoznyi*. Egyébként sokban különbözik a palócz nyelvjárásoktól; nem ejti a zártabb *o*, *ö*-t nyíltabb hangok helyett, s már az *ö*-zés is terjed egy kissé. A kétféle *é*-t a felső dunántúli nyelvjárás módjára különböztetik meg; *é helyén *é*-t (*szekér*, *tehén*), *é helyén *í*-t ejtenek (*egész*, *níz*, *szíp*). Az *ly*-t mindig *j*-nek ejtik (*íjjen*, *áj*, *hájja*); a szótag és szó végén álló *l* igen gyakran elmarad, s néhol a magánhangzó is megváltozik: *óma*, *szóma*, másutt *álma*, *szálma*. Szó végén néha még az *ly* is elvész; *kirá*, *Mihá*, *tánú* (tanulj). Megemlítendő még az orrhangzók használata Léva vidékén.

A névragozás alakjai közül palócz sajátság a *v* megmaradása a *-vel* ragban: *kalapvá*, *kötélvé*; ellenben a *-hoz* ragnak csak két alakját ismerik: *-ho*, *-hö*: *ahho*, *véghö*, *könyrhö*; a *-ból*, *-ből* stb.

*) Irodalom: Toth Lajos, Barsmegyei hangváltozások (Nyőr, XIII: 377), és a *Nyelvőr* népryelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki Kittenberger János (Léva), Janicsek József (Kis-Vezekény).

ragokat *ú, ü*-vel ejtik: *házbú, kézrű*; a birtokos személyragozás többes 3. személye is a dunántúli nyelvjárás szerint: *házuk, kezük, könyvük*. A *-nyi* rag még általános e nyelvjárásban: *megyék kovácsnyi*, de a *-nott* már nem mindenütt hallható, a *-núl* pedig ismeretlen.

Az *-ít* végű igéket a felszólító módban ez a nyelvjárás is így ragozza: *táníjj, táníjjon, szoríjja, kerídd még, szakídd é*.

2. Esztergom-komáromi nyelvjárás.*)

Esztergom és Komárom megyének Dunán inneni része szintén a palócz vidék folytatása, csak hogy más sajátságokat tartott meg, mint a bars megyei. Palóczos sajátság az *ë* és *o* ejtése ragok előtt: *kezemët, kezedet, kisëkët, üetëmët, ököt, ökrököt, kendököt, urakot, házakot*; továbbá az *i* palatalizáló hatása: *gyiő, mosakogyik, aggyig, pegyig, dógoznyi, írnya*; végül az *is*, hogy az *l* mind a szótag, mind a szó végén mindig elmarad: *bivá, asztá, kazá, ódá, halá, hüvê*, az igék 3-ik személyében is: *felê, fülê, fi (fél), talá, örü, rëpü, kerü, tanú, lágyú, szabadú*.

Egyéb sajátságaiban a dunántúli nyelvjárással egyezik; a kétféle *é-t* úgy különbözteti meg, hogy **ê* helyén *é-t*, **é* helyén *í-t* ejt; továbbá az *a, á-t* is úgy ejtik, mint a Dunán túl, névragjai is olyanok: *-hó, -hő*, magánhangzó előtt *-hol, -höl*; a *-ból, -böl* helyett *-bú, -bü* stb., s a birtokos személyragozás többes 3. személye: *házuk, kezük*. Az *ly* hangot nem ismerik s ejtése változó, majd *l*, majd *j*: *mëllik, mëjjik, ijen, ojan, luk, királ és kirá, foló és fojó; szájj, hajja*; tehát kezd már jelentkezni a nyugati nyelvjárásterület sajátsága, a *hol* mindig *l* hangzik. Megemlítendő még az *is*, hogy a szótag és szó végén álló *m, n, ny* helyett orrhangzót ejtenek: *kapitá, szëgi, szíház, toroba*.

Daczára hogy a nyelvjárás, mint látjuk, sok tekintetben egyezik a dunántúlival, még sem csatolhatjuk hozzá, mert éppen legjellemzőbb sajátságai hiányzanak, mint pl. a rövid *i, u, ü (hir, ut, tűz)*, a *j* változása mássalhangzó után (*rabgya, kalaptya*) s az *á*

*) Irodalom: Scheiber (Szántó) Zsigmond, Az esztergomi nyelvjárás (Nyőr IX.), Sternfeld Vilmos, Nyelvsajátságok (Párkány, Nyőr XIII.) és a Nyelőr népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: Niedermann Jenő (Esztergom).

utáni szótagban álló *o* (*házo, ráznok*). E sajátságok hiánya azt mutatja, hogy a palócz nyelvjárasterület valóban a Dunáig terjed, csakhogy itt eredeti sajátságai már több tekintetben változtak.

3. Mátyusföldi és csallóközi nyelvjárás. *)

A palócz vidéktől legtávolabb esik ez a terület, melyben már kevés, elmosódó palócz sajátságot találunk, s mellettük feltűnik a nyugati nyelvjárasterület több jellemvonása is. Úgy hogy ez valószínűsleges vegyülék nyelvjárás, melyet a nyugati nyelvjárasterület legészlelső vidékének is tarthatnánk. Sőt az egyes helységek nyelve is eltér egymástól, miután egyik helyen több a palócz sajátság, másikon több a rábavidéki; némely helyen az egyes sajátságok mulófélben vannak.

Hangzórendszere a rábavidéki nyelvjárásával egyezik inkább; a kétféle *é-t* és *í-nek* ejtik, az *a, á* legnagyobbbrészt így hangzik, bár a keleti részen hallható *ä, â* (illetőleg *ä*) is. Gyakran ejtenek *a* helyett *o-t*: *poroncsol, szovát, szovaz, vocsora*; a nyelvjárás egy részén *á* után is, mint a Dunán túl: *táblo, lányko, szároz, láttom, szántoni*; ez a hang Zolnai megfigyelése szerint *ä*; tehát épúgy ejtik, mint Fehérme gyében. Palócz sajátság *ó, ö* az *ú, ü* helyén, a mi néhol szintén hallható: *gyűsző, tető, sűrő, ocsó*. Az *ly-t* nem ejtik, hanem helyette *j-t* vagy sok helyen, úgy mint a rábavidéki nyelvjárásban *l, ll-t* használnak: *ollan, mëllik, halla, gondulla, sajnallo, kaszállák, döggüllön mäg*. Az *i* előtt álló dentalis mássalhangzók palatalizálása viszont palócz sajátság: *aggyig, meggyig, alunnyi*.

Az *l* szótag és szó végén elvész itt is épúgy, mint mindkét szomszédos nyelvjárásban; az *l* kiesése után az *a, e* megnyúlik (*hágass, eményi, éküdi*), néha zártabbá válik: *szóma*; az *ol, öl-ből*, mint mindenütt a Dunán túl, *ú, ü* lesz: *gondútam, döggünyi, bepörüte*. Feltűnő változás még az, hogy néhol az *a* az *l* kiesése után *â*-nak hangzik, (vagy mint Zolnai jelöli: *ä*) mely csak kissé hosszabb, mint a rövid *ä*; s ez a palócz *ä* maradványa lehet: *háva* (halva), *táp* (talp), *hajnába, hágacc, mägvagdáta*.

*) Irodalom: Zolnai Gyula, Mátyusföldi nyelvjárás (Nyör XIX, XX.) és a Nyelvör népnyelvi közleményei.

Különös sajáttsága még e nyelvjárásnak az, hogy a *hiatust* megtűri, s mássalhangzók előtt is az *a* névelőt használja: *aután*, *a is*, *azt a ökröt*, *a öreg anyám*, *a oka*.

A névragozásban a dunántúli alakokat használják (*házbu*, *székrü*; *apjuk*, *kezüik*); az igeragozás azomban eltér annyiban, hogy a *t* végű igéknél a felszólító mód alakjait használja a jelentő módban is: *éfelejesük*, *mondhassa*, *tarcsa*, *éroncsa*, *mégrájesa*; az *ít* végű igeiket pedig így ragozzák: *csábíjja*, *segíjjén*, *fájdíjja a lábát*, *számíjjuk*, *számíhatok*, *taníja*, *fordídd*.

D) Déli palóczos nyelvjárásvidék.

A Mátra hegységtől délre szintén folytatódik a palócz nyelvjárás-terület, s itt is látjuk, hogy az egyes jellemző sajáttságok annál inkább vesznek, minél messzebbre jutunk a góczponttól, s minél jobban érintkeznek más nyelvjárásokkal. A palócz vidékhez tartozik még a Cserháti, Mátra és Bükk hegységtől délre elterülő síkság a Dunáig és Tiszáig, középtűt a Kis-Kúnságig. Ezen a vidéken 4 nyelvjárást különböztethetünk meg: 1. *Hevesmegyei nyelvjárás*, ide tartozik Heves megye déli fele a Mátrától a Tiszáig; 2. *Bükkaljai nyelvjárás* Borsod megyében, a Bükk hegységtől délre egész a Tiszáig, főhelye Mező-Kövesd; 3. *Felső-pestmegyei nyelvjárás*, északi határa a Cserháti hegység, déli határa körülbelül Abonytól a Dunáig húzható vonal; 4. *Jászsági nyelvjárás*, a régi Jászság, vagyis Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyének Tiszán inneni része; ide tartoznak a Tisza és Duna között s a Tiszán túl elszórt palóczos telepítvények is.

1. Hevesmegyei nyelvjárás.*)

Igen sokat megőrizett a palóczos sajátságok közül, főleg azokon a vidékeken, melyek a Mátra alján terűlnek el. Hangzórendszere palóczos, a mennyiben megkülömbözteti a kétféle *é-t*; az **é* helyén vagy *ê-t* (néhol *é-t*), vagy *e-t* ejtenek (*level*, *szeker* stb.), az **é* helyén pedig *é-t* vagy *í-t*, különösen a keleti részen. Az *a-t* ajakzárással ejtik, de már *á* helyett a palócz *â* hangzik. Kedveli a

*) Irodalom: a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: *Lippe Vilmos* (Hatvan).

zártabb hangzókat is és Gyöngyös vidékén szó végén *ë-t* mondanak: *levelë, velë, elejibë, segitenë*; Hatvanban ilyenkor már nyílt *e* hangzik, azomban ragok előtt általános a zártabb ejtés (*ë, o*): *életëmët, kezekët, kezedët, ágyodot, azokat, jácconak, várjonak, hajtonak*. Azomban diphthongusokat már nem ejt ez a nyelvjárás.

A mássalhangzók tekintetében is a palócz nyelvjárás sajátosságait látjuk; az *ly* hangot majdnem mindenütt ejtik: *illyen, ollyan, lyuk, helyëttë, élyenek, indullyunk, énekëllyünk*, csak a legdélibb rész, mely a Jászsággal érintkezik ejt helyette *j-t*. Az *i* itt is palatalizáló hatással van az előtte álló dentalis mássalhangzóra: *hetyi, tyükör, hótyig (holtig), pegyig, káromkogyik, történyik, dógoznyi*. Az *l* szótag és szó végén mindig elvész: *messzë, (messzely), fëdë, szë; mëgä* (megállj), *kë* (kell), *felë, tanü* stb.

A név- és igeragozás legtöbbit veszített eredeti sajátásaiból: a *-ból, -böl* rag már *ü, ü*-vel hangzik (*házbü, kézrü*), a *-hoz* ragot csak két alakjában használják: *lábho, képhö, tühö*, s mindig rövid magánhangzóval. A *-vel* rag *v*-je már csak ritkán marad meg (*sze-münkvel, uradval*), rendesen: *ëjjë, kézzë, lábbä*. A birtokos személyragozás többes 3. személye a Mátra alján még *attyok, kösztök, belölök*, de Hatvanban inkább: *attyuk, kezük*. A *-nott, -nól, -ni* ragozat már nem ismeri ez a nyelvjárás.

2. Bükkaljai nyelvjárás.*)

Egyike legkevesebbé ismert nyelvjárásainknak, melyről eddigelé irodalmunkban egy sornyi közlemény sem jelent meg. E vidék lakosságának, az úgynevezett *matyóknak* nyelve szintén megőrzött néhány palóczos sajátyságot, bár az *a, á* hangok rendes ejtése s a diphthongusok hiánya eléggé megkülönbözteti a középső palócz nyelvjárásoktól.

A kétféle *é-t* csak úgy különbözteti meg, mint a hevesmegeyi nyelvjárás; az **ê* helyén az első szótagban *é*, a későbbiben *e* áll (*szeker, tehen, level*), míg az **é* helyén *é* vagy *í, i*: *fehír, enyim, kezín, megín*. Az *a, e* helyett itt is gyakori az *o, ë*: *lábom, lábamot, urakot, házakot; kezemët, kezedët; mellettë, közöttë, elöttë; vëttë, tëttë, szöttë*. De már *ü, ü* helyett nem ejtenek *ó, ö-t*.

*) Kérdő ívet töltött ki: *Koczián Alajos* (Mező-Kövesd).

Az *ly* hangot nem ejti ez a nyelvjárás, hanem *j* hangzik helyette: *jány*, *juk*, *áj*, *száj*, vagy elmarad a szó végén: *kirá*, *Mihá*, *bagó*. Az *l* szintén elmarad szó belsejében és szó végén egyaránt: *föd*, *köt*, *fót*, *tódok*, *óba*, *kócs*; *méhót*, *szé*, *halá*, és az igék 3. személyében: *talá*, *tanú*, *sárgú*. Az *i* palatalizálja az előtte álló dentalis mássalhangzót: *gyió*, *gyinnye*, *perégyikál*, *patyika*, *hetyi vásár*, *fütenyi*, *énnyi*, *innya*.

A névragokat nagyrészt úgy használja, mint a hevesmegyei nyelvjárás; a *-ból*, *-ből* rag *-bú*, *-bü*, a *-hoz* rag *-ho*, *-hë*, a *-vel* rag *v*-je mindig megmarad (*kardval*, *házval*); a birtokos személyragozásban az egyes 3. személy ragja *-i* (*kezi*), a többesé *-ok*, *-ök* vagy *-uk*, *-ük* (*kezők* és *kezők*). Végre használja még e nyelvjárás a *-nyi* ragot is: *kinyi mégy*? — *szomszédnyi* vagy *papnyi*.

3. Felsőpestmegyei nyelvjárás.*)

Ez a vidék is megőrizett egyet-mást a palócz sajátságok közül, főleg a magánhangzók ejtésére nézve. A kétféle *é-t* úgy különbözteti meg, hogy az **é* helyén *é-t* (*szén*, *ész*, *kéz*), vagy a második szótagban *e-t* ejt (*szeke*, *tehen*, *level*), ellemben az **é* helyén *i* hangzik: *fehír*, *legíny*, *ellenség*. Palóczosan ejtik az *a*, *á-t* is: *á*, *á*; továbbá gyakori a ragok előtt a zártabb magánhangzó: *kezém*, *kezeket*, *kezédet*, *ártoni*, *várjonak*, *írjonak*; de a szóvégi *e-t* nyíltan ejtik: *keze*, *ütötte* stb.

A mássalhangzók közül az *ly-t* nem ismerik, helyette mindig *j-t* ejtenek; *ijjen*, *ojjan*, *Miháj*, *száj*, *hajja*; de megvan az *i* palatalizáló hatása: *gyió*, *hármagyik*, *engegyik*, *étetyi*, *fizetyik*, *mutátnyi*, *ténnyi*. Az *l* kiesése már nem oly általános ebben a nyelvjárásban; a szó belsejében *á*, *e* után csak ritkán marad el: *nyelv*, *lelkém*, *álmá*, *hálvá*, *fálká*, a névszók végén is inkább megmarad: *asztál*, *kázál*, *hálál*, *fédél*, *törköj*, *bagoj*, *hüvej*.

A név- és igeragozás sokat veszített eredeti sajátságaiból s inkább a hevesmegyeivel egyezik. A *-ból*, *-ből* ragok alakja *-bú*, *-bü* stb.; a *-hoz* ragot három alakjában használják: *házho*, *kézhë*, *tühö*; a *-vel* rag *v*-je mindig megmarad: *kábátval*, *botval*, *késvel*, *szekervel*.

*) Irodalom: a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: *Gáspár Gyula* (Tura).

A birtokos személyragozás többes számú 3. személye: *titkuk, alájuk, kezük, közöttük*. A *-nott, -nól, -ni* ragokat már nem ismerik, de hova? kérdésre használják a *-nál* ragot: *Csontoséknál megyék*. A birtokos névmásokat is palóczos alakjukban használják: *ettéd, ez övé, emmink, ettéték* stb. Ezek a sajátságok sem állandóak a nyelvjárás egész területén, hanem dél felé mind jobban enyésznek.

4. Jászsági nyelvjárás.¹⁾

A jászok nyelvjárásával sem foglalkozott eddigelé senki; a megjelent népnyelvi közlemények azt bizonyítják, hogy szintén a palócz nyelvjárásterület egyik legszélsőbb ága, de már kevés palóczos sajátságot őrizett meg. A kétféle *é* megkülömböztetése olyan, mint a felsőtiszai nyelvjárásban, **é* helyén *ét*, **é* helyén *ít* ejtenek. Palóczos annyiban, hogy ragok előtt kedveli a zártabb magánhangzót: *tígédét, kezédét, üetēmēt*; *másikot, igyonak, maraggyonak*; Baksay Sándor is megjegyzi a Jászság leírásában (Osztr. Magy. Mon. II: 246): «a jász közép *ét* és *á-t* szeret»; az *á-t* azonban közleményeink nem jelölik. Továbbá az *i* palatalizálja az előtte álló dentalis mássalhangzót: *hótyig* (holtig), *ámogyik, vetnyi, tyükör*; az *ly-t* azonban már *j-nek* ejtik. A szótag és szó végén álló *l* rendszeren elmarad, még a tőszók végén és az igék 3. személyében is: *kengyē, halá, tá, bagó; felē, talá, megörő, tanú, csordú*.

A név- és igeragozás a hevesmegyei nyelvjárásával egyezik.

Jász telepítések.²⁾

A jászok nemcsak a saját területükön őrizték meg nyelvjárásukat, hanem elvitték messzebb vidékekre is. A török pusztítás után sok alföldi város vált néptelenné s ezeket több helyütt a szapora és élelmes jász faj szállotta meg. E telepítések legnagyobb részt a mult század közepén történtek; ekkor szállották meg a jászok Félegyházát, Kún-Szent-Mártont, a néptelenné vált Majsát,

¹⁾ Irodalom: a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: Rákóczy Géza (Jászberény).

²⁾ Irodalom: *Simonyi Zsigmond*, A pécskai nyelvjárás (Nyőr VII.), és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltött ki: Benedek Elek (Zenta).

Dorozsmát, lejutottak a Bácskába s benépesítették a Tisza mentén Zentát és vidékét. Innen a mult század végén egy részük a Temes-közbe is átment, a hol egészen összekeveredtek a Szegedről származott magyar lakossággal. A települések alkalmával máshova is eljutottak egyes jász rajok; így belőlük telt ki Halas és a Tiszán túli vidék egy részének katolikus lakossága; ilyen jász telepítvény Magyar-Pécska is Arad mellett.

Mindezen helyeken a bevándorolt jászok megőrizték nyelv-járásuk sajátságait, s beszédük, főleg ott, a hol egész helységeket népesítettek be, teljesen egyezik a jászszági nyelvjárással, legfőlebb egy-két sajátsgot vettek át a szomszéd nyelvjárásoktól. Több helyen (pl. Félegyháza, Majsa, Zenta) még a palócz *a, á-t* is megőrizték.

VIII. Székely nyelvjárasterület.

Területe a Székelyföld, vagyis Erdély délkeleti szeglete, ez az összefüggő magyar nyelvű terület, melyet minden oldalról oláhok és szászok vesznek körül, de már belsejében csak kevésbé tarkázza idegen ajkú lakosság. Ez a terület magában foglalja a régi beosztás szerinti négy székely széket (Marosszék, Udvarhelyszék, Csíkszék és Háromszék); a megyék közé ékelt Aranyosszék lakossága vagy eloláhosodott vagy a megyék nyelvjárását beszéli. A mai megyei beosztás szerint a székely területhez tartozik Maros-Torda megye déli fele, Udvarhely, Csik és Háromszék megye egészen és Brassó megyéből a Hétfalu. Ehhez a területhez kell még számítanunk a székely földről részint a mult században, részint még régebben Moldvába és Bukovinába költözött magyarokat is, az u. n. csángókat. A moldvai csángók egyes községekben elszórva élnek Csik megye déli határa és Bákó közt, továbbá délebbre is a Szeret völgyében Foksán körül; egy másik részük pedig Romántól északra fekvő községekben telepedett le. Természetes, hogy ez az oláhságtól minden oldalról körülvelt, sőt néhol velük keveredett magyarság napról napra jobban oláhosodik s felejtí magyar anyanyelvét. E csángók egy része visszatelepült Csikmegyébe (Gyimes-Felső-Lok, Gyimes-Közép-Lok és Gyimes-Bükk községekbe); ezek az u. n. gyimesi csángók.

A bukovinai magyarok 7 községben laknak Szerettől délre

(Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Istenfogadj, Istensegits, Józseffalva, Magyarfalva). Ezek közül az 1883. és 1886-ik évben történt betelepítéskor 1000-nél több család jött be Magyarországra, kiket részint az Aldunánál Pancsova mellett Hertelendyfalván, Nagy-Györgyfalván és Rádayfalván, részint Arad megyében Gyorokon telepítettek le.

Ezt az egész területet, noha főbb sajátságaiiban egyező, több nyelvjárásra kell osztanunk. A tulajdonképpeni székelységtől némileg eltér a *Marosszéki nyelvjárás*. A többi székelység két részre oszlik, melyek egymástól, mint látni fogjuk, lényeges sajátságokban is eltérnek; ezek a *nyugati* és a *keleti székelység*; a nyugati székelység területe Udvarhely megye, míg a keleti székelység magában foglalja Csík és Háromszék megyét és a Hétfalut. Végre egész önálló nyelvjárássá fejlődött az anyaországtól rég elszakadt *moldvai csángók nyelvjárása*.

A nyugati és keleti székelység területén belül is meg kell különböztetnünk több kisebb nyelvjárást, melyek főleg abban különböznek egymástól, hogy vagy egyes eredeti sajátságokat jobban megőriztek, vagy pedig kissé változtak a szomszéd nyelvjárás hatása alatt, s mintegy átmenetet képeznek a nyugati és keleti székelység között. A nyugati székelység sajátságait legjobban megőrizte 1. a *keresztúri nyelvjárás*; más-más módon változtatta 2. a *sóvidéki*, 3. *havasalji* és 4. *homoródvidéki nyelvjárás*. A keleti székelység területén 3 nyelvjárást kell megkülönböztetnünk: 1. *Csík és Gyergyó nyelvjárása*, melyek egymástól csak nagyon kevésé különböznek, 2. a *hétfalusi nyelvjárás* és 3. a *háromszéki nyelvjárás*.

Bár az egész székely területet nem nevezhetjük egységes nyelvjárásnak, mégis sok sajátság mindenütt egyező, s az egyes nyelvjárások csak egy-két fontosabb sajátságra nézve térnek el egymástól. *)

E terület hangzórendszere nem sokat különbözik a köznyel-

*) A székely nyelvjárásokról általában szólnak a következő dolgozatok: Budenz József, Adalék a székely beszéd ismertetéséhez (Magy. Nyvset, V.); Kriza János, Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény (Kolozsvár, 1863.); Steuer János, A székely nyelv hangjai (1888; ismertetése Nyőr, XVIII.); Balassa József, A székelyek nyelve (Ethnographia, I.).

vitől, s általában a hosszú magánhangzók kedvelése jellemzi. A kétféle *ē*-t megkülönböztetik a székelyek, de nem mindenütt egyformán. Az **ē* helyén általában *é*-t ejtenek (*ég, mész, kéz* stb.), vagy néha a második szótagban *e*-t: *tehen, füveny, süveny, szeker*. Az **ē* helyén álló hangot másképp ejtik; ezt Steuer figyelte meg először pontosan: «Közvetetlen tapasztalatból tudom, hogy a székely *ē* a szélesen ejtett hosszú *ē*-nél is zártabb ejtésű s az *i* felé közeledő hang. Azaz articulatio közben a száj állása a hosszú, széles *ē* és a hosszú széles *ī* között van» (Székely nyelv hangjai, 6. l.). Azóta nekem is volt alkalmam e hang képzését megfigyelni s csak megerősíthetem Steuer állítását. Valóban ez a hang, a mit a székelyek nagy része **ē* helyén ejt, a köznyelvi *é*-nél valamivel zártabb, de nem sokkal, tehát *é*. Ilyen hangot ejt a dunántúli nyelvjárás egy része is az **ē* helyén, csak hogy ott a nyelv még magasabban áll, úgy hogy pontosan jelölve ez a hang *í*; e kettő között azomban már nagyon csekély a különbség. Példákat a kétféle *é* használatára bőven sorol fel Steuer (i. m. 7. l.). Más hangot ejt az **ē* helyén, mint látni fogjuk, a csík-gyergyói és a hétfalusi nyelvjárás.

Az *á* hangra nézve Steuer azt állítja, hogy ezt a székelyek nem ejtik szűk hangzónak, hanem szélesen képzik, mint a rövidet, tehát *ā*; ejtik továbbá a rövid *ā* hangot is, de csakis *ā* előtti szótagban: *ápám, kápát, párázs*. Érdekes hangja a székelység egy részének az *ē*; vagyis a szájüreg közepén képzett nyílt hangzó: *nēm, tēmplom, ēlmēnt* stb.

Az egész székelység kedveli a hosszú magánhangzókat; az *í, ú, ü*-t nemcsak a szó ragozatlan alakjában ejtik hosszan (*ír, sír, út, füz*), hanem gyakran ragok előtt is: *kútat, nyúlak, lúdat, útat*; továbbá többtagú szavak első tagjában is: *vídék, hívatat, tudom, mútat, múlat, túlör*. A hol a szótag és szóvégező *l* kiesik, ott is megnyúlik az illető magánhangzó; néhol pedig *l, r, j* előtt a más-salhangzó kiesése nélkül is hosszan ejtik a magánhangzót. Mindkét esetben az *ē*-ből az egész nyugati székelységben a megfelelő széles ejtésű hangzó lesz, *ē*: *kē* (kell), *ēccē*; *embēr, szērte, fē* vagy *fēltarcsa*. Steuer szerint a székelység egy része, különösen a keresztúri nyelvjárás, pótlónyújtáskor minden hangzónál szélesen képzett hosszú hangzót ejt, a mely különbözik a közönséges szűk ejtésű hosszú hangzótól; ez a megfigyelés azomban még megerősítésre szorul.

Diphthongusokat a székely nyelvjárasterületen csak ritkán ejtenek, és ezeket sem figyelték meg és nem is jellemezték kellőleg; az eddigi adatokat bíráló megjegyzésekkel kísérve összeállította Steuer (i. m. 15. l.).

A magánhangzók nyíltsági fok tekintetében csak kevésbé különböznek a köznyelveiktől; a nyiltabb ejtést csak egy esetben figyelhetjük meg, ott a hol *é, ë* áll *í, i* helyén: *pedég, kénájja, éfju, szén, késér, kéván; és* (is helyett a székelység legnagyobb részében, csak a maroszséki és keresztúri nyelvjárás kivételével), *ësten, këncs, mëjen, tējéd, kéájt* (kiált). Egyes magánhangzók zártabbá válása gyakoribb; már fentebb is láttuk, hogy az **é* helyén zártabb hangot (*ê*) ejtenek. Ezen kívül gyakran ejt az egész székelység ragok előtt s néha a szótöbben is *a* helyett *o*-t és *e* helyett *ë*-t, *ö, ü* után *ö*-t: *bicsok, szova, sorkantyú, poroncs* stb.; *ruhámot, fíjadot, házamot, disznyókot; kezemët, kijetëkët*, vagy: *kezemöt, kezököt, életömöt, ökrömöt, ötöt*. Továbbá ejt néha a székelység *o, ö* helyett *u, ü*-t: *suhutt* (sehol), *nyugutt, cüvek, süveny, gyüker, füveny, kükül*.

Fontosabb eltérést hoz létre e nyelvjárásokban az ajakzárás változása. A fejlődés iránya az, hogy a nem ajakhangzók válnak ajakhangzókká. El változás az egész nyelvjárasterületen egyformán végbement sok *i* hangon: *küs, küszded, szü, szívem, szünek* (szívnek), *csürke, üdö, süker, hüt, hütös; mü, münköt, tük; üzen, üsmer, vüvé*. Az *ë*-n már nem egyformán ment végbe ez a változás, s nem az egész székely terület *ö*-zö, hanem ismétlődni látjuk rajta ugyanazt a fejlődést és lassú átmenetet, a mit a Tiszától nyugatra eső nyelvjárásokban láttunk. Ugyanis a nyelvjárasterület egy része, a keresztúri nyelvjárás, teljesen *ö*-zö; minél messzebbre távozzunk ettől a középponttól, annál gyakoribb az *ë*, s a keleti székelység már egyáltalán nem *ö*-zö. Ez az *ö*-zés tehát fontos különbséget hoz létre a székely nyelvjárások között s főleg erre a tulajdonságra alapítva különböztethetjük meg a keleti és a nyugati székelységet; a nyugati *ö*-zö, míg a keleti *ë*-zö, s ebben a tekintetben hozzá csatlakozik a maroszséki nyelvjárás. Hogy mennyire terjedt az *ö*-zés a nyugati székelység egyes nyelvjárásaiban, arról alább fogunk szólni.

Az ellenkező jelenséget, hogy az ajakhangzó helyén nem ajakhangzó áll, csak a keleti székelység néhány szavában látjuk: *míjes, míves, híves, siket, innep, fil*.

A mássalhangzókra nézve kevés az eltérés; az *ly* hangot nem ismerik, hanem helyette *j*-t ejtenek: *ijen, kiráj, székej, ájj, nyújjon, indujjak*; gyakran *l* helyett is *j* hangzik: *juk, jány, mejj, útszėj, tavaj, kaszaj* (kazal), *kiáj, rikojt*. Gyakoriak a hosszú mássalhangzók: *töllem, véllem, belölle, szöllő, szóllani*: továbbá: *virítani, hajítani, eligazította, hajította*. Az *ny* helyett szó végén *n*-t ejtenek: *legén, szégén, lėán, asszon, hitván* stb.

A szótag és szó végén álló *l* elveszése nem egyforma az egész nyelvjárasterületen; ebben is különbséget látunk a keleti és a nyugati székelység között. A nyugati nyelvjárások elhagyják az *l*-t a szó belsejében és a szó végén, de nem egész egyformán; a középpont erre nézve is a keresztúri nyelvjárás, melyben mindig elmarad az *l*; ez az elveszés mind ritkábbá válik azokban a nyelvjárásokban, melyek közelebb esnek a keleti székelységhez. A keleti nyelvjárások megtartják szó végén az *l*-t, csak a szó belsejében hagyják el néha. A marosszéki nyelvjárás ebben is a keleti székelységgel egyezik.

A székelyek hanghordozása is eltér némileg a királyhágóinnenitől, a mennyiben a mondat utolsó szótagján lassan emelkedik a hang, s e mellett a rövid szótag megnyúlik: *Hát kijed mos jő hazā? Mí? — Mit mon kēd? Mitē? sēmmít.* (V. ö. Nyör XIX: 72, 176).

A név- és igeragozás csak kevés eltérést mutat; a ragokat az a néhány hangtani törvény változtatja meg, melyekről eddig volt szó. A *-ból, -ből* stb. ragok végéről az *l* csak a nyugati székelységben marad el a következő szó mássalhangzója előtt; a *-hoz* rag *z*-jét is kimondják, s az *ő-ző* nyelvjárásokban csak két alakja használatos (*-hoz, -höz*), míg a többiek használják a *-höz* alakot is. A *-vel* rag végéről az *l* csak a nyugati székelységben marad el; a csikgyergyói és hétfalusi nyelvjárásban pedig megmarad a kezdő *v* is (*pénzvel*). Végül az egész székelység ismeri és használja a *-ni, -nít* és *-nól, -nöl, -núl, -nül* helyhatározó ragokat. A birtokos személyragozásban a többes 3. személy ragja eltérő az egyes nyelvjárásokban, erről tehát alább lesz szó.

Az igeragozás legfontosabb jelensége az elbeszélő mult (*ira, kére*) s több összetett igeidő (*ír vala, írt vala, írt volt*) használatán kívül a felszólító mód alakjainak használata a jelentő módon: *láss, lássátok, tanácsa, tanácsuk, roncsa, eltilcsák, sirassa, mu-*

tassa, fonhassa; és: *ëgye, ëgyük, ëgyétek, ëgyék*; *igya, igyak, vigye, tëgye* (e h. eszi, esszük stb.). Végül az ikes igék külön ragozását is ez a nyelvjárásterület őrizte meg legjobban, a mennyiben az ikes igék 1. személyének ragja -m: *iszom, ëszëm, fázom, alszom*, a 2. személy ragja -l: *iszol, ëszël, fázol, alszol*, a nem ikeseké -sz: *nëssz* (nézesz), *hossz*, bár így is: *lëszël, hiszël*. Egyes igéknél már nem egészen következetes: *lépek, lépsz* (vagy *lépel*), *lépik*; ikesen ejtik a 3. személyben ezeket is: *termik, köpik, pisilik*; *ik* nélkül: *foj, hazud, ess* (esik).

A) Marosszéki nyelvjárás.*)

Hangtani sajátosságai nagyrészt a keleti székelységgel egyeznek, a mennyiben *ë-ző* s megtartja a szóvégi *l-t*. A kétféle *é* közt nem tesz különbséget, hanem *é*-nek ejti mindkettőt (csak: *kezin, fejit, végibe*). Az *á* előtt álló szótagban *a* helyett *a-t* ejtenek: *ápám, anyád, kápál*. Használja ez a nyelvjárás a vegyes nyelvállással képzett *é* hangot is, főleg *l, r* előtt: *nëm, tëmplom; këll, ël-mënt, fëlhő, kër, mër, kevër, hevër* stb.

A nyelvjárás hangzórendszere a következő:

	u	ú		i	í	ü	ű
	o	ó		ë	é	ö	ő
ä	á	a	ê	e			

A szótag végén álló *l* csakis *o, ö, á* és néha *u, ü* után marad el (*vót, föld, ámodik, küttem*), máskor megmarad, valamint a szó végén semvész el.

A névragozás e sajátosságok szerint alakul: a *-ból, -ből* stb., s a *-vel* ragok végső *l*-je megmarad, a *-hoz* ragot három alakban használják (*házhoz, székhöz, kőhöz*), s a birtokos személyragozásban a többes 3. személy ragja *-ok, -ek, (? -ëk), -ök*: *házok, titkok, pénzek, benne, könyvök, elöttök*.

*) Irodalom: *Kriza* Vadrózsáin kívül csakis a *Nyelvőr* népryelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki: *Lőrinczi Dénes* (Csokfalva), *Szabó Lajos* (Nyárad-Szereda), *Péter József* (Hagymás-Bodon).

A felszólító mód alakjait ez a nyelvjárás csak ritkán használja jelentő mód helyett: az ilyen alakok *lássá, lássuk, tanácsa, roncsa* hallhatók ugyan néhol, de gyakoribb: *láttya, rontya, taníttjuk*.

B) Nyugati székelység.*)

A nyugati székelység góczpontja a keresztúri nyelvjárás, ez tünteti fel leghatározottabban jellemző vonásait; az öt három oldalról környező nyelvjárások mindegyike némi tekintetben átmenet a szomszédos keleti székelységhez.

A nyugati székelység legjellemzőbb sajátosságai az *ö-zés*, a szóvégi *l* elhagyása és a birtokos személyragozás *-ok, -ök* ragja. Az *ö-zés* egész általános a keresztúri nyelvjárásban s itt épúgy használják az *ö-t*, mint az alföldi nyelvjáróterületen, vagyis *ë* helyén mindig *ö-t* ejtenek, egynéhány szó kivételével (*ëggy, sënki, ngye-dik*), ekkor is inkább *e-t* ejtenek: *le, elég, te, se, eb*; megmarad az *ë* a mélyhangú szavakban is: *lëjány, rëjá, hërvad, tënnap, gyërtya, bëtyár*. Egyébkor mindig *ö* hangzik, ott is, a hol ez a zártabb hangzó *e* helyett áll: *kezemöt, kezödöt, életömöt*. Azomban mihelyt e nyelvjárástól keletre távozunk, fogy az *ö-zés* terjedelme s mind gyakrabban lép helyébe az *ë*. A sóvidéki nyelvjárás, mely a marosszékelivel érintkezik, igen gyakran megtartja az *ë-t*, különösen ott, a hol az *e* vált zártabbá: *gyermëkeikët, kjetëkët* (de: *ökö*), s hallhatunk ilyeneket is: *csërëg, ëssze, kërësztëlö, de* viszont: *ögyenek, jöttetök, veszött, ëneköl, szëköt, lössz, sönki*. A havasaljai nyelvjárásban gyakoribb az *ö*, bár itt is hallható mellette az *ë* (*fël, ëssze, zërget*), különösen, ha az *ë* az utána következő *l, r* hatása folytán megnyúlt: *ëccë, fëtarcsa, szërteszëjjë, máccë* (mácsszor). Ugyanazt látjuk a homoródvidéki nyelvjárásban, habár ott ismét gyakoribb az *ë*.

A kétféle *ë-t* az egész nyugati székelység egyformán különbözteti meg; **ë* helyén *ë-t* ejtenek, csak néha *e-t* (*szeke*, *tehen, süveny, füveny*), az **ë* helyén pedig valamivel zártabb *ë-t*. Közös sajátosságuk e nyelvjárásoknak az is, hogy az *á* előtti szótagban álló

*) Irodalom: Kriza és Steuer idézett munkái és a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki: Pap Sándor (Szent-Mihály), Gátffy Ignác (Székely-Udvarhely).

a helyén *ä*-t ejtenek (*hálál, akárná*). Az *é* hangot csak a keresztúri és különösen a havasaljai nyelvjárás ejti ugyanazon esetekben, mint a marosszéki. Gyakoriak a hosszú magánhangzók is és nemcsak az éneklő hangsúly okozta nyújtással találkozunk a szó végén, hanem gyakori a magánhangzók megnyújtása szótagvégző *l, r, j* előtt. A nyugati székelység nagy részében az *l*, mint látni fogjuk, elvész s úgy nyúlik meg a magánhangzó, a homoródi nyelvjárás azomban megőrzi az *l*-t, s úgy nyújtja meg az előtte álló magánhangzót: *széjjël, embörrël, hêjre, hamâr, akâjt, tárcsa, akkôr, órszág, bórt*. Megemlítendő még, hogy a sóvidéki és havasaljai nyelvjárás a szótagvégző *n, ny, m* hangokat az előtte álló magánhangzóval egybeolvasztva orrhangzóknak ejti: *mi~d, kette~, mu~ka, ni~cs*.

A nyugati székelység hangzórendszere a következő:

	u	ú		i	í	ü	ű
	o	ó		ë	ê	ë	ö
â	á	a	â	(ê)	e	ê	

A nyugati székelység jellemző vonása még az is, hogy a szótagvégző *l* rendszeren elmarad, s a magánhangzó előtte megnyúlik (*ël-ből* lesz *ê: fêtarcsa*); a szó végén is elvész az *l*, ha az utána következő szó mássalhangzóval kezdődik, míg ha magánhangzó áll utána, megmarad; pl: *lakott messze egymástó két embôr, és: âpjától is úgy látta; szekerivê mé csufókodik, és: aval a szekeret êcserête*. Ugyanily helyzetben elmarad az *l* az igék 3. személyében is; *nem hâ még, csinâ, mëggyavú*. Ebben a tekintetben is a homoródi nyelvjárás tér el legjobban, a mennyiben a szótagvégző *l* csakis *o, ö* és néha *á* után vesz el, — a szó végén pedig mindig megmarad, s előtte, mint már láttuk, megnyúlik a magánhangzó.

A név- és igeragozás csak annyiban tér el az általános székely sajátságoktól, a mennyiben az *ö-zés* és az *l* elveszése változtatja némileg az egyes alakokat. A birtokos személyragozás többes 3. személyének ragja ezekben a nyelvjárásokban *-ok, -ök*: *lovok, titkok, kezök, fôggyök*; csak a havasaljai nyelvjárás tér el, a meny-

nyiben ez a csiki nyelvjárással egyezően *-ik* raggal képezi ezt az alakot: *magik, főggyik, vélík, közíkbe*.

A nyugati székelység egyes nyelvjárásait külön nem kell jellemeznünk; láttuk, hogy mindegyikben megvannak a nyugati székelység fő jellemző vonásai, csakhogy egyik is másik is változtatott közülük egyetmást a szomszédos keleti székelység hatása alatt. A sóvidéki nyelvjárás mintegy átmenet a marosszékihez, a havasaljai a csikihez, a homoródvidéki pedig a háromszékihez.

C) Keleti székelység.*)

A fő jellemző sajátságok, melyek a keleti székelységet a nyugatitól megkülönböztetik: az *ë-ző* ejtés, a szóvégi *l* megmaradása, a birtokos személyragozás többes számú 3. személyének *-ik* ragja. Egyéb sajátságokra nézve nagyrészt teljesen egyeznek, vagy legalább egyik-másik nyelvjárás egyezik a nyugati székelységgel.

Az *ö-zés* ismeretlen a keleti székelységben, inkább a köznyelvi *ö* helyén hallunk gyakran *ë-t*: *ëssze, szërnyü, ëcsém, zërgëtt*, csakis *ö, ü* után álló szótagban ejtenek *ë* helyett *ö-t*: *könyvhöz, münköt, tüttököt, szükön*. Gyakoribb itt az *ü* helyén álló *i* is: *fil, mies, hives, siket, innep*.

Az *l* soha sem marad el a szó végéről s a szó belsejében is csak ritkán. Rendesen elvész *o, ö* és néha *u, ü, á* után, de már a *tő* végén, ha utána mássalhangzón kezdődő rag következik, megmarad: *sétáltam, búsult, pipáltok*. A csik-gyergyói nyelvjárásban elmarad az *l* néha *a, e* után is: *âma, nevête, kegýemes*.

A birtokos személyragozás többes 3. személyének ragja *-ik*: *apjik, annyik, magik, kezik, közöttik*; csupán Gyergyóban ejtik eze-

---

*) Irodalom: Kriza és Steuer idézett munkáin kívül Lőrincz Károly, Háromszéki nyelvjárás (Magyar Nyvszet, VI.); u. az, Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz (Nytud. Közl. III.); Imecs Jakab, Székely szók és szólásmódok (Magy. Nyvszet, VI.); T. Nagy Imre, A csiki nyelvjárás (Székely Egylet IV. Évkönyve); Kúnos Ignác, Gyimes (Nyör IX.); A hétfalvi magyar nyelv sajátságairól (Magy. Nyvszet, V.); néhány adat Orbán Baláznál a Székelyföld leírásában, és a Nyelvőr népnyelvi közleményei. — Kérdő ívet töltöttek ki: Veres Ferencz (Zágon), Földes Géza (Nagy-Borosnyó), Nagy Gábor (Kis-Borosnyó), Mika Sándor (Torja), Dézsi Mihály (Nagy-Ajta).

ket a ragokat úgy, mint a nyugati székelységben: *vérök, kedvök, lányok, házok*.

A kétféle *é-t* ezek a nyelvjárások is megkülönböztetik; az **é* helyén *é-t* ejtenek, csak a csik-gyergyói nyelvjárás ejt az 1. szótagban *é*, *é-t*, a 2.-ban *e-t*: *tehen, szeker, kényer, földel, level, kerek, vereb*. Az **é* helyén különböző hangokat ejtenek az egyes nyelvjárások; a csik-gyergyói az első szótagban ezt is diphthongusnak ejti, és pedig Csikban *é-nek* (*éget, fiélénk*), Gyergyóban *é-nek* (*édes*); a későbbi szótagokban *i, i áll*: *máskint, szemibe, enyim*. A hétfalusi nyelvjárás általában *i-t* használ: *ajándik, szerencsímre, vika, fazik, mennink*. A háromszéki nyelvjárás pedig épúgy, mint a nyugati székelység *é-t* ejt helyette. A vegyes hangú *é-t* a keleti székelységben is ejtik több helyütt.

Közös sajátáguk még e nyelvjárásoknak néhány igealak megrövidítése a szótagok összevonása által; így mondják *csálsz, csál, csáltam* (csináltam); *mégjeszt, megjett* (megijedt), továbbá: *üttem, sütte, kötte, juttunk, itt, étt* (ivott, evett), *vettek* (vetettek), *füttünk* (fütöttünk), *kiáltam, váttam* (váltottam), s a háromszéki nyelvjárásban: *ém, éd, é*; *évök, étek, évék*; *tém, téd, té*; *tövök, téték, ték*; *vim, vid, vi, vivök, vitek, vivék, vik* stb. (l. Lőrincz Károly, i. m.).

A keleti székelység egyes nyelvjárásait az eddig említetteken kívül csak néhány sajátág különbözteti meg egymástól. Így pl., hogy az *a-t á* előtt csakis a csik-gyergyói nyelvjárás ejti *á-nak*; a *-vel* rag *v-jét* megőrzi a csik-gyergyói és a hétfalusi nyelvjárás: *pénzvel, ökörvél, botval*. Ugyancsak e két nyelvjárásnak szembetűnő sajátága, hogy *z, sz* és néha *zs, s* előtt *j-t* ejtenek, főleg az igeragozásban: *hojszú, kalájsz, rojzsám, ojsztán*; *véjszém, téjszém, vej-szén*; *hujza, ruhájza, néjze, hojza, irtojzál*; *ájza, vejse, arajsa, bocásája, lájza* stb.

D) Moldvai csángók nyelvjárása.*)

Már Szarvas kimutatta (Nelvör III: 49), hogy a moldvai csángók nyelve egy a székelyekével, s alig van számba vehető sa-

*) Irodalom: Gegő Elek, A moldvai magyar tele. ekről; Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban; Szarvas Gábor, A moldvai

játsága e nyelvjárásnak, melyet a székelységben meg ne találunk. Most már pontosabban is kijelölhetjük e nyelvjárás helyét a székelység körében; jellemző sajátosságai ugyanis a keleti székelységhez sorozzák, s ezen belül is minden tekintetben a csiki nyelvjárással egyezik. Kétségtelen tehát, hogy ez a raj Csík megyéből indult ki Moldvába.

Jellemzésére ugyanazokat a sajátosságokat kell elsorolnunk, melyek a csiki nyelvjárást jellemzik. Épúgy megkülönböztetik a kétféle *é-t* — bár erre nézve egyik leíró sem ad pontos felvilágosítást —; az **é* helyén a tö első tagjában *é* áll: *ész, két*, a második szótagban *e*: *szeke, fedel, level, tehen, nehez*; az **é-t* úgy látszik diphthongusnak (*é*): *én, énekél, értem*, vagy *é-nek* ejtik: *szigin, szüvire*. Igen gyakran ejti ez a nyelvjárás a vegyesen képzett *é-t*: *ném, dэрék, дэhogy, valéhol* stb. A csiki nyelvjárással egyezik az *é-zés*, sőt gyakori az *é* még *ö* helyett is: *czэтэrek, эрэм, észve*; továbbá az *á* előtti szótagban álló *ä* (*kászám*), az *i* helyett álló *ü* (*mü, kü*) s viszont *ü* helyett *i* (*rivid, fisztél* = füstöl). Ilyen közös sajátosság még a birtokos személyragozás többes 3. személyének *-ik* ragja: *borik, szovik, magik, nállik, kertyk, velik*, a *-vel* rag *v-jének* megőrzése: *húsvál, régvél, sárvál* és: *viszva, öszve*, s az összevont igealakok: *csálok, csász, csál*: *szüttünk* stb. Általános székelylemvonás még az elbeszélő mult s több összetett igeidő használata, végül a felszólító mód alakjának használata jelentő mód helyén: *lássá, láthassá, rikóccsa, tapasszák*.

A mi ezeken kívül e nyelvjárásnak különös eltérő sajátossága, az a környező oláhság hatása által jött létre. Ilyen különösen a sok oláh szó, szólásmód és mondatszerkezet. A hosszú idei különélés folytán kifejlődött mássalhangzó-rendszerüknek egy különös vonása is, a palatalis hangok hiánya, illetőleg kevesbedése. Munkácsi szerint az *s, zs* helyett a tiszta csángó falukban mindig *sz, z* hangzik, és *s-t* csakis a *cs* helyett ejtenek: *sorda, sonka, serge*. Ritka a *gy* is, helyette *d-t* ejtenek: *derék, dimölc, nadra, dözni, hodné*, az *ny* helyett pedig *n-t*: *enim, menecske, lánok, pislen*; ellemben gyakori a *ty*: *tyérd, ityület, mutyító új*. Azt azomban semmi esetre sem állíthatjuk — mint Munkácsi (Nyör, IX: 450) —, hogy

---

csángó nyelvről (Nyör, III.); Munkácsi Bernát, A moldvai csángók nyelvjárása (Nyör, IX, X.) és a Nyelvrő népryelvi közleményei.

ezzel a csángók a magyar nyelvnek egy régibb állapotát őrizték meg. Hisz a mikor ők a székelyek közül kiváltak, ezek bizonyosan használták az *s*, *zs*, *cs*, *gy* hangokat, tehát magukkal is vitték új hazájukba s csak itt kezdték elhagyni. E mellett bizonyít Szarvas megfigyelése is, a ki így ír: «E sajátság (t. i. a palatalis hangok kerülése) annyira nem általános s annyira ingadozó, hogy nemcsak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is nemcsak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja.» Tehát csak lassanként vesznek ki ezek a hangok a csángók nyelvéből.

HARMADIK SZAKASZ.

A magyar nyelvjárások fontosabb sajátságai.

A magyar nyelvjárások leírása után tárgyalnunk kell még egyenként azokat a sajátságokat, melyek őket egymástól elválasztják. Itt is csak a fontosabb hangtani és alaktani sajátságokra lehetek tekintettel, mivel egyrészt ezekre alapítottam a nyelvjárások osztályozását is, másrészt meg a gyűjtők oly kevés tekintettel voltak nyelvjárásaink egyéb sajátságaira, hogy azokat az egész nyelvterület szempontjából tárgyalni ma még teljes lehetetlenség.

A nyelvjárási sajátságok eredetének, mint fentebb láttuk, háromféle oka lehet: vagy újabb fejlődés folytán jött létre, vagy régibb állapot megőrzése, vagy pedig idegen hatás szülte. Az alábbiakban rá fogok mutatni, — a mennyire nyelvtudományunk mai állapota engedi, — hogy az egyes tárgyalandó sajátságok keletkezését e három ok közül melyikkel magyarázhatjuk meg. Kutatni fogom továbbá, hogy az egyes sajátságok mily módon és mily mértékben terjedtek el a magyar nyelvterületen, vagy annak egyes részein. S a nyelvjárási sajátságoknak ilyen módon történő vizsgálata igazolni fogja azt, a mit már az I. szakaszban láttunk, hogy ez egyes sajátságok nem egyszerre lépnek fel pontosan megvonható határokon, és csak ritkán szorítkoznak egy nyelvjárás területére, hanem lassanként terjednek el a nyelvterület egy nagyobb részén, rendesen több nyelvjárásterületet is érintve.

I. Hangtani sajátságok.

A nyelvjárások hangtani sajátságai vagy a hangok képzése módjára és használatára, vagy pedig egyes hangoknak bizonyos

irányban történő változására vonatkoznak. Mint eddig is láttuk, majdnem minden nyelvjárás elhagy egyet-kettőt az irodalmi nyelv hangjai közül, vagy — a mi a gyakoribb eset — újakat hoz létre az által, hogy a szokásos hangokat valamikép változtatja. És így az egyes nyelvjárások hangrendszere eltér egymástól, s igyekeztem is ezeket az eltéréseket feltüntetni az egyes nyelvjárasterületek, néha nyelvjárások, magánhangzó-rendszerének összeállításával. Itt most egyenként fogok szólni a fontosabb hangtani eltérésekről, melyek az egyik vagy másik nyelvjárást jellemzik.

A) A hangoknak használata és képzésük módja.

a) Magánhangzók.

Nyelvjárásainknak hangrendszere leginkább a magánhangzókra nézve tüntet fel fontosabb eltéréseket, a mennyiben egyes magánhangzokat különböző vidékeken különbözőképp ejtenek, némelyeket nem használnak, néha meg újakat képeznek.

A köznyelv magánhangzóit a következő táblázat tünteti fel:

	Mély hangok				Magas hangok			
felső nyelvvállás			<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>i</i>	<i>í</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>
középső nyelvvállás			<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ë</i>	<i>é</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>
alsó nyelvvállás		<i>á</i>	<i>a</i>		<i>e</i>			

Eltér ettől minden egyes nyelvjárás hangzórendszere, mivel az irodalmi nyelv egyik élő nyelvjáráson sem alapszik, hanem többeknek vegyülete, s e mellett bizonyos tekintetben a nyelv fejlődésének régibb állapotát őrizte meg.

A legtöbb magánhangzót egyformán ejtik az egész nyelvterületen s csak néhányra nézve tér el egyes vidékek ejtése. A felső nyelvvállású magánhangzók képzése mindenütt egyforma, csak a hosszú hangzók használatában van néhol eltérés. A középső nyelvállással ejtett magánhangzók már több változást szenvedtek, főleg az által, hogy a magyar nyelvterületnek egy nagy része e rövid magánhangzók közül egyet vagy többet nem ejt; a hosszú hangzókat is különbözőképp képzik, sok helyen diphthongusnak ejtik. Eltér némely helyen az alsó nyelvvállású magánhangzók ejtése is.

1. *á*. Ez a hang a nyelv alsó állásával képződik a szájüreg hátsó részében és pedig az ajak működése nélkül; így ejti a magyar nyelvterület legnagyobb része. Csak két vidék beszédében képezik másképp ezt a hangot. A szlavóniai nyelvjárásban Szarvas *á*-nak jelöli, néha pedig diphthongusnak (*áu*, *aá*, *oá*), de a képzés módját nem írja le. Az északnyugati nyelvjárasterület nagy része az *á* helyett *â*-t ejt, azomban ez a hang nem mindenütt egészen az, mint az *a*-nak megfelelő hosszú hang. Az *á* és *â* között az egyedüli különbség az ajak működése: mondhatjuk, hogy az *â* ajakműködés nélkül képzett *â*, míg viszont az *â* ajakműködéssel képzett *â*, mert nyíltsági fokuk egyforma. Azomban ezt az *â*-t sem ejtik mindenütt egyforma ajakműködéssel; Egerben csak kissé zártabb ajakkal ejtik az *â*-t, tehát *â* (v. ö. Nyőr XVIII : 17; XIX : 271); másutt is megmarad a nyelvállás eredeti helyzetében, csak-hogy az ajak még az *a* állásánál is szűkebbre szorul, a képzett hang tehát *â*. E kétféle módon képezik az *â*-t majdnem az egész palócz területen, már Abauj megye nyugati részétől kezdve a közezső palócz nyelvjárások mindegyikében, a saájóvölgyi, hernádvidéki és zilahi nyelvjárásban; nyugaton a barsmegyei nyelvjárásban, délen Heves megyében, s megőrizte ezt az ejtést néhány jász telepítvény is (Félegyháza, Dorozsma, Zenta). Hogy hogyan képezik ezt a hangot minden egyes vidéken és hogy ejtenek-e helyette diphthongust és milyet, azt még sok helyen ezentúl kell a gyűjtőknek megfigyelni.

2. *a*, *â*, *â*. Az irodalmi nyelv csak a rövid *a* hangot ismeri, melyet a szájüreg hátsó részében a nyelv alsó állásával képezünk, hozzájárul az ajak első fokú működése. A magyar nyelvterület egy része, körülbelül ugyanaz, a melyik az *â* helyett *â*-t ejt, viszont az *a*-t ajakműködés nélkül képzzi, tehát *â*. Így ejt minden *a*-t a szlavóniai nyelvjárás és az északnyugati nyelvjárasterületnek körülbelül ugyanaz a része, a melyik *â* helyett *â*-t ejt. Ezenkívül ejti ezt a hangot Bajmok megmagyarosodott szerb lakossága is, de ma már csak *â* előtti szótagban, s az újabb nemzedék nyelvében ez is kezd kiveszni. Az utána következő szótagban álló *â* asszimiláló hatásának kell tulajdonítanunk, hogy ez az idegen eredetre valló *â* ép az *â* előtt álló szótagban maradt meg legtovább. Ugyanez az asszimiláló hatás a magyar nyelvterületnek egy más részén létre is hozta az *â*-t. A székelység nagy része ugyanis az

á előtt álló szótagban *a* helyett mindig *á*-t ejt, és pedig a maros-széki nyelvjárás, az egész nyugati székelység, a csik-gyergyói és a moldvai csángó nyelvjárás. A szlavóniai és a palócz nyelvjárásokban ez az *á* és *â* lehet önálló fejlődés eredménye, vagy — a mi valószínűbb — a szomszédos idegen nyelv (tót, ill. horvát) hatása szülte (legalább az *á*-t), mint pl. Bajmokon; a székely földön azonban már nem láthatunk benne idegen hatást, hanem önálló fejlődés eredménye a szomszédos *á* asszimiláló hatása következtében. Ép ellenkező hatással van az *á* az utána következő szótag *a*-jára a nyugati és a dunántúli nyelvjárásterületen; ott az ilyen helyzetben álló *a*-t zártabb ajakkal ejtik (*a*), vagy egészen *o* lesz belőle (*lábq* vagy *lábó*).

Az *a*-nak megfelelő hosszú hangot (*â*) ismeri nyelvjárásaink legnagyobb része. Ez a hang kétfélekép jöhet létre. Gyakran elmarad az *a*-t követő *l*, *r* s így lesz hosszúvá a magánhangzó (*ára*, *tavâ*, *mëkhât*); ejti ilyenkor ezt a hangot a göcseji és zalai nyelvjárás, az egész dunántúli, alföldi és duna-tiszai nyelvjárásterület és a nyugati és déli palóczos nyelvjárások nagy része. A magyar nyelvterület keleti részén *a* után nem vész el a szótag és szó végén álló *l*, de előtte mégis megnyúlik a magánhangzó (*tavâl*, *âlma*); ugyanígy megnyújtja az *a*-t a szótagvégző *r*, *j* (*tártom*, *âjtó*). Így ejti ebben a helyzetben az *a*-t az északkeleti, királyhágóntúli és a székely nyelvjárásterület.

3. *ë*, *ê*. Az *ë* hangot két nyelvjárásterület kivételével mindenütt ismerik s egyformán a nyelv középső állásával képezik. Láttuk, hogy e hang változása fontos különbségeket hozott létre az egyes nyelvjárásterületek között; az alföldi nyelvjárásterület és a nyugati székelység oly irányban változtatta meg, hogy ajakműködéssel ejti, tehát *ö* lett belőle; ismerik azonban e területeken az *ë*-t is és ejtik több egytagú szóban, valamint a mélyhangú szavakban. Teljesen elveszett ez a hang az északkeleti és a királyhágóntúli nyelvjárásterület kiejtésében, a hol nyiltabbá vált, tehát *e* lett belőle; csakis Kalotaszeg vidéke őrizte meg a Királyhágón túl ezt a hangot, s itt is a szokottnál valamivel nyiltabban ejtik, úgy hogy közeledik az *e*-hez (*ë*). Így nyiltabban ejtik ezt a hangot Nyiregyházán is.

E hangnak teljesen megfelelő hosszuját (*ê*), a mely széles

ejtésű, csakis a nyugati székelység ejti ott, a hol *ë* után az *l* elmarad (*fëtarcsa*).

4. é. Majdnem minden egyes nyelvjárás leírása alkalmával szólnunk kellett a kétféle eredetű *é*-ről. A régi nyelvmelékek és a népnyelv eddigi vizsgálata *) is kétségtelenné tette, hogy a régi magyar nyelvben kétféle hosszú *é* hang volt: egy nyiltabb, mely a rövid *e*-nek felel meg (*ê), s egy zártabb, az *ë*-nek megfelelő *é. Tudjuk, hogy a magyar nyelv fejlődése közben a rövid magánhangzók oly változáson mentek keresztül, hogy egy fokkal nyiltabbakká váltak; azomban a hosszú magánhangzók már nem így változtak, ezek vagy megrövidültek, vagy, a mint ez esetben látni fogjuk, zártabbak lettek. Az *ê-ből lett *é*, mialatt az *é a legtöbb helyen *i*-vé vált. Azomban nem mindenütt történt így a fejlődés. Némely helyen az *é* nem vált zártabbá, míg az *é tovább fejlődött s így a két hang teljesen egyformává vált. Így ejt *é*-t mindkét hang helyén az alsódunántúli nyelvjárás s a zalai nyelvjárásnak vele érintkező része, továbbá 'a kiskúnsági, szegedvidéki, sárközi és bács megyei nyelvjárás, a Tisza felső részén a zemplén-abauji és a hegyaljai, Erdélyben pedig a küllőmegyei és marosszéki nyelvjárás. Egyenlővé fejlesztette e két hangot a sajóvölgyi nyelvjárás is, a mennyiben az első szótagban mindkettő helyett *e*ⁱ-t ejt. Azomban ezeken a területeken sem ejtik ezt a két hangot minden egyes szóban egyformán, hanem vannak mindenütt egyes szavak, melyekben *é* helyett *i*-t ejtenek (*níz, típ*), és a főnevek birtokos személyragozásában az egyes számú 3. személy más rag előtt ezekben a nyelvjárásokban is mindig *i*-vel van: *kezin, fejit*.

A magyar nyelvterület nagyobb része azomban különbözőkép változtatta ezt a két hangot és pedig úgy, hogy az *é helyén álló hang mindig zártabb, mint az *ê helyén álló. Az *ê-ből rendszeren *i*, *i* lett, néha diphthongus (*íé, éé*); néhol nem lett belőle egész *i*, hanem csak az *é*-nél valamivel zártabb hang, *é*; így ejti az egész nyugati székelység s a háromszéki nyelvjárás. A Felső-

*) V. ö. Budenz József, A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *ê*-ről (Magy. Nyvszet, V.); Simonyi Zsigmond, A régi nyelvmelékek olvasásáról (Nyör, IX: 3); Szántó Kálmán, A Bécsi és Müncheneri codex hosszú *é*-jéről (u. o. 388), és: A hosszú *é* a nyelvjárásokban (u. o. X: 23); Arany János, Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról (Hátrahagyott iratai, II. k.).

Dunántúl keleti része szintén nem ejti *i*-nek, hanem az előbb említettnél még zártabb *é*-t, vagyis az *i*-nél valamivel nyitabb hangot ejt (*í*). Többféleképp változott az **é* is. Ennél a hangnál még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a fő első tagjában áll-e, vagy valamely későbbi szótagban. Az első szótagban álló **é* rendesen megőrizte hosszúságát, csupán a göcseji nyelvjárásban lett ekkor is *e*; a későbbi szótagokban igen sok helyt megrövidült s *e* lett belőle. A hol pedig megmaradt hosszú hangnak, ott vagy nyíltan ejtik (*é*), mint a legtöbb palóc nyelvjárásban, vagy zártabbá vált s *é* lett belőle (ez történt a legtöbb nyelvjárásban), néhol pedig diphthongussá (*íé*, *eí*) vált.

A kétféle eredetű *é* használatának megvilágítására szolgáljon a következő összeállítás. (A hol két betű van egymás mellett, ott az illető nyelvjárás egyik szóban az egyik, más szóban a másik hangot használja, vagy vegyesen mindkettőt is; az elől álló hang a gyakoribb. A — után álló betű azt jelenti, hogy az illető hang a 2-ik vagy 3. szótagban fordul elő.)

*é helyén áll: **é* helyén áll:

I.	Rábavidéki nyvj.	<i>íé</i>	<i>í, i</i>
	Őrségi és hetési nyvj.	<i>é</i> ; — <i>e</i>	<i>i</i>
	Göcseji nyvj.	<i>e</i>	<i>íé, í</i>
	Zalai nyvj.	<i>é</i> ; — <i>e</i>	<i>é, i</i>
II.	Felsődunántúli nyvj.	<i>é</i>	<i>é</i>
	Alsódunántúli nyvj.	<i>é</i>	<i>í, í</i>
III.	Kiskunsági és szegedvidéki nyvj.	<i>é</i>	<i>é</i>
	Duna-drávaközi nyvj.vidék.	<i>é</i>	<i>é, í</i>
IV.	Pestmegyei nyvj.	<i>é</i>	<i>í, é</i>
	Bácsmegyei nyvj.	<i>é</i>	<i>é, í</i>
	Tiszántúli nyvj.	<i>é</i>	<i>í</i>
V.	Felsőtiszai nyvj.	<i>é, éé</i>	<i>í</i>
	Alsószamosi nyvj.	<i>é</i>	<i>íé</i>
	Zemplén-abauji nyvj.	<i>é</i> ; — <i>e</i>	<i>é, í</i>
VI.	Kalotaszegi és maros-szamosközi nyvj.	<i>é</i>	<i>í</i>
	Küküllőmegyei nyvj.	<i>é</i>	<i>é</i>

VII. A. Mátravidéki nyvj.	é, ê; — e	é, í; êé, ⁱ é
Borsodi nyvj.	ê; — e	é, í
Karancsvidéki nyvj.	ê; — e	é; — í, i
Ipolyvidéki nyvj.	é; — e	í
B. Sajóvölgyi nyvj.	e ⁱ ; — e	e ⁱ
Hernádvidéki nyvj.	ê; — e	éé (? ê)
Hegyaljai nyvj.	é	é
Zilahi nyvj.	ê (?éé)	í
C. Nyugati palóczos nyvjok	é	í
D. Hevesmegyei és bükk- aljai nyvj.	é, é; — e	í, é
Felsőpestmegyei nyvj.	é; — e	í
Jászszági nyvj.	é	í
VIII. A. Marosszéki nyvj.	é	é
B. Nyugati székelység	é; — e	é
C. Csik-gyergyói nyvj.	íé, ^e é; — e	íé, ^e é; — í, i
Háromszéki nyvj.	é	é
Hétfalusi nyvj.	é	í, i
D. Moldvai csángó nyvj.	ê; — e	íé; — í, i.

5. *e*, *é*. A rövid *e*-t mindenütt egyformán ejtik. A neki megfelelő hosszú hang nincs meg a mai irodalmi nyelvben, de meg volt a régiben, s megőrizte néhány nyelvjárás, a miről már volt szó (4. p.). Ezen kívül ejti az *ê*-t minden nyelvjárás ugyanazon esetekben, mint az *â*-t; vagyis a Tiszától nyugatra eső nyelvjárások nagy része pótlónyujtáskor (*êre*, *êment*, *kênek*), míg a Tiszától keletre esők a szótagzáró *l*, *r*, *j* előtt ejtik (*kêlnek*, *êrdő*, *fêjni*).

6. *ê*. Ezt a hangot egész biztosan csak a székelység egy részéből ismerjük, a hol *e* helyén ejtik néha. Az *e* a nyelv alsó állásával képeztetik, tehát nála nyiltabb hangot már nem ejthetünk; a szájüreget csak az által tehetjük nagyobbá, ha a nyelvet ki-sé visszahúzzuk. Így képezzük az *ê*-t, melynél a nyelv szintén alsó állásban van, csak hogy nem a szájüreg elülső, sem hátulsó részében, hanem *e* két állás között, körülbelül a szájpadlás leghomorúbb része alatt. Ezt a hangot ejti a marosszéki, keresztúri, havas-aljai, gyergyói és a moldvai csángó nyelvjárás. Egyes szavakban a Dunán túl és Mátyusföldön is hallható ez a hang.

7. *æ*. Egyedül a küüllőmegyei nyelvjárás ismeri és hasz-

nálja ezt a hangot *ö* helyett. Ez a nyelvjárás ugyanis a középső nyelvállással képzett rövid magánhangzókat mind egy fokkal nyiltabbá változtatta, s így lett az *ö*-ből is *æ*, a mi az *e*-nek teljesen megfelelő ajakhangú párja.

Ezek után összeállíthatjuk a magyar nyelvjárásokban megfigyelt magánhangzók teljes táblázatát:

	Mély hangok		Vegyes hangok	Magas hangok	
	széles ejtésű	szűk ejtésű	széles ejtésű	széles ejtésű	szűk ejtésű
Felső nyelvállás				<i>i</i>	<i>í</i> <i>ĩ</i>
Középső nyelvállás				<i>ë</i> <i>ê</i> <i>ĕ</i>	<i>é</i> <i>ê</i>
Alsó nyelvállás	<i>ä</i>	<i>á, ȁ</i>	<i>ẽ</i>	<i>e</i> <i>ê</i>	
Ajakhangzók.					
Felső nyelvállás	<i>u</i>	<i>ú</i>		<i>ü</i>	<i>ű</i>
Középső nyelvállás	<i>o</i>	<i>ó</i>		<i>ö</i>	<i>ő</i>
Alsó nyelvállás	<i>a</i> <i>ȁ</i> <i>ǣ</i> <i>ȡ</i>			<i>æ</i>	

8. *Hosszú magánhangzók.* A magyar nyelvterületnek egy része a hosszú magánhangzókat kedveli, míg a másik rész inkább rövideket ejt, és pedig nyelvterületünk nyugati része a rövid magánhangzókat kedveli, míg az északi és a keleti rész a hosszúakat; sőt azt is tapasztaljuk, hogy míg a nyugatra eső nyelvjárások az újabban keletkezett hosszú hangokat is megrövidítették, addig a keletre esők nemcsak a régieket őrizték meg, hanem fejlesztettek új hosszú magánhangzókat is.

Az *í, ú, ü* hangokat az első szótagban (*hír, út, tűz*) és a szó végén (*szomorú, keserű*) röviden ejtik a Dunától nyugatra eső összes nyelvjárások, ellemben megőrizték hosszúságukat a Dunától keletre és északra eső nyelvjárások. E tekintetben a Duna valószínű választó fal, s még oly esetben is, midőn pl. az alföldi nyelvjárasterület elterül a Duna mindkét oldalán, a dunántúli rész

röviden ejti ezeket a magánhangzókat. A Dunán túl csak pótlónyújtás esetén ejtenek hosszú *ú, ü-t*, az *í-t* pedig csak *é helyén ejtik; sőt a nyugati nyelvjáróterület egy részén (őrségi és hetési nyelvjárás) még ez esetekben is rövid az *i, u, ü*. A Dunától keletre már hosszú ez a három magánhangzó a szó tövében, s csak bizonyos ragok és képzők előtt rövidülnek meg (*utat, tüzes*). A Tiszától keletre, különösen Erdélyben, gyakran megmarad a hosszúság ilyen ragok előtt is (*útam, kútak, nyúlat*), sőt hosszan ejtik néha oly szavak első tagjában is, melyek másutt röviden hangzanak (*múlat, vidék, hívatal, tükör*).

A tiszántúli vidék és Erdély megőrizte sok szóban a hosszú *é-t* is, a mi a nyugati részen már megrövidült s *e*-nek hangzik; pl. igékben: *széd, nyér, kél, ösmér*; továbbá: *nékem, véllem, éngem; bémények, beléményen*.

Új hosszúságok keletkezésének két módját láthatjuk a mai magyar nyelvjárásokban. Vagy egy mássalhangzó marad el a szótag végéről s ez által nyúlik meg az előtte álló magánhangzó, vagy pedig a szótag végén álló *l, r, j* hatása következtében válik hosszúvá. Az előbbi jelenséget, midőn az elveszett mássalhangzót a magánhangzó hosszúsága pótolja, nevezzük *pótlónyújtásnak*; evvel a jelenséggel mindazon nyelvjárásokban találkozunk, a melyek a szótag végén álló *l-t* elhagyják; e mellett maga a magánhangzó is megváltozhatik, a mint erről alább (23. p.) bővebben lesz szó. A nyugati nyelvjáróterület egy része, az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárás ma már a pótlónyújtás által keletkezett hosszú magánhangzókat is röviden ejti (*ama, emënt, tanut*).

A két folyékony mássalhangzó (vagyis zönge hangok) *l, r* és a félhangzónak nevezhető *j*, miután erősen zöngés természetüknél fogva legjobban hasonlítanak a magánhangzókhoz, majdnem diphthongusnak nevezhető kapcsolatot alkotnak velük, és a hosszú magánhangzókat különben is kedvelő vidékek az ily helyzetben álló rövid magánhangzókat megnyújtják (*álma, érdő, örvend, bórba, ájtó*). Ilyen ejtés dívik az északkeleti, királyhágóntúli és a székely nyelvjáróterületen.

A hosszú magánhangzokról szólva, meg kell emlékeznünk az erdélyi nyelvjárásoknak arról a sajátosságáról, hogy ezek nemcsak a szólamok első tagját nyomósítják, hanem kiemelik a magasági hangsúlylyal egyes mondatok utolsó tagját is, s ilyenkor

együttal meg is nyújtják az illető szótag magánhangzóját (v. ö. Nyör XIX: 70).

9. *Orrhangú magánhangzók.* A magyar irodalmi nyelv és a legtöbb nyelvjárás tisztán ejti a magánhangzókat, úgy hogy képzésük közben a lágy iny teljesen elzárja az orrüreget, s a zönge csakis a szájüregen megy keresztül. Néhány nyelvjárásunk azomban olyformán ejt bizonyos helyzetben álló magánhangzókat, hogy a lágy iny leereszkedik s így az orrüreg megnyílik a zönge számára is; így keletkeznek az orrhangú magánhangzók (*lá~ka, mé~kü, szí~ház, szé~gi, legi~*). Ezek a hangok úgy jönnek létre, hogy a szótag végén álló *m, n, ny, ŋ* képzése egybeolvad az előtte álló magánhangzó képzésével. Ha ugyanis magánhangzót képezzünk, csakis a szájüreg áll nyitva, az orrhangú mássalhangzókánál ellemben csakis az orrüreg; a beszélő egyesítheti ezt a két külön képzésmódot úgy, hogy egyszerre nyitja meg mind a száj-, mind az orrüreget; így jönnek létre az orrhangú magánhangzók. Lehetőséges, hogy egyik vagy másik nyelvjárásban a két képzésmód ilyen egyesítése még nem történt meg teljesen, vagyis az orrhangú magánhangzó után még némileg hallható a mássalhangzó is (*mé~kü, szé~gi*); ezt a gyűjtőknek pontosan meg kellene figyelniök.

Az orrhangú magánhangzókat több vidéken ejtik, s ez ejtés mindenütt külön önálló fejlődés eredménye. Az eddigi közlések szerint orrhangú magánhangzókat ejtenek a következő helyeken: Soprony, Győr, és Veszprém megyék egyes helyein, Nagy-Körösön, Kecskeméten, továbbá a szlavóniai és felsődrávai nyelvjárásban, végül a bars megyei, esztergom-komáromi, a heves megyei és a felsőpest megyei nyelvjárás egyes helyein.

10. *Diphthongusok.* A diphthongusok keletkezése többféleképp történhetik; vagy két egymás mellett álló szótag magánhangzója olvad egybe egy szótaggá, vagy valamely szótagnak végző mássalhangzója (*l, j, v*) lesz magánhangzová s olvad egybe az előtte álló magánhangzóval, vagy végre egy hosszú hangzó válik mintegy ketté az által, hogy kapcsoló hang fűződik eléje vagy utána. A magyar hangok történetében találkozhatunk a diphthongusok keletkezésének mind a három módjával, azomban mai nyelvjárásaink diphthongusai majdnem kivétel nélkül az utoljára említett módon keletkeztek. Ejtés közben ugyanis a nyelv nem képezi tisztán az illető hosszú magánhangzót, hanem a képzés idejének egy részét

arra fordítja, hogy nyiltabb vagy zártabb állásból indul ki s csak úgy megy át az illető magánhangzóra (^aó, ^uó), ezek az emelkedő diphthongusok; vagy pedig a nyelv a magánhangzó ejtése után, mielőtt a következő hang képzését megkezdéné, előbb egy pillanatra egy másik, kissé nyiltabb vagy zártabb hangot ejt (^oó, ^eé), ezek az eső diphthongusok. A magyar nyelvjárásokban gyakoribb az emelkedő diphthongus, bár előfordul az eső is.

Diphthongus csakis hosszú magánhangzóból lehet; és pedig leginkább diphthongizálódik az ó, ő s mindkét féle é, néha az á is. Elterjedésüket nehéz egész pontosan megállapítani, mert gyűjtőink nem fordítottak kellő gondot a diphthongusok megfigyelésére és képzésük módjának pontos megállapítására.

Leginkább diphthongizáló vidékek a nyugati nyelvjárásterület egy része, Debreczen városa és a palócz vidék. A nyugati nyelvjárásterületen diphthongusokat ejt ó, ő helyén a rábavidéki (^uó, ^üő; ^aó, ^äő vagy ^üä, ^uä) és a göcseji nyelvjárás (^uó, ^üő), továbbá hallható még diphthongus nehol a Dráva mentén és a szlavóniai nyelvjárásban (^aó, ^eő). Ugyanezek a vidékek é helyén is ejtenek diphthongust, és pedig a rábavidéki nyelvjárás *ê helyén ejt ⁱé-t, míg a göcseji nyelvjárás ugyanezt a diphthongust *é helyén ejti. Debreczen városában ó, ő, é helyén ezeket a diphthongusokat ejtik: ^aó, ^eő, ^eé.

A legtöbb diphthongust a palócz vidék ejti, és pedig a közép-ső palócz nyelvjárások, továbbá a sajóvölgyi és zilahi nyelvjárás, melyek ó, ő helyén aó, eő-t ejtenek, csakhogy az eddigi közleményekből nem tudjuk megítélni, emelkedő vagy eső diphthongusok-e ezek. Albert János szerint a mátravidéki és sajóvölgyi nyelvjárás diphthongusai esők: ^aó, ^eő; a mátravidéki *ê helyén emelkedő diphthongust ejt (^eé, ⁱé), a sajóvölgyi mindkét é helyén esőt (^eé).

A székelység diphthongusait eddigelé még nem figyelték meg elég pontosan; az é helyén diphthongust ejtenek a csiki és gergyói, valamint a moldvai csángó nyelvjárás (ⁱé, ^eé); de hogy az ó, ő helyén is ejtenek-e néhol diphthongust és milyeneket, arról még nem adhatunk számot (v. ö. Steuer, i. m. 14–17. ll.).

b) Mássalhangzók.

A mássalhangzók képzésének és használatának módja kevés eltérést mutat az egyes nyelvjárásokban; általában mindegyik

nyelvjárásunk ugyanazokat a mássalhangzókat használja és egyformán is képezi őket; csak az *ly* hangot nem ismeri nyelvjárásaink nagy része.

11. *ly*. Ez a hang tulajdonképpen palatalis liquida és ugyanott képződik, a hol az *ny, j*; a nyelv egészen odaszorul a szájpadláshoz s csak két oldalt hagy nyílást a zönge számára, s ez az *l* hangok képzésének jellemző sajátága. Ezt a hangot ilyen ejtéssel nyelvterületünknek csak egy kis része, a palócz vidék, őrizte meg, és pedig legjobban a középső palócz nyelvjárások s még némileg az ezeket körülvevő vidékek, ú. m. a sajóvölgyi, bars megyei és heves megyei nyelvjárások. Ezeken a vidékeken kívül sehol sem maradt meg ez a hang, hanem bizonyos irányban megváltozott. Ez a változás kétféle. Vagy megőrizte az *ly* képzésének helyét s maradt palatalis mássalhangzó, de a zönge már nem két oldalt szabadul el, hanem középtől keletkezik nyílás; így lett belőle *j*. Másutt meg úgy történt a változás, hogy megmaradt *l* hangnak, csak hogy a képzés helye átment a foghúsrá, oda a hol az *l* rendszeren képződik. A nyugati nyelvjáróterület s a felsődrávai nyelvjárás mindig *l*-nek ejti, a Dunántúl keleti része némely szóban *l*-t, másokban *j*-t használ; a Dunától keletre már mindenütt *j* hangzik helyette. Az északnyugati nyelvjáróterületnek az a része, a melyik nem őrizte meg az *ly*-t, szintén *j*-t használ, csak a nyugati nyelvjáróterület szomszédja, a Mátyusfölde, ejt *l*-t is.

c) A hangok kapcsolatai.

12. *Hiatus*. A magyar kiejtés általános sajátságának tekintetjünk azt, hogy szereti, ha a szótag mássalhangzóval kezdődik; ezért nem is tűri meg, hogy a kiejtésben két magánhangzó kerüljön egymás mellé. A hol ez az eset beállana, vagyis hiatus jönne létre, kétféleképp segíthetünk rajta: vagy egy szótagba vonjuk össze a két érintkező magánhangzót (*gazdasszony, odanni*), vagy, a mi gyakoribb, mássalhangzót szúrunk a két magánhangzó közé (*lőjány, kiját*). Míg a magánhangzók összevonása csakis egyes szavakban fordul elő, a hiatus elkerülésének másik módja majdnem egészen általános. Csak néhány nyelvjárás az ország nyugati szélén tűri meg a két egymás mellett álló magánhangzót; Vas megyében megtűrik az ilyen ejtést *loaim, hoa*, az őrségi, hetési, göcseji és zalai nyelvjárás pedig kedveli is (*vaok, naon, küet* stb.).

Épígy megtűri, sőt néha keresi a hiatust a mátyusföldi nyelvjárás (*naobb, aután, a oka*). A magyar nyelvterület többi része semmikép sem tűri az ilyen ejtést, s *j-t, h-t (bihal)*, néha *v-t (divó, keserüven)* ejt a két magánhangzó között.

13. *Hangsúly.* A hangsúlyozás módja egyforma az egész magyar nyelvterületen; mindenütt a szavak, illetőleg szólamok első tagját nyomósítják s ez a nyomaték szolgál a mondat értelmének megvilágítására. Ezen a rendes hangsúlyozáson kívül a nyelvterület egy részén másképp is változik a beszélő hangja. Ez a másik hangsúlyozásmód a hang magasságának emelésén alapszik s célja nem a mondat jelentésének változtatása, hanem egyszerűen csak figyelemkeltés; a hanghordozásnak ezt a módját szokás *énekklő hangsúly*nak nevezni.

Ezt a figyelemkeltő hanghordozást csakis a felsőtiszai nyelvjárás és a két erdélyi nyelvjárásterület használja (v. ö. Nyör, XIX : 70). Valószínűleg a palócz vidéken is hallható a rendestől eltérő hanghordozás, ezt azonban eddigelé még senki sem figyelte meg pontosan.

B) A hangoknak változása.

a) Magánhangzók.

A magánhangzók változása három irányban történhetik: változhatik a nyelv magassága, vagy vízszintes helyzete, vagy pedig az ajak működése. Itt tekintettel leszek ugyan a változásnak mind e három irányára, de nem terjeszkedhetem ki minden egyes hangváltozásra, hanem csak az olyanokról fogok szólni, a melyek egy bizonyos területen általánosak s az illető nyelvjárásokra nézve jellemzők.

A nyelv függőleges helyváltozásánál három fokot különböztettem meg: alsó, középső és felső nyelvallást; ha tehát a hangoknak oly változását látjuk, hogy a nyelv magasabbra emelkedik, ekkor a hang zártabbá válik, míg ellenkezőleg, ha a nyelv helyzete alacsonyabb lesz, a hangzó nyíltabbá vált. Tehát ebből a szempontból a magánhangzóknek kétféle változásáról kell szólnunk: 1. zártabb hang áll a nyíltabb helyén (*a : o : u*; — *e : ë : i*; — *ö : ü*), 2. nyíltabb hang áll a zártabb helyén (*u : o : a*; — *i : ë : e*; — *ü : ö : æ*).

A nyelvnek vízszintes mozgásánál is három fokot különböztetünk meg: hátsó, vegyes és elülső nyelvállást. Ezek közül a magyar nyelv csak a hátsó (mély) és az elülső (magas) hangokat használja (az egy *ē* kivételével), s ezeket szorosan el is választja egymástól, úgy hogy rendszeres hangváltozás e két hangsor között elő sem fordul, s a hangrendnek csakis kivételes változásairól szólhatunk.

Végül változhatik az ajak működése, és pedig vagy 1. ajakhangzó áll nem ajakhangzó helyén (*ē : ö ; — i : ü*), vagy viszont 2. nem ajakhangzó áll ajakhangzó helyén (*ö : ē ; — ü : i*).

a) Zártabb hang áll a nyiltabb helyén.

14. *e : ē, ö ; — a : o*. E hangok zártabbá válásának háromféle esetét kell megkülönböztetnünk; ha az illető hang *a)* a szónak első tagjában van; *b)* ha a szónak belsejében ragok előtt áll, *c)* ha a szónak végén áll. Végül külön kell tárgyalnunk azt az esetet is, midőn *a* helyett *o*-t ejtenek egy előtte álló *á* hatása folytán, tekintet nélkül az *a* helyére.

a) A szónak első tagjában álló *a* leginkább az öt követő mássalhangzó hatása alatt válik zártabbá, és pedig leginkább *v, r* előtt: *jova, szova, borát, porázs, morha, sorkantyú, porancs*, és ebben a szóban *vosárnap* (v. ö. *vėsárnap*). Ezt a jelenséget két egymástól távol eső vidéken találjuk, ú. m. a hetési, göcseji s némileg a szomszédos felsődrávai nyelvjárásban, továbbá az egész székely nyelvjárásterületen. Néhány szóban előfordul a mátyusföldi nyelvjárásban is.

b) Két nagy nyelvjárásterület ejt a szó belsejében ragok előtt *a* helyett *o*-t és *e* helyett *ē, ö*-t (*házamot, ágyadot, ruhákat; életémét, kezékét, ökrököt*). Ezt a változást a hangsúly hatásának tulajdoníthatjuk, mely változatlanul megőrzi, a mennyire lehet, a tö első tagjának hangzóját, de elhanyagolja a későbbieket. Így változtatta meg ezeket a hangokat az egész székely nyelvjárásterület s az északnyugatinak egy része, ú. m. a középső palócz nyelvjárások, továbbá a sajóvölgyi, esztergom-komáromi, hevesmegyei és a jászsági nyelvjárás.

c) A szó végén *e* helyén álló zártabb hang, az *ē, ö* (*végē; vëttē, értē; könyvö, szöttö, ütvö*) régibb alak megőrzése. (V. ö. Szinnyei, A birtokos személyragozásról, Nyör XVII : 1). Vagyis a

harmadik személy ragja, mely régebben *é* volt (v. ö. *szēmēt*), meg-rövidülve *ē* lett, melyet nyelvjárásainknak legnagyobb része a szó végén nyiltabbá változtatott; csak az a két terület őrizte meg, a mely különben is megtűr középső nyelvallású rövid hangzót a szó végén, ú. m. az egész nyugati nyelvjáróterület és az északnyugatinak egy része, a középső palóc nyelvjárás, továbbá a sajóvölgyi és némileg a hevesmegyei nyelvjárás.

d) A disszimiláció hatását kell látnunk abban, hogy a Dunántúl egész területén *á* után álló szótagban nem ejtenek *a*-t, hanem ennél zártabb hangot *q*-t vagy *o*-t. Az *á*-t ajakműködés nélkül képezik, s ép ezért a következő szótagban — mintegy kárpót-lásul — annál erősebb az ajakzárás (*lábo, házom, járnok*). Tehát ez a jelenség éppen ellenkezője annak a székely sajátságnak, hogy *á* előtt az *a*-t is ajakzárás nélkül (*ä*) képzik. Az *a*-nak ilyen zártabb ejtése tisztán dunántúli sajátság; egész következetesen ejti így az egész nyugati nyelvjáróterület és a dunántúlinak legnagyobb része; innen átment ez a sajátság a felsődrávai nyelvjárásba, és elterjedt némileg a Mátyusföldön és a Csallóközben is.

15. *o : u*; — *ö : ü*. A középső nyelvallású hangok zártabbá válását szintén különböző okok hozhatják létre. Nincs nyelvjárásunk, melyben egyes szókban ilyen változással ne találkozoznánk; s ezek vagy eredetibb alak megőrzései, leginkább idegen szavakban, vagy pedig a szomszédos mássalhangzó hatása alatt keletkeztek. Csak néhány egyes esetben jellemző vonása ez a zártabbá válás egyik-másik nyelvjárásnak.

a) A szótőben a zártabb ejtés legtöbbször *óú, öü* (**ovo, övö*) diphthongus maradványa (v. ö. Nyör XIII: 1); e fejlődés úgy történt, hogy az eredeti két szótagból előbb *ov, öv*, majd diphthongus *óú, öü*, ill. *ú, ü*, s végre hosszú *ú, ü* lett. Egész következetesen végbement ez a változás az északkeleti és királyhágóntúli, valamint a nyugati nyelvjáróterületen (*lú, ü, kü, lüni, szüni*). Más nyelvjárásokban csak egyes szavak állapotok meg *ü*-vel (leginkább: *ü, kü*), a többinek hangzója *ó, ö*.

b) Époly hatással van néhol az *l* is az előtte álló *o, ö*-re, mint a *v*, vagyis zártabbá változtatja. A fejlődés menete ugyanolyan, mint az *ov, öv* szótagé; az *l*-ből *ú, ü* lesz, s az *óú, öü* diphthongus lassanként *ú, ü*-vé válik (*parancsút, pörüt*). Azt már analogikus hatásnak kell tulajdonítanunk, hogy ma ott is *u, ü* áll,

a hol az *l* még megmaradt: *parancsulok, pörülök*. Ez a hangváltozás szintén dunántúli sajáttság; hallható az egész nyugati és dunántúli nyelvjárásterületen, a zalaít kivéve, de átsap egy kissé a felsődrávai és a mátyusföldi nyelvjárás területére is.

c) Az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárás a szó végén is következetesen végrehajtotta ezt a változást, úgy hogy szó végén ezekben a nyelvjárásokban soha sem áll *ó, ő*, hanem *u, ü*: *aku, válu, esü, kettü*.

β) Nyiltabb hang áll zártabb helyén.

16. *ē*: *e*; — *o*: *a*; — *ö*: *æ*. A középső nyelvallású rövid magánhangzók nyiltabbá válása a magyar nyelvterület egy részének legjellemzőbb sajátága. Ez a változás nem egyszerre történt s nem is egyformán állapodott meg az illető egész területen. Először az *ē* kezdett változni s vált nyiltabbá az egész északkeleti és királyhágóntúli nyelvjárásterületen; itt is előbb a magas hangú szavakban történt meg a változás, míg a mély hangyakban (*gyertya, deszka*) még ma is majdnem mindenütt az *e*-nél valamivel zártabb hangot ejtenek. A fejlődésnek ezen menetétől elmaradt Kalotaszeg vidékének nyelve; ez megőrizte az *ē*-t, bár kissé nyiltabban, mint a dunamelléki vidékek. Az északkeleti nyelvjárásterület a változásnak ezen a fokán megállapodott s a többi középső nyelvallású rövid magánhangzót (*o, ö*) rendszeren ejti. Tovább folytatta ezt a hangváltozást a királyhágóntúli nyelvjárásterület, megkezdve az *a* ejtését is *o* helyett (*bokar, alló, barátam, adad, gondalam*). Egész következetesen csak egy kis vidék, a küüllőmegyei nyelvjárás hajtotta végre ezt a hangváltozást, a mennyiben nemcsak *ē* és *o* helyett ejt mindig *e, a*-t, hanem *ö* helyett is a nyiltabb *æ*-t.

17. *ú*: *ó*; — *ü*: *ő*. A palócz nyelvjárások jellemző sajátága, hogy *l* előtt (*tanól, keröl*) és a szó végén (*szomoró, keserő*) mindig *ó, ő*-t ejtenek *ú, ü* helyett. Codexeinkben nagyobbbrészt ugyanezt a hangállapotot találjuk, s így ezt a régi állapot megőrzésének kell tartanunk. Megvan ez a középső palócz nyelvjárásokban és némileg a velők szomszédos vidékeken.

γ) Magas és mély hangok változása.

18. *Hangrend*. A magyar nyelv oly élesen megkülömbözteti egymástól a magas és mély hangokat, hogy azok egymással nem

igen váltakozhatnak, legfőlebb egyes szavakban, ha egyik-másik nyelvjárás megváltoztatja az összetett szavak egyik alkotó részének hangzóját, hogy az egész szó hangrendje következetesebb legyen. Az ilyen változás azomban nem jellemző az egyes nyelvjárásokra nézve. Fontosabb és jellemzőbb az a jelenség, hogy egy-két nyelvjárás megőrzi némely rag eredeti alakját az által, hogy az illető rag nem illeszkedik a töszóhoz. Tehát, míg a nyelvjárások nagyobb része az illető ragot vagy képzőt két vagy három alakjában használja, egy-két nyelvjárás csakis egy alakját őrizte meg. A ragok eredeti alakjának ez a megőrzése a göcseji és vele szomszédos nyelvjárások jellemző sajátysága. Göcsejben nem illeszkednek a *-vel*, *-nál*, *-hoz*, *-szēr* ragok és néha a *-nek*; ugyanezek megőrzik eredeti alakjukat az őrségi és hetési nyelvjárásban; Vas megyében már csak a *-vel* nem illeszkedik, míg a zalaiban a *-szēr*, a felsődrávai egy részében a *-nál*.

A *-szēr* rag nem illeszkedik még a középső palócz nyelvjárásokban s a vele szomszédos vidékeken, továbbá a nyugati székelységben s a moldvai csángók nyelvében.

Nem illeszkedő rag még néhol a *-vé* (*sassé, kutyáé vált*), és pedig a palócz nyelvjárások egy részében, továbbá a háromszéki és csik-gyergyói nyelvjárásban.

δ) Az ajakműködés változása.

19. *ě* : *ö*. Ez a hangváltozás, az *ú. n. ö*-zés, mint láttuk, nyelvjárásaink egy részének kiváló jellemző vonása. Maga a változás, hogy az *ě* helyén a neki megfelelő ajakműködéssel képzett *ö* áll, nem egyszerre s nem egyformán ment végbe az illető egész területen. Lassú fejlődés eredménye az alföldi nyelvjárasterület mai állapota, a hol, néhány egytagú szó és a mélyhangúak kivételével (*éggy, tē, gyērtya*), minden *ě* helyén *ö* áll. S ez az *ö*-zés nem is az alföldi nyelvjárasterületnek kizárólagos sajátysága, hanem megfigyelhetjük többé-kevésbé a magyar nyelvnek majdnem egész területén.

Az első lépés, mely e hangváltozást megindította, az ajakhangzók illeszkedése volt (v. ö. Nyőr, XIV : 345). A mai magyar nyelv ugyanis ajakhangzós szótag mellett nem tűr meg *ě*-t, hanem mindig *ö*-t ejt helyette: *irok, kérék, ülök; jártok, kérték, jöttök; paphoz, kézhöz, tűhöz*. Tehát az *ö*-zés első stadiuma, hogy az illető

nyelvjárás *ü* és *ö* után álló szótagban nem tűr meg *ë*-t, hanem csak *ö*-t. Ez ma közös sajátsága összes nyelvjárásainknak, s csak ott nem ejtenek ilyen helyzetben *ö*-t, a hol még az illeszkedés előtt *e* lett az *ë*-ből (*jöjjen, tühez*), mint a maros-szamosközi és a küllőmegyei nyelvjárásban. Ez az illeszkedés ma olyan erejű, hogy a hol bármi oknál fogva *e*-ből *ë* lett, s ez *ü*, *ö* után áll, a legtöbb helyen ezt is *ö*-nek ejtik (*összö, szöttö, ütrö*, a rábavidéki nyelvjárásban, és *ökrömöt, ötöt* a székelységben); csak a palócz nyelvjárásoknak egy része tűr meg ajakhangzó után néha *ë*-t: *szöttë, összë*.

Ezután *l* előtt szaporodott az *ö* az *ë* rovására. Azt már fentebb (15. p. b.) is láttuk, hogy az *l* úgy szokott hatni az előtte álló magánhangzóra, mint egy *u* vagy *v*, vagyis labializálja őket. Így lett előtte az *ë*-ből is némely nyelvjárásban *ö* (*föl, köll, fölhö*); ezt tapasztaljuk a Tiszától nyugatra eső egész vidéken, vagyis az alföldi, dunántúli és nyugati nyelvjárásterületen, s átmege ez a sajátság a Dunán is az esztergom-komáromi, barsmegyei és mátyusföldi nyelvjárásba, s így ejti a nyugati székelység is. Evvel a sajátsággal összefügg, mint alább (27. p.) látni fogjuk, az a jelenség is, hogy a *-hoz* ragot ugyanezek a vidékek csak két alakban ejtik: *hó, hõ* vagy *ho, hõ*; vagyis a *-höz* alak eltűnt s a mélyhangú *-hoz* raggal csakis a magashangú *-höz* áll szemben (*úthó, székhõ*).

E változások után csak a szótőben s néha a ragok előtt maradt meg az *ë*; most már több helyen ezek is változni kezdtek, s lassanként minden *ë*-ből *ö* lett. Egész következetesen csak az alföldi nyelvjárásterület hajtotta végre ezt a változást; a duna-tiszai, dunántúli és nyugati nyelvjárásterületnek vele érintkező része szintén sok szóban ejt *ö*-t, de mégis gyakoribb az *ë*, s minél messzebbre megyünk az alföldi nyelvjárásterülettől, annál ritkább az *ö*.

Ugyanez a jelenség ismétlődik a székely nyelvjárásterületen. A keresztúri nyelvjárás teljesen *ö*-zõ, a nyugati székelység többi nyelvjárásában annál kevesebb az *ö* s gyakoribb az *ë*, minél közelebb jutunk a keleti székelységhez, mely már teljesen *ë*-zõ.

20. *i* : *ü*. E két hang sok szóban váltakozik egymással a nélkül, hogy azt az illető nyelvjárásokra nézve jellemzőnek tarthatnók (*fizet, füzet*; *idõ, üdõ*). Egy-két nyelvjárásban mégis fontos az egyik hang gyakorisága a másik rovására. Eredetibb hangnak ez esetben is az ajakműködés nélkül képzett *i*-t kell tartanunk, mely-

ből épügy lett gyakran *ü*, mint az *ö*-ből *ö*. Tehát ott, a hol gyakori az *ü*, újabb fejlődést kell látnunk, míg az *i*-s ejtés a régibb állapot megőrzése.

Majdnem ugyanazok a vidékek ejtenek gyakran *ü*-t, a hol az *ö*-zés is divatos, így első sorban a nyugati nyelvjárás-terület, továbbá a dunántúli, valamint a duna-tiszai és alföldi nyelvjárás-területnek nagy része, csak az alsódrávai nyelvjárás őrizte meg sok szóban az *i*-t. Gyakori az *ü* a székely nyelvjárás-területen is. Az ellenkező sajátsgot, az *i* megőrzését sok szóban, látjuk a két *e*-ző nyelvjárás-területen (északkeleti és királyhágóntúli), továbbá a palócz nyelvjárásokban, melyek az *ö*-zés terjedésének is legjobban állottak ellen.

b) Mássalhangzók.

21. *Palatalis mássalhangzók* A magyar nyelv palatalis mássalhangzói (*gy, ty, ly, ny*) gyakran az által jöttek létre, hogy a megfelelő dentalis mássalhangzó (*d, t, l, n*) után egy *j* következett (*ad-ja : agygya ; lát-juk : láttjuk*) ; az így egymás mellé került két mássalhangzónak egymáshoz ugyis közel álló artikulációját nem végzi külön a nyelv, hanem egyesíti őket : a dentalis explosiva és a palatalis spirans egyesüléséből palatalis explosiva lett, és a képzés időtartama is megfelel a két külön képzett hang időtartamának. Ezt a hangváltozást végrehajtotta az egész magyar nyelv-terület.

Nyelvjárásainknak egy része azomban még tovább ment ebben az irányban s nemcsak *j* előtt képez palatalis mássalhangzót, hanem *i, ü, s* néha más magas hangzó előtt is: *tyükör, ütyi ; Bangyi, gyiő, szöggyi, negyegyik ; Palyi, allyig ; irnyi*. Ezt a változást szintén asszimiláló hatás hozza létre ; a szájpadráshoz közel képzett *i, ü* ezen a helyen képezteti már az előtte álló mássalhangzót is. Ez a hangváltozás a palócz nyelvjárások jellemző sajátsga, s megtaláljuk az egész északnyugati nyelvjárás-területen. Egyedül ez a nyelvjárás-terület, mely ennyire kedveli a palatalis ejtést, őrizte meg az *ly* hangot.

22. *j : gy, ty*. Ez a hangváltozás csakis mássalhangzó után fordul elő (*párgya, vággya ; kalaptya, raktyák*), és pedig zöngétlen explosiva után *ty*, zöngés explosiva és *r* után *gy* lesz a *j*-ből. Magában e változásban a hang erősbülését kell látnunk, mi által az

átmenet egyik hangról a másikra könnyebb lesz; az explosiva után könnyebb ismét explosivát ejteni, mint zöngés spiranst, a mennyiben a hangszalagok előbbi helyzetükben maradnak, csak a nyelv zárja el egészen a szájüreget a *j* képzésének helyén. Tehát a keletkezett explosiva minősége is megegyezik az előtte álló más-salhangzó minőségével. Ez a hangváltozás a dunántúli vidék sajátja; megvan az egész nyugati és dunántúli nyelvjárásterületen, sőt átment a felsődrávai nyelvjárásba is.

23. *Az l elhagyása.* A magyar nyelvterület egyik legáltalánosabb hangváltozása, hogy a szótagzáró *l* a szó belsejében épúgy, mint a szó végén elmarad. Azomban ez a hangváltozás nincs egyformán elterjedve az egész nyelvterületen, sőt ellenkezőleg mai állapota is szépen megvilágíthatja az egész változás keletkezését és lefolyását. Ez a jelenség egyik legszebb példája annak, hogy kezdődik egy hangváltozás, hogy halad tovább az illető nyelv területén lépésről lépésre, s hogy növekszik és gyarapszik s von a maga hatáskörébe minél több egyes esetet azokon a területeken, a hol egyszer lábát megvetette.

Az a hatás, melynek következtében a szótag végén álló *l* elveszett, nyelvterületünk nyugati és északi részén kezdett működni s onnan terjedt kelet felé egész az erdélyi magyarságig. A székely területen újra kezdődött ez a változás, s ott is nyugatról keletre haladt. Hogy ez valóban így történt, kétségtelenül bizonyítja az, hogy e hatás következtében a legmélyrehatóbb változásokat a nyugati és északi részen találjuk, míg a keleti rész még ma is nagyobb-részt a régi állapotot őrízte meg. Úgyannyira, hogy ha keletről nyugatra menve vázoljuk a mai állapotot, magunk előtt láthatjuk e hangváltozás egész történeti fejlődését.

Már láttuk fentebb (8. p.), hogy az *l* megnyújtja az előtte álló s vele egy szótagba tartozó magánhangzót; ez az első lépés, mely ezt a változást megindíthatja. Mihelyt hosszabbá válik a magánhangzó, képzésének időtartama magába foglalja az *l* képzésének idejét is, úgy hogy ez feleslegessé válik, elmarad. Első sorban oly esetekben maradhat csak el az *l*, a hol nincs külön functiója, mint pl. a szó belsejében; míg a szó végén, s a ragokban sokkal fontosabb és jelentősebb, semhogy oly könnyen elmaradhatna. Ez az oka annak, hogy mindenütt előbb maradt el a szó belsejében levő *l*, mint a szó végén álló, s minden egyes nyelvjárásunk ma is

egy fokkal hátrább áll a szóvégi *l* elhagyására nézve, mint a szó belsejében álló *l-t* illetőleg. A szóvégi *l* megőrzését elősegíti az is, hogy gyakran magánhangzóval kezdődő szó következik utána, s így a szóvégi *l-ből* szótagkezdő mássalhangzó lesz.

E hangváltozásnak legkezdetlegesebb állapotát láthatjuk a királyhágóntúli nyelvjárásterületen. Itt az *l* megnyújtja az előtte álló magánhangzót, de csak ritkán marad el; szó végén mindig megmarad, szó belsejében pedig csak *o*, *ö* után hagyják el (Kalotaszegen néha *a*, *e* után is). Csak alig egy lépéssel haladt tovább az északkeleti nyelvjárásterület, a mennyiben itt az *l* a szó belsejében néha *u*, *ü* és *á* után is elmarad; így állapotodott meg a duna-tiszai nyelvjárásterületnek tiszántúli része is. A Tiszától nyugatra már mind jobban fogy az *l*; az alföldi nyelvjárásterületen még legjobban a kiskúnsági nyelvjárás őrzi meg; ez szó belsejében csak *o*, *ö*, *u*, *ü* és *á* után hagyja el, azomban kezdi már elhagyni szó végén is egyes ragokban (*házbú*, *kézzé*, *rosszú*) s az igék 2. személyében (*vótá*, *írná*). Még gyakoribb az *l* elhagyása a szegedvidéki, valamint a pest- és bács megyei nyelvjárásban; itt a szó belsejében kevés kivétellel elmarad; szó végén is már gyakrabban marad el, így egyes szótők végén, főleg *o*, *ö* után, továbbá a névragok végén mindig és az igék 2. személyében. A Dunán túl a tőszó végén már *a*, *e* után is elmarad (*asztá*, *kazá*) és az igék 3. személyében is: *tanú*, *kerü*, *felé*, *á* (áll). Teljesen és egész következetességgel a nyugati nyelvjárásterületen ment végbe ez a hangváltozás; itt elmarad minden szótag- és szóvégző *l*, sőt még azok az *l*-ek is, melyek e nyelvjárásterület sajátága szerint *ly*, *lj* helyén állanak: *kirá*, *Mihá*, *á* (állj), *kerü* (kerülj).

Ugyanígy halad az *l* elveszése északon is a Tiszán innen. Az északkeleti nyelvjárásterülettel érintkező hegyaljai nyelvjárás még csak a szó belsejében *o*, *ö* után hagyja el, szó végén megőrzi a sajóvölgyi, hernádvidéki és *a*, *e* után a borsodi nyelvjárás; azomban a többi középső palócz nyelvjárás valamint a nyugati nyelvjárások mindig elhagyják, sőt ezekben még a szóvégi *ly* is hasonló sorsban részesül. A déli palóczos nyelvjárások nagyobbrészt szintén elhagyják a szó végén is.

A székely nyelvjárásterületen újra kezdődik ez a változás; a nyugati székelység szó belsejében mindig elhagyja az *l-t*, s még szó végén is, ha utána mássalhangzó következik. De a homoród-

vidéki nyelvjárás már csak *o*, *ö* után hagyja el, s a szó végén mindig megtartja, viszont a csík-gyergyói nyelvjárás elhagyja néha *a*, *e* után is a szó belsejében, míg a többi keleti székely nyelvjárás csak *o*, *ö* és néha *u*, *ü* után hagyja el, a szó végén pedig megmarad.

Az ily módon elvesző *l* helyét rendesen a magánhangzó hosszúsága pótolja; csak a nyugati nyelvjárásterület egy része rövidítette meg az így keletkezett hosszú magánhangzókat is (*emént, házbu*); itt tehát az *l*-nek semmi nyoma sem maradt. Sok esetben a magánhangzó hosszúságán kívül még más változás is tanuskodik az eltűnt *l* mellett. Már fentebb is láttuk (15. b. és 17.), hogy az *l* gyakran megváltoztatja az előtte álló magánhangzót, a mely a legtöbb esetben zártabbá válik, csak a palócz nyelvjárásokban lesz az *ú*, *ü* nyiltabbá. Ha azután az *l* el is vész, a magánhangzó változása megmarad.

A következő két lapon levő táblázatban összeállítom, hogy milyen változásokon mennek keresztül az *l*-re végződő szótágok az egyes nyelvjárásokban, és pedig oly sorrendben, hogy kitűnjék, mint vész el lassanként mind jobban ez az *l*. (Lásd 130. és 131. ll.).

24. *Mássalhangzók illeszkedése.* Általános jellemvonása a magyar kiejtésnek, hogy szereti az egymás mellett álló mássalhangzókat a képzés módjára és néha helyére nézve is, minél egyformábbá tenni (v. ö. *Phonetika* elemei, 114. és 116. ll.). Nyelvjárásaink egy része tovább megy ebben a tekintetben és asszimilálja néha az egymás mellett álló mássalhangzókat akkor is, ha mind-egyikük külön szóhoz tartozik. Ez leginkább egytagú szavakkal történik (*egy, hogy, úgy, ez, az, még*), pl. *éh ház, ét templom, hov vót, uj jó, ev vót itt, méttalálom*. A mássalhangzók ez asszimilálódása főleg nyelvtérületünk nyugati részének sajátja; választó vonal a Tisza, ettől nyugatra mind az északnyugati nyelvjárás-területen, mind pedig a Duna-Tisza közén és a Dunántúl egész területén megvan ez a sajátja, és pedig annál erősebben fejlődött ki, minél nyugatabbra megyünk. Ellemben a Tiszától keletre eső összes nyelvjárásokban változatlan marad a mássalhangzó, legfeljebb zönge tekintetében illeszkedik (*éty könyv, úty hatta*).

A Dunántúl déli és nyugati részén a szó belsejében is tovább halad a mássalhangzók illeszkedése, mint másutt; ez a vidék ugyanis zönge nélkül ejti a *t* után álló *v*-t: *ötfen, hatfan, hitfány*; asszimi-

	S z ó b e l s e j é b e n			S z ó v é g é n		
	al, el	ol, öl	ul, ül	al, el	ol, öl	ul, ül
Királyhágóntúli nyvj- terület	ál, êl (â, ê)	ó, ö	úl, ül	ál, êl	ól, öl	úl, ül
Északkeleti nyvjterület	ál, êl	ó, ö	ú, ü	ál, êl	ól, öl	úl, ül
Tiszántúli nyvj.	al, el	ó, ö	ú, ü	al, el	ól, öl	úl, ül
Keleti palóczos nyvjok	al, el	ó, ö	ú, ü	al, el	ól, öl ó, ö	úl, ül
Kiskúnsági és szeged- vidéki nyvj.	â, ê (al, el)	ó, ö	ú, ü	al, el	ó, ö	úl, ül
Pest- és bácsmegyei nyvj.	â, ê (al, el)	ó, ö	ú, ü	al, el (â, ê)	ó, ö	ú, ü
Duna-drávaközi nyvj.	ó, é	ó, ö (ú, ü)	ú, ü	â, ê	ó, ö	ú, ü
Borsodi nyvj.	al, el (°ó, °ö)	ó, ö	ó, ö	al, el	ó, ö	ó, ö
Déli palóczos nyvjok	â, ê (al, el)	ó, ö	ú, ü	al, el â, ê	ó, ö	ú, ü
Karancsvidéki nyvj.	al, el au, ei	ó, ö	ó, ö	al, el â, ê	ó, ö	ó, ö
Mátravidéki nyvj.	ó, ö	ó, ö	ó, ö	ó, ö	ó, ö	ó, ö
Ipolyvidéki nyvj.	au, ó, ê	ó, ö	ú, ü; ó, ö	â, ê	ó, ö	ú, ü; ó, ö

	S z ó b e l s e j é b e n			S z ó v é g é n		
	al, el	ol, öl	ul, ül	al, el	ol, öl	ul, ül
Nyugati palóczos nyvjok	$\hat{a}, \hat{e}$ (<i>al, el; ó, ő</i>)	<i>ó, ő</i>	<i>ú, ü</i>	$\hat{a}, \hat{e}$	<i>ó, ő</i>	<i>ú, ü</i>
Dunántúli nyvjterület	$\hat{a} (\acute{o}), \hat{e}$	$\acute{o}, \acute{ö}$ — <i>ű, ü</i>	<i>ú, ü</i>	$\hat{a}, \hat{e}$	<i>ú, ü</i>	<i>ú, ü</i>
Zalai nyvj.	$\acute{o} (\hat{a}), \hat{e}$	$\acute{o}, \acute{ö};$ — <i>ű, ü</i> — <i>u, ü</i>	<i>ú, ü</i>	$\hat{a}, \hat{e}$	<i>ú, ü (ó, ő)</i>	<i>ú, ü</i>
Göcseji nyvj.	$\acute{o}, \hat{a}, \hat{e}$	$\acute{o}, \acute{ö};$ — <i>u, ü</i>	<i>u, ü</i>	<i>a, e</i>	<i>u, ü</i>	<i>u, ü</i>
Rábavidéki nyvj.	$^u\acute{o}, ^i\hat{e}$	$^u\acute{o},$ — <i>ű</i> $^u\acute{ö},$ — <i>ü</i>	<i>ú, ü (u, ü)</i>	$^u\acute{o}, ^i\hat{e},$	<i>ú, ü</i>	<i>ú, ü</i>
Őrségi és hetési nyvj.	<i>a, e</i>	$\acute{o}, \acute{ö};$ — <i>u, ü</i>	<i>u, ü</i>	<i>a, e</i>	<i>u, ü</i>	<i>u, ü</i>
Háromszéki, hétfalusi és csángó nyvj.	<i>al, el</i>	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>úl, ül</i>	<i>al, el</i>	$\acute{o}l, \acute{ö}l$	<i>úl, ül</i>
Csik-gyergyói nyvj.	$\hat{a}, \hat{e} (al, el)$	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>ú, ü</i>	<i>al, el</i>	$\acute{o}l, \acute{ö}l$	<i>úl, ül</i>
Marosszéki nyvj.	<i>al (\hat{a}), el,</i>	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>ú, ü</i>	<i>al, el</i>	$\acute{o}l, \acute{ö}l$	<i>úl, ül</i>
Homoróvidéki nyvj.	$\hat{a}l, \hat{e}l$	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>úl, ül</i>	$\hat{a}l, \hat{e}l$	$\acute{o}l, \acute{ö}l$	<i>úl, ül</i>
Keresztúri, sóvidéki és havasaljai nyvj.	$\hat{a}, \hat{e}$	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>ú, ü</i>	$\hat{a}, \hat{e}$	$\acute{o}, \acute{ö}$	<i>ú, ü</i>

lálja a szóvégi *t*, *s*-t a következő szó zöngés mássalhangzója előtt:
id vót, őd ben (ott benn), *itt izs van*.

II. Alaktani sajátságok.

Itt csak néhány fontosabb rag alakjáról és használatáról akarok szólni, a mennyiben az az egyes nyelvjárásokra nézve jellemző.

A) Névrágok.

25. *-ban*, *-ben*. A *hol* kérdésre felelő helyhatározó ragot egy nyelvjárásunk sem ejti ebben az alakjában, hanem *-ba*, *-be*. Ebben nem láthatunk egyszerű hangváltozást, a mennyiben a szóvégi *n* a magyarban nem vész el, hanem a kétféle irány (*hol* és *hova*) összezavarását, miáltal a rag is egyformává lett. Ehhez hasonló jelenség az, midőn az északkeleti nyelvjárasterület egy része (Szatmár, Szabolcs, Zemplén megye) a *-nál* ragot használja a *hova* kérdésre is: *Kinél mίcc?* — *Bírónál*; valamint az is, hogy a zemplén-abauji, a kalotaszegi s a maros-szamosközi nyelvjárás a *-ni* ragot használja *hol* és *hova* kérdésre egyaránt.

26. *-ból*, *-ből*; *-ról*, *-ről*; *-tól*, *-től*. E ragok egyformán változnak nyelvjárásainkban és pedig mindig az illető nyelvjárás hangtani törvényei szerint. Változtathat a rag alakján első sorban az, hogy az illető nyelvjárás elhagyja-e a szóvégi *l*-t vagy nem, másrészt, hogy a magánhangzó megmarad-e *ó*, *ő*-nek, vagy zártabbá válik, sőt néha meg is rövidülhet. Legjobban megőrizték e ragok alakját a székely nyelvjárások; a keleti székelység s a marosszéki nyelvjárás *-ból*, *-ből* alakban használja, míg a nyugati székelység elhagyja az *l*-t, ha utána mássalhangzón kezdődő szó következik. A királyhágóntúli nyelvjárasterület szintén megtartja az *l*-t, de a hangzó már *ú*, *ü* (*-búl*, *-bü*), csak Küküllő megyében *-ból*, *-böl*. Zártabb magánhangzóval ejti az egész tiszántúli vidék, ú. m. az északkeleti nyelvjárasterület, a tiszántúli nyelvjárás, továbbá a zilahi és a hegyaljai nyelvjárás; csak az alsószamosi nyelvjárás ejti palóczosan *ó*, *ő*-vel (*-ból*, *-böl*). A Tiszától nyugatra elmarad az *l* s a magánhangzó hosszú (*-bú*, *-bü*), de ha a következő szó magánhangzója előtt megmarad az *l*, az *u*, *ü* röviden hangzik (*-bul*,

-bül); így ejtik a Tiszától nyugatra eső összes nyelvjárások, csak a nyugati nyelvjárasterület s a felsődrávai nyelvjárás ejt akkor is rövid magánhangzót, ha az *l* elmarad (-*bu*, -*bü*). Az északnyugati nyelvjárasterület szintén elhagyja az *l*-t, s a középső nyelvjárások *ó*, *ö*-vel ejtik (-*bó*, -*bő*), a többi *ú*, *ü*-vel (-*bú*, -*bü*).

27. -*hoz*, -*höz*, -*höz*. A legváltozatosabb alakú rag, melyet a legkülömbözőbb hangtani törvények módosítanak. A *ö-ző* nyelvjárások nem ismerik a -*höz* alakot, az *e-zők* meg nyiltabb hangzóval ejtik (-*hez*), sőt a maros-szamosközi és küüllőmegyei nyelvjárás az *o*-t is nyiltabban ejti (-*hoz*). Ehhez járul, hogy végső mássalhangzója is változik, a mennyiben *l* (-*hol*, -*höl*), vagy *n* (-*hon*, -*hön*) állhat a *z* helyén, sőt a mássalhangzó el is maradhat.

A ragnak eredeti alakja -*hoz* (v. ö. *hosszám*), ebből lett illeszkedés által -*höz*, ajkhangzók mellett -*höz*. A szövegi *z-t* csak a Tiszától keletre eső vidék egy része őrizte meg; e mellett a ragot hármas alakjában csakis a marosszéki és a keleti székelység használja, míg az *ö-ző* nyugati székelység csak két alakját ismeri (-*hoz*, -*höz*). A többi nyelvjárásban már kezd elveszni a *z*; így a tiszántúli és a kalotaszegi nyelvjárás vegyesen használja a -*hoz*, -*höz*, -*höz* és -*ho*, -*hē*, -*hō* alakokat. Az *e-ző* vidékek a -*höz* magánhangzója helyett nyiltabbat ejtenek (-*hez*), s náluk a -*höz* alak is ritka; a felsőtiszai nyelvjárásban a *z* is elmarad (*ho*, -*he*); így ejti a zilahyi nyelvjárás is, míg a zemplén-abauji nyelvjárás megtartja a *z-t* (-*hoz*, -*hez*, ritkán -*höz*). Mindkét alak nyiltabbá vált a maros-szamosközi és a küüllőmegyei nyelvjárásban (-*hoz*, -*hez*).

A Tiszától nyugatra eső vidékek ejtését már nem érthetjük meg a -*hoz* alakból, hanem fel kell tennünk, hogy mellette megvolt a -*hol* alak is. A Duna és Tisza között és a Dunán túl ma is ejtik a -*hol*, -*höl* alakot, ha utána magánhangzó következik, s ezt nem tarthatjuk hamis analogia szülöttének a -*hó*, -*hő*-ből, mint *csolkol*, *pélpa* (Simonyi, Analogia hatása, 7. l. és Magy. névragozás, 21. l.). A *paphol*, *késhöl* alaknak meg kellett előznie a -*hó*, -*hő* alakot, mert a hosszú magánhangzót ép az *l* kiesése okozta (v. ö. -*bú*, -*bü* ebből -*bul*, -*bül*), s egyébként is e ragon csupa olyan változást látunk, a mit az *l* szokott okozni; a magánhangzó hosszúságán kívül erre mutat az is, hogy a Tiszától nyugatra csak két alakban használják -*hó* (-*hol*) és -*hő* (-*höl*), s ezt az *ö-ző* ejtést csak

az *l* hatása magyarázza meg (v. ö. *kő, fő* e *h. kell, fél*). Végre a *-hol, -höl* alakból érthetjük csak meg a szegedvidéki nyelvjárás *-hon, -hön* ragját, mely nem egyéb, mint **holon, *hölön* összevonása (v. ö. *nékün* ebből *nélkülön, mán* ebből *máron*). Tehát fel kell tennünk, hogy e rag eredeti alakja, melyből a mai alakokat magyaráznunk kell, a Tiszától keletre *-hoz, -höz, -höz*, míg a Tiszától nyugatra *-hol, -höl, -höl*.

A Duna és Tisza között (pest- és bácsmegyei, kiskúnsági nyelvjárás), valamint a duna-drávaközi és dunántúli nyelvjárások területén a *-hol, -höl* és *-hó, -hő* alakokat használják; így ejti a Duna bal partján az esztergom-komáromi és a mátyusföldi nyelvjárás is. A zalai nyelvjárásban a *-hó, -hő* mellett hallható a rövid hangzós *-ho, -hö* alak is; a nyugati nyelvjárás-területen, mely az *l* elveszésekor is rövid magánhangzót ejt, általános ebben a ragban is a rövid magánhangzó, és pedig a rábavidéki, mely éppen nem *ö-ző*, három alakban használja (*-ho, -hë, -hö*), míg a göcseji, örségi és hetési nyelvjárás csak egy alakját ismeri s ez nem illeszkedik a *tőhöz (férho)*.

Az északnyugati nyelvjárás-terület keleti része úgy használja e ragokat, mint a felsőtiszai nyelvjárás; a többi részen más-salhangzó nélkül és rövid magánhangzóval ejtik és pedig három alakban (*-ho, -hë, -hö*), csak a bars- és hevesmegyei ejti két alakban (*-ho, -hö*).

28. *-val, -vel*. Ez a rag is többféleképp változik az egyes nyelvjárásokban a szerint, hogy a végző *l* megmarad-e vagy nem, megváltozik-e az előtte álló magánhangzó, és hogy illeszkedik-e a kezdő *v* a szóvégi mássalhangzóhoz? Az *l-t* e rag végén is csak azok a vidékek hagyják el, melyek egyáltalán el szokták hagyni az *l-t* a ragok végén, vagyis a Tiszától nyugatra eső egész terület és a nyugati székelység. Az *l* előtt álló magánhangzó ugyanazokon a változásokon megy át, mint a melyek az illető nyelvjárásban az ily helyzetben levő *a, e-t* rendesen érni szokták; vagy egyszerűen meghosszabodik (*á, ê*), vagy zártabbá válik (*ó, é*) vagy diphthongus lesz belőle (*au, ei*); a keleti részen pedig az *l* megmarad s a magánhangzót hosszan ejtik. Mindezeket a változásokat feltünteti a 130—131. lapon összeállított táblázat.

Fontos még az is, hogy hogyan változik az egyes nyelvjárásokban a rag kezdő mássalhangzója. Rendesen csak két magán-

hangzó között marad meg a *v*, míg mássalhangzó után asszimilálódik (*kézzel*). Azomban az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárás magánhangzó után sem ejti a *v*-t, ezenkívül a rag nem is illeszkedik a mély hangú szavak mellett: *kapájje*, *ómájje* (kapával, almával). Viszont a palócz nyelvjárások és a székelység egy része mássalhangzó után is *v*-t mondanak: *botvau*, *embervê*; *magamval*, *pénzvel*. Így ejtik e ragot a középső palócz nyelvjárások s a velük érintkező bars- és hevesmegyei nyelvjárás, továbbá a székelység körében a csík-gyergyói, hétfalusi és moldvai csángó nyelvjárás.

29. -nott, -nól, -ni. E helyhatározó ragokat ma a magyarságnak csak egy része ismeri és használja személynevek és személyt jelölő köznevek mellett: *bírónott*, *papnól*, *Jánosni*. Az egyes ragok alakjára nézve eltérnek egymástól a különböző vidékek. Teljes alakja a *hol* kérdésre *nott*, -nött, a *honnan* kérdésre -nól, -nöl, és a *hova* kérdésre -ni; ma azomban ezeket az alakokat egészen így egyik nyelvjárás sem használja. Leggyakoribbak e ragok a palócz vidéken; és pedig mind a hármat használja a mátravidéki, borsodi, karancsvidéki és sajóvölgyi nyelvjárás -nott, -nött; -nó, -nő (-nú, -nü) és -nyi alakban. A rajtuk végbement változást a palócz nyelvjárások hangtani törvényei okozzák; *i* előtt a mássalhangzót palatalisan ejtik s az *l* a szó végén elmarad. Innen nyugatra már ritkább a használatuk; az ipolyvidéki és barsmegyei nyelvjárás a -nól, -nöl ragot már nem ismeri, a -nott, -nött is ritka, míg a -ni használata általános, még a *hol* kérdésre felelve is. Messzebbre nyugaton és délen már egyik ragot sem ismerik.

A palócz vidéktől keletre a Tisza felett, valamint Erdélyben is általános e ragok használata. Ugocsa megyében, Zilah vidékén, valamint a maros-szamosközi nyelvjárásban még ismerik mind a három ragot; a *hol* kérdésre felelő -nitt, analogikus hatás folytán jött létre a -ni-nek megfelelően, de már ritkán használják, gyakoriabb a *hol* kérdésre is -ni. A másik két rag alakja -ni és -nül, -nül, vagy -nól, -nöl. Szilágy megyében, a zemplén-abauji és a kalotaszegi nyelvjárásban, csak a -ni alak ismeretes, mely egyaránt felel a *hol* és a *hova* kérdésre; a -nül nagyon ritka. A két rag ez egybeesése a két különböző funkciónak époly összezavarása által keletkezett, mint a *hogy* -ban, -ben helyett ma már mindenütt -ba, be használatos. A székelységben is használják mind a három ragot

ilyen alakban: *-nitt*; *-nül*, *-nül* (a nyugati székelységben *-nú*, *-nü*); *-ni*.

30. *Birtokos személyragozás.* Nem tárgyalhatom itt a magyar nyelvjárások birtokos személyragozását egész terjedelmében, hanem csakis néhány személy ragjának eltérő alakjairól lesz szó. Az egyes nyelvjárások hangtani törvényei, mint azt az eddigiekben eléggé láttuk, többféleképp változtatják a birtokos személyragokat is. A Dunán túl ugyanis az *a* helyett *q*, *o*-t ejtenek, ha az előtte álló szótagban *á* van (*házom*, *lábo*); a palócz és székely nyelvjárások pedig a rag *a*, *e*-je helyett rendszeren *o*, *ë*, *ö*-t ejtenek (*lábodot*, *kezemt*). Ezenkívül a Dunán túl a *j*-ből is mássalhangzó után *gy*, *ty* lesz (*párgya*, *aptyuk*). Különösebb változás csak a többes 1. és az egyes és többes 3. személy ragjánál fordul elő.

A többes szám 1. személyének ragja rendszeren *-unk*, *-ünk*; azomban néhány nyelvjárás nyiltabb hangzót ejt helyette. A göcseji, őrsegi és hetési nyelvjárásban a rag magánhangzója egészen nyílt: *házank*, *kezenk*, a mi szabályosan megfelel a HB. *uromk* alakjának. A sajóvölgyi és a középső palócz nyelvjárások pedig megőrizték az *o*, *ö*-t és hosszan ejtik: *harangónk*, *papónk*.

Az egyes szám 3. személy ragjának magánhangzója rendszeren nyílt *a*, *e*, s csak ott ejtik zártabbban, a hol az illető nyelvjárás egyáltalán kedveli a magánhangzók zártabb ejtését szó végén, mint az egész nyugati nyelvjáróterületen és a palócz vidéken (*kező*, *végő*). A palócz nyelvjárások másképp is változtatták ezt a ragot, a mennyiben az eredeti *-je* szótag helyén *i*-t ejtenek (*böri*, *ízi*), épúgy mint az igék 3. személyében (*üti*, *kéri*). Használják ezt az *i* végű 3. személyt a középső palócz nyelvjárások, a sajóvölgyi, hegyaljai s mellettük a zemplén-abauji nyelvjárás; hallható továbbá az alsódrávai nyelvjárásban is.

A többes szám 3. személyének ragja *-ok*, *-ëk*, *-ök*, mely három irányban változott. A nyelvterület északi és keleti részén a magánhangzó (*o*, *ë*, *ö*) vagy változatlan maradt, vagy a rendes hangfejlődés szerint nyiltabbá vált (*-ak*, *ek*); ellemben a nyugati részen zártabbá lett (*-uk*, *-ük* vagy *-juk*, *-jük*), néhány nyelvjárásban a *-jo*, *-jö* szótagból *i* lett (*borik*).

Az *-ok*, *-ëk*, *-ök* (*-jok*, *-jék*, *-jök*) alakot használják a középső palócz nyelvjárások és a szomszédos sajóvölgyi és hevesmegyei nyelvjárás, azonkívül a királyhágóaljai és a gergyói nyelvjárás, a

nyugati határszélen pedig a rábavidéki és őrségi nyelvjárás. A nyugati székelység, a havasaljai nyelvjárás kivételével, szintén így használja e ragokat, de csak két alakban, miután *ö-ző* (*-ok, -ök*). Az *e-ző* nyelvjárások közül az északkeleti nyelvjárásterület csak az *ē-t* változtatta nyiltabbá (*-ok, -ek, -ök*), míg a maros-szamosközi és küküllőmegyei nyelvjárás az *o-t* is (*-ak, -ek*). A Tiszától nyugatra általános a magánhangzó zártabbá válása (*-uk, -ük*); így ejti a duna-tiszai és dunántúli nyelvjárásterület, a kiskunsági és szegedvidéki nyelvjárás, valamint az északnyugati nyelvjárásterületnek evvel a vidékkel érintkező részei, a nyugati palóczos nyelvjárások, a felsőpestmegyei és jászsági nyelvjárás. E ragokat *ik* alakban két egymástól távol eső vidék használja; a nyugati határszélen a hetési, göcseji és zalai nyelvjárás, valamint a duna-drávai nyelvjárásvidék, a keleti határszélen pedig a csiki, háromszéki, hétfalusi és moldvai csángó nyelvjárás.

B) Igeragozás.

31. *Személyragok.* Az igék személyragjai épűgy változnak az egyes nyelvjárások hangtani törvényei szerint, mint a névszókéi. E rendes változásokon kívül csak egy-két személy ragja érdemel figyelmet.

A többes szám 1. személyének ragja *-unk, -ünk*, a tárgyias alakban *-juk, -jűk*; csak egy kis vidék őrizte meg a régibb *o, ē, ö* hangzót, és pedig az őrségi, hetési, göcseji és zalai nyelvjárás: *kērēnk, vesztētēnk*; *tuggyok, várjok, kinyōttök*. A palócz vidék, és pedig a középső palócz nyelvjárások és a sajátvölgyi nyelvjárás szintén nyiltabb magánhangzóval ejti a tárgyatlan alakot: *lātōnk, gyōvōnk*.

A 3. személy ragja a mélyhangű igék tárgyias alakjában szintén eltér néhány nyelvjárásban; a *-ja* ragot ugyanis épűgy *i-re* változtatták, mint a magas hangű igék *-je* ragját, az egyes és többes számban egyaránt: *lāti, húzi; tudik, adik* és a többes 2. személyben: *lātítok*. Így használja e ragokat két külön vidék, a szegedvidéki nyelvjárás s a duna-drávai nyelvjárásvidék, továbbá a zemplén-abauji és hegyaljai nyelvjárás.

32. *Főnévi igenév.* A főnévi igenév ragja csak annyiban változik, hogy az *i* palatalizálja néhol az *n-t*: *kērnyi, hoznyi*; így használja ezt az egész északnyugati nyelvjárásterület, mely *i* előtt palatalizál minden dentalis másasalhangzót, továbbá a dunántúli

és a nyugati nyelvjárasterület, valamint a felsődrávai nyelvjárás. A dunántúli két nyelvjárasterület az olyan igéket, melyeknek töve *i*-vel van, disszimiláció folytán *-nya* raggal ejti (*irnya*, *sirnya*). Az őrségi, hetési és göcseji nyelvjárásban ez a *-nya* más igékhez is járul: *dógoznya*, *várnya*.

33. *Felszólító mód alakja jelentő mód helyett.* Nyelvjárásaink nagyobb része a felszólító módban másképp változtatta a *t* végű igéket, mint a jelentő módban. Mindkét esetben a *t-t j* követi (*lát-ja*, *tart-ja*), azomban míg a jelentő módban a *t + j*-ből palatalis *ty* lett (*láttya*, *tartya*), addig a felszólító módban nagyobb változás történt. Itt a dentalis *t* és palatalis *j* úgy hatottak egymásra, hogy képzésük módja közeledett egymáshoz s megállapodott a két eredeti hang képzésének helye között, ott a hol a palatalis hangok második sora képződik (*s*, *zs*), s lett belőlük magánhangzó után *ss* (*lássá*), mássalhangzó után *cs* (*tarcsa*). Néhány nyelvjárás végrehajtotta ezt a változást a jelentő módban is, s ott is úgy mondja *lássá*, *tarcsa*. A hol e változás megtörtént, ott összezavarodnak a felszólító és jelentő mód alakjai s olyan alakokat is hallunk a jelentő módban, mely alakok képződésének hangtani oka nincs (*vigyünk*, *elkegye*), hanem csakis a külön nem választott felszólító mód analogiájára képződtek. Leginkább összeszik e két alak a szegedvidéki és duna-drávaközi nyelvjárásokban, s innen hatott e sajátság a szomszédos Felső-Bácskára, sőt kezd terjedni a *t* végű igéknél Fehérmegyében is. Ugyanezt a sajátságot kifejtette az egész székely nyelvjárasterület is.

34. *Igeidők használata.* Nyelvjárásaink legnagyobb része csak két egyszerű időt használ, a jelent és a multat, az összetett idők közül is legfeljebb a jövőt. Csupán a két erdélyi nyelvjárasterület használja az elbeszélő multat s többféle összetett időt (*ír vala*, *írt vala*, *írt volt*). Az elbeszélő multat nem rég befejezett cselekvés jelölésére használják, míg az *írt* alak, s az összetett idők régebben vagyis más cselekvést megelőzőleg befejezett cselekvést jelentenek. Az erdélyi népnyelv csupán e különböző idők használatának megállapítása szempontjából is megérdemli a bővebb kutatást.

35. *Ikes igék.* Az ikes igék külön ragozását nyelvjárásaink csak kevéssé tartották fenn; nyoma a kétféle ragozásnak minden nyelvjárásban megtalálható ugyan, de ma már nem választják

ketté a személyragokat úgy, hogy míg az iktelen igéké *-k*, *-sz* volna, addig az ikeseké *-m*, *-l*, *-ik*. Részletesebb kutatásnak kell megállapítania, hogy hogyan használják e ragokat az egyes nyelvjárások; itt csak a legfontosabb jelenségekkel akarok beszámolni.

Az első személy ragja ma már általában *-k*, ikes és iktelen igéknél egyaránt, csakis az erdélyi népnyelv őrizte meg az ikes igék *-m* ragos 1. személyét. A 2. személy ragja már változatosabb. A legtöbb nyelvjárás úgy használja e személy ragjait, hogy sziszegő mássalhangzók után *-l* (illetve *-ol*, *-él*, *-öl* vagy *-ó*, *-ő*) a rag, a többi igéknél akár *-l*, akár *-sz*, bár ma, különösen a Duna vidékén és a Dunán túl, mindinkább terjed az *-l* (*mondó*, *kérő*). A felszólító módban is az *-l*-es rag gyakoribb (*írja*, *szalaggyá*). A két erdélyi nyelvjárásterület itt is jobban különválasztja a kétféle igék ragozását.

A 3. személy *-ik* ragja egyes nyelvjárásokban mind jobban terjed s hozzájárul oly igékhez is, melyek másutt a nélkül hangzanak. A felszólító és feltételes módban a legtöbb nyelvjárás *-ik* nélkül képezi a 3. személyt (*enne*, *egyén*); de ikesen ejti a felszólító mód 3. személyét minden igénél az északkeleti nyelvjárásterület és az északnyugatinak nagy része: *egyik*, *jöjjik*, *hozzik*.

FUGGELEK.

A nyelvjárások tanulmányozásáról.

E munkámban arra törekedtem, hogy feldolgozzam és a nyelvtudomány számára értékesítsem mindazt, a mi nyelvjárásainkról az irodalomban eddigelé megjelent, személyesen vagy mások segítségével pótolva a szembeötlőbb hiányokat. Ezzel azonban nem az volt a czélom, hogy befejezzem a nyelvjárások tanulmányozására czélzó eddigi munkásságot, hanem ellenkezőleg, hogy helyes alapot adva, megindítsam a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását.

A ki e dolgozatot figyelmére méltatta, az előtt nem kell bővebben fejtegetnem, hogy mi a czélja a népnyelv tanulmányozásának. Hasznát veszi a nyelvjárások ismeretének első sorban a magyar nyelvtudomány. Nyelvünk története oly kicsiny, nyelvemlékeink helyesírása oly gyarló, hogy az egyes nyelvtani alakok és hangok történetére nézve csak kevés tanulsággal szolgálnak; annál többet várhatunk nyelvjárásaink tanulmányozásától, mert egyrészt sok régi alakot őriztek meg, másrészt az eltérő alakok összehasonlító vizsgálata is megvilágíthatja a történeti fejlődés menetét. Ehhez azonban okvetetlenül szükséges nyelvjárásainknak pontos és megbízható leírása.

Fontos a nyelvjárások vizsgálata a nép szellemi életének megismerése és megértése czéljából is. Nyelvében nyilvánlik a népnek egész gondolatvilága, egész szellemi élete; minden tettét minden gondolatát beszéddel kíséri, s megvan a népnek minden szokásos vagy hagyományos cselekedetéhez a maga megszokott mondókája, mely feltárja előttünk régebb korok gondolatvilágát s azt a szellemi életet, melynek hatása alatt fejlődött a mai nemze-

dék. S ép ezért a népnyelv vizsgálatának nem szabad a nyelv külső formáinak összeállítására szorítkoznia, hanem ki kell terjeszkednie a beszédnek tartalmára is. Az egyes szavak használata és jelentése, a nyelvtani alakok alkalmazása, a mondatok szerkesztésének módja gyakran szintén világot vet a nép gondolkozása módjára, de szellemét, lelki világát egész valóságában csakis dalai, meséi, babonái, szólásmódjai, játéka, tánca és szokásos cselekedetei tárják fel előttünk.

A nyelvjárások tanulmányozásának tehát kettős tárgya van: a beszédnek *formája*, vagyis a nyelv szerkezete, s a beszédnek *tartalma*, vagyis a nép szellemi életének nyilvánulása. A vizsgálat mindkét irányban kettős fokozaton megy keresztül: első fok az *anyaggyűjtés*, második fok az összegyűlt *anyag*nak *feldolgozása*.

Bármilyen czélból foglalkozunk is a nép nyelvével, első feladatunk az anyaggyűjtés; a míg elégséges és megbízható anyag nem áll rendelkezésünkre, addig a feldolgozás munkájához semmi irányban hozzá nem foghatunk. S az anyaggyűjtés foglalkoztathat tágabb köröket is; mert míg a feldolgozáshoz csak a szakember foghat sikerrel, addig az anyaggyűjtésre vállalkozhatik mindenki, a ki a nép nyelve és lelki élete iránt érdeklődik, tud elfogulatlanul látni és hallani, s képes a látottakat és hallottakat pontosan és az igazsághoz híven feljegyezni. Tehát kettős feladat vár a népnyelvi anyag gyűjtőjére: *megfigyeln*i mindazt, a mit a nép mond és tesz, különösen azt, a mi a nép lelki életére nézve érdekes és jellemző, s mindezt pontosan és híven *feljegyez*ni.

Mit kell megfigyelnünk? Erre nézve nehéz pontos feleletet adni; tulajdonkép azt kell mondanunk, hogy mindent, a miben a nép gondolkozásmódja, lelki élete nyilvánul. Hogy mégis részletesebb adatokkal szolgáljak, a következő csoportokba sorolom a megfigyelendőket:

1. Népmesék (mondák, legendák, főleg a melyek helyneveket, különös természeti jelenségeket magyaráznak);
2. népdalok, népballadák és románczok;
3. a népnek vallásos felfogása, babonái (ide sorolandó a kuruzslás és a jóslás);
4. közmondások, példabeszédek és szólásmódok;
5. rejtvények, találós mesék, tréfás kérdések, szójátékok;

6. a népnek mulatságai: játék és táncz, a szokásos tánczszókkal, felkiáltásokkal együtt;

7. a népnek szokásos cselekedetei, fontosabb családi események (születés, esküvő, halálozás), ünnepek (karácsony, vizkereszt, husvét) alkalmával és az év bizonyos részeiben (szüret, aratás);

8. tájszók, gazdasági és mesterműszók;

9. helynevek, tulajdonnevek; állatok, növények és ételek elnevezései; gúnynevek;

10. ritkább nyelvtani alakok, különösebb mondatszerkezet, mindig a nép ajkáról leírt példamondatokban tüntetve fel.

Mindazt, a mit a nép énekel, dallamával együtt kell megfigyelni és feljegyezni.

Természetes dolog, hogy mindezeket nem lehet egyszerre megfigyelni, s egy vidékre nézve az egész anyagot csak úgy gyűjtheti össze valaki, ha azon az egy helyen hosszabb időn át állandóan foglalkozik a népélet e nyilvánulásainak megfigyelésével, s igyekszik lassanként lehetőleg mindent összegyűjteni és feljegyezni. Ez azomban csak hosszú idejű és kitartó munkásságnak lehet az eredménye. Ép ezért szükséges, hogy egyesek csak e csoportoknak egyikével vagy másikkal foglalkozzanak, s igyekezzenek annak anyagát vagy csak egy vidékről, vagy akár egy nagyobb területről, de lehetőleg teljesen összegyűjteni. Így azután többeknek vállvetett munkálkodása fogja megteremteni azt, a mit egy ember maga nem tehet.

A második kérdés, a mire feleletet kell adnunk az, hogy *hogyan jegyezzük fel a megfigyelteteket?* Mindenesetre úgy, a hogy hallottuk; s mindazt, a mit a nép mond, egészen híven úgy írjuk le, a hogy mondja. Ez nemcsak arra vonatkozik, hogy a szavakon és mondatokon mit se változtassunk, hanem hogy tüntessük fel pontosan a kiejtést is. Igaz ugyan, hogy a kit a népies közleményeknek csupán tartalma érdekel, használhatja a közlötteleket akkor is, ha irodalmi helyesírással jegyezték fel. De éppen nem veheti hasznát az ilyen közleményeknek a nyelvész; s nehogy a gyűjtő csak fél munkát végezzen, igyekezzék úgy jegyezni fel a hallottakat, a hogy a nép ejti, mert így kevés fáradsággal sokkal értékeesebb munkát végez, s a kiejtés hű feltüntetésével közleményének hitelességét is nagyban emeli. Ezért nem használhatjuk a népi nyelvi közleményeknél az irodalmi helyesírást; hisz az ily szöveg

nem viseli magán eredete helyének bélyegét, s minden ember a maga nyelvjárása szerint fogja olvasni.

Tehát a népnyelvi közlemények leírására az irodalmi helyesírástól független s a beszélt nyelv hangjaihoz alkalmazkodó írásmódot kell használnunk. Azonban a magyar nyelvjárások nem térnek el annyira az irodalmi nyelvtől, hogy ne használhatnók a szokásos alfabetumot, melyen csak néhány változtatást kell tennünk, hogy azokat a hangokat is jelölhessük, a melyeket az írott nyelv nem ismer.

A beszélt nyelv jelölésének első főszabálya, hogy jelöljünk meg az írásban minden hangot, a mi a beszédben hallatszik, s viszont ne jelöljünk egyet sem, a mit nem hallunk a beszédben. Tehát nem szabad leírunk pl. a *h*-t, *l*-t, ott a hol nem ejtik (*cé* e *h. czéh*, *ju* e *h. juh*; *föd*, *vót*); továbbá írjuk így: *gyerék*, *kerbe* (nem: *gyermek*, *kertbe*); viszont ki kell írunk a *j*-t két magánhangzó között (*fi**ja*, *rő**já*).

A jelölésnek másik főszabálya, hogy egy hang jelölésére csakis egy jegy szolgáljon, s viszont egy jegy csakis egy hangot jelöljön. Tehát semmi tekintetben sem szabad a történeti írásmódhoz ragaszkodnak, a hol az a mai kiejtéssel ellenkezik; ennél fogva írunk így: *aszt* (*azt*), *fásztam*, *doptam*, *kabdos*, *lánka* stb.

Az egyes hangok jelölésére nézve a következőket kell megjegyeznünk. Azok a betűk, a melyek egy határozott hangot jelölnek, mindig csak az illető hang jelölésére használtassanak. Ezeken az írott nyelvben használt jegyeken kívül alkalmaznunk kell a következőket:

ë, a közép vagyis zárt *e* hang ezekben: *mëg*, *të*, *embër*, *gyërtya* *tëhát* stb.

ä, az *á*-nak megfelelő rövid magánhangzó; *székelyeknél*: *ápám*, *talál*; *palócz*: *ádok*, *tártom* stb.

œ, az *ö*-nél nyiltabb hang, mely a nyílt *e*-nek ajakhangú párja: eddig csak a küllőmegyei nyelvjárásból ismerjük önállóan, másutt egyes diphthongus alkatrésze.

ê, az *a* és *e* között álló hang, melyet több székely nyelvjárás ejt *e* helyén: *nêm*, *têmplom*, *kêll* stb.

Meg kell még jelölnünk pontosan az egyes magánhangzók időtartamát is; a betű változatlanul hagyva rövid magánhangzót jelent, a hosszúságot pedig a betű fölé tett ékezet jelöli (*í*, *ó*, *ú*, *é*).

Ez a hosszúság a magyarban kissé zártabb ejtéssel jár együtt (szűken képzett hangok), míg a széles ejtést, tehát midőn a rövid magánhangzót a képzés módjának változása nélkül ejtjük hosszan, a betű fölé tett $\wedge$ -vel jelöljük ($\hat{a}$, $\hat{á}$, $\hat{e}$, $\hat{é}$, $\hat{o}$, $\hat{ö}$ stb.).

A magyar magánhangzókat a nyelv állása szerint három sorba osztottuk: *felső nyelvéállással* képezzük azokat, melyeknél a nyelv legközelebb áll a szájpadráshoz (i , u , $ü$), *középső nyelvéállással* azokat, melyeknél a nyelv a szájüregnek közepét foglalja el ($\ddot{e}$, o , $\ddot{o}$) és *alsó nyelvéállással* azokat, melyeknél a nyelv egészen lenn, a szájüregnek alján van (e , a , $\hat{a}$, ω , $\hat{e}$). Egyes nyelvjárások ejtenek azomban olyan hangokat is, melyek nem illenek e három sor egyikébe sem, hanem képzésüknél a nyelv két állás között foglal helyet. Pl. van olyan hang, mely kissé zártabb, mint az $\ddot{e}$, de nyiltabb az i -nél; vagy egy másik lehet nyiltabb az $\ddot{e}$ -nél, de mégsem e , mert ennél meg zártabb. Az ilyen változatokat az illető betű alá tett jeggyel jelöljük; és pedig nyiltabb hangot, tehát alacsonyabb nyelvéállást, a lefelé mutató $\vee$ jeggyel ($\ddot{e}$ jelent $\ddot{e}$ és e között álló hangot), viszont zártabb hangot, vagyis magasabb nyelvéállást, a felfelé mutató $\wedge$ jeggyel ($\hat{e}$ jelent $\hat{e}$ és i között álló hangot). A magánhangzók között egy más különbséget az ajakzárás hoz létre: a magánhangzók egy részét ugyanis az ajak működése nélkül ejtjük (i , $\ddot{e}$, e , $\hat{e}$, $\hat{a}$), a másik részénél az ajak is módosítja a hangot és pedig annál zártabb az ajak, minél magasabb nyelvéállással képződik az illető hang (u , $ü$; o , $\ddot{o}$; a , ω). Egyes nyelvjárásokban hallhatók olyan hangok is, melyeknél az ajak működése nem vág egybe a nyelv állásával; pl. a -t képezve a nyelv megmarad az alsó állásban, míg az ajak úgy összeszorul, mint az o -nál, így ejtik Fehérmegyében ezt *lába*; az ilyen erősebb ajakzárást a betű alá tett $\circ$ jelöli, tehát az említett hang q . Épígy lehetséges, hogy egy nem ajakhangzó képzésénél az ajak is összeszorul egy kissé, a mit ugyanevvel a jeggyel jelölünk; pl. $\hat{a}$ azt jelenti, hogy $\hat{a}$ -t képezve az ajkakat összevonjuk, de nem annyira, hogy $\hat{a}$ lenne belőle.

Ezekkel a betűkkel és jegyekkel pontosan megjelölhetünk minden egyes magánhangzót, a mi a magyar nyelvjárásokban hallható.

Az orrhangú magánhangzókat kétféleképp jelöljük; ha mellette még némileg hallható az m , n , ny , akkor így: $l\hat{a}^n$, $toro^mba$, de

ha a mássalhangzó éppen nem hallatszik, csakis az orrhangú magánhangzó, akkor így: *lá̃, torõba*.

Legnehezebb a diphthongusok megfigyelése és pontos jelölése. A gyűjtők ugyanis gyakran hajlandók diphthongusnak jelölni az egyszerű hosszú magánhangzókat, ha képzésük módja a közönségestől egy kissé eltérő; ha pl. olyan hangot hallanak, a mely a képzés módját tekintve *a* és *ó* között áll, gyakran jelölik ezt *ao* vagy *oa*-val, s ezzel azt a hitet keltik, hogy az illető hang *a* és *o* diphthongusa, pedig sem *a*, sem *o*, hanem vagy *q*, vagy *q̃*. Diphthongusnak csak az olyan hangot szabad jelölnünk, melynek ejtése közben valóban két magánhangzót képezünk, és pedig vagy oly formán, hogy egy magánhangzó képzése után nyelvünk futólag, csak mintegy keresztülmegy egy másik magánhangzó képzése helyén (*é̃*, eső diphthongus), vagy pedig úgy, hogy a teljes magánhangzó előtt érinti a nyelv egy másik hang, a kapcsoló hang, képzésének helyét (*ĩé*, emelkedő diphthongus). És itt nem szabad megelégednünk avval, hogy konstatáljuk a diphthongikus ejtést, hanem igyekeznie kell a gyűjtőnek, hogy pontosan megállapítsa, vajjon a teljes hangzó áll-e elől, vagy pedig a futólag ejtett kapcsoló hang; vagyis hogy a diphthongus eső-e vagy emelkedő. Azután meg kell állapítania, milyen hang a teljes hangzó, s — a mi már nehezebb — hogy milyen a kapcsoló hang, melyet felül a betű mellé, előtte vagy utána tett kisebb betűvel jelölünk (*ũó, ãó; ö̃u, ö̃ü*).

A mássalhangzók jelölésére használhatjuk a szokásos betűket, csak azt kell ismételve is megemlítenem, hogy mindig azt a hangot kell jelölni, a melyet ejtenek; s ebben a tekintetben az etimológia és az irodalmi helyesírás semmikép se zavarja a gyűjtőt. A gutturalis *ñ* (*γ*) jelölésére nem szükséges külön jegyet alkalmaznunk, mert ez a hang csakis bizonyos helyzetben, *k* és *g* előtt fordul elő, s ekkor mindig így ejtik; tehát jelölhetjük *n*-nel, a nélkül, hogy ez félreértést okozhatna (*ēngēm, lánka*). Még csak azt kell megjegyezmem, hogy a kétjegyű és hosszú vagy kettős mássalhangzók jelölésére írjuk ki kétszer mind a két jegyet, ha az egyik jegy megtakarítása kétértelműséget okozhatna (v. ö. *aggyga* és *rág-gya*). A *cz* helyett a népnyelvi közleményekben használjuk az egyszerű *c*-t.

Az anyaggyűjtéshez tartozik valamely nyelvjárás érdekesebb

nyelvtani alakjainak összeállítása is. Ezt könnyen elvégezheti a nem nyelvész is, a ki gyermekkorától fogva ismeri a maga anyanyelvjárását s kellő műveltséggel bír, hogy elfogulatlanul meg tudja figyelni saját beszédjét, s képes számot adni annak sajátosságairól. Az eddigi nyelvjárástanulmányok — kevés kivétellel — nem is mentek túl az anyaggyűjtésen.

A teljes anyaggyűjtést követi a feldolgozás, s ez már a szakember dolga. Az így összehordott népnyelvi anyagot két szempontból dolgozhatjuk fel: vagy tartalmuk, vagy külső alakjuk, a nyelv tekintetében. A népies közleményeknek tartalmával, vagyis a nép szellemi életének vizsgálatával az ethnologia foglalkozik *); és pedig vagy egy vidék népének teljes szellemi életét vizsgáljuk, vagy pedig e szellemi élet nyilvánulásának csak egy körét (dalok, mesék, babonák stb.) tesszük tanulmány tárgyává, kiterjeszkedve különböző vidékekre is.

A nép ajkáról összehordott és hiven feljegyzett anyagból összeállíthatjuk az illető vidék nyelvjárását. Legjobb, ha a feldolgozónak anyanyelve az illető nyelvjárás, vagy pedig legalább magá gyűjtötte össze az egész anyagot. Ha azonban az anyagot más gyűjtötte össze, elég ha a feldolgozó hosszabb időt tölt az illető vidéken, hogy maga is hallja az illető nyelvjárást, s legyen módja a gyűjtés hitelességét ellenőrizni. A feldolgozás csak akkor lehet teljes, ha kiterjeszkedik a nyelvnek egész szerkezetére; ha tehát nem elégszünk meg egyes különösebb vonások felsorolásával, hanem összeállítjuk az illető nyelvjárásnak egész nyelvtanát, tekintet nélkül arra, hogy az egyes sajátságok megvannak-e az irodalmi nyelvben vagy nincsenek. Ily módon teljesen össze kell állítanunk az illető nyelvjárásnak hangtani, alaktani, jelentéstani és mondattani sajátságait, valamint a szókinés különösségeit is. Csak így nyerhetjük az illető nyelvjárásnak teljes képét. A kutatónak azonban nem szabad megelégednie a nyelvjárási sajátságoknak ez egyszerű leírásával, hanem arra kell törekednie, hogy megmagyarázza és megértesse az egyes sajátságok, s azután az egész nyelvjárás eredetét. Vajjon önálló továbbfejlődés hozta-e létre ezt a nyelvjárást, vagyis hogy sajátságai a nyelv fejlődésének

*) V. ö. *Katona Lajos*, *Ethnographia*. *Ethnologia*. *Folklore*. (*Ethnographia*, I: 69.)

egy jövő korát tüntetik-e fel, vagy viszont elszigeteltségnek és a régebbi állapot megőrzésének köszöni-e létrejöttét? Meg kell vizsgálnia a kutatónak azt is, hogy nem volt-e befolyással az illető nyelvjárás keletkezésére valamely idegen nyelv, vagy ugyan annak a nyelvnek egy más nyelvjárása, s hogy nem mutatható-e ki ez az idegen hatás a nyelvjárásnak egyik vagy másik sajátosságán? Meg kell továbbá állapítania a kutatónak az illető nyelvjárás pontos földrajzi határait is. Csakis ily módon kaphatjuk majd idővel nyelvjárásainknak teljes leírását.

Eddigi nyelvjárastanulmányaink közül a legjobbak egyesítették az anyaggyűjtést és a feldolgozást, de egyik sem terjeszkedett ki a nyelvjárásnak egész szerkezetére, hanem rendesen csak az érdekesebb sajátosságok feltüntetésére szorítkoztak. Másrészt meg hiányzott a legtöbb kutatóban az általános szempont; nem tudták kijelölni vidékük nyelvjárásának helyét a magyar nyelvjárások körében, tehát a legtöbb esetben nem is tudták mérlegelni az egyes sajátosságok fontosságát s csak ritkán vetették össze egyes tapasztalataikat más vidékek hasonló vagy ellentétes adataival. A nyelvjárások tanulmányozásának ezentúl is a részletes s csak az egyes vidékeket felölelő vizsgálódásokon kell alapulnia; de sohasem szabad elfelejtenie a kutatónak, hogy az a vidék, melynek nyelvét vizsgálata tárgyává teszi, nem egy elzárt terület, hanem része az egész magyar nyelvterületnek s vele minden oldalról a legszorosabban összefügg. Minden egyes, még a legkisebb terület nyelvének is közös története van az egész nyelvterülettel, melynek fejlődésében maga is részt vett s csak kis részben haladt külön úton. E mellett e különös, s az egész nyelvterület történetétől eltérő fejlődés kimutatása képezze a kutatónak legfőbb célját.

SAJTÓHIBÁK.

5. l.	felülről	15. sor	irodalomtól	h. olv. irodalmitól
32. «	alulról	2 «	e	« « íe
33. «	»	10. «	Orségi	« « Őrségi

Pótlék a dunántúli nyelvjáráshoz. A 44. oldalon *Orosháza* nyelvjárásáról szólva, e nyelvjárás sajátosságai alapján azt állítottam, hogy e község lakossága valószínűleg a Dunántúlról költözött mai lakóhelyére. Azóta meggyőződtem, hogy e feltevésem igazságát történeti bizonyítékok támogatják. Az «Egyetértés» cz. napilap 1891. május 6-iki számában egy tárczacikk Orosháza történetéről szól; ebből idézem a következő sorokat: «Az ország legnagyobb, tősgyökeres magyar faluja, a mai Orosháza száznegyvenhét esztendővel ezelőtt, 1744-ben települt. Akkor vetette meg a község alapját a vallásukban háborgatott tolnamegyei zombai evangelikusok közül 30 magyar család. — — Az odatelepülő zombaiak, mint nem örökös jobbágyok, három-három évre szerződtek a földesúrral. Sárból építettek hajlékot kezdetben s nagy küzdelmekkel tartották fenn magukat az egyes családok.» Megemlítendő még, hogy «letelepülése óta az orosházai magyar nép 4—5 ízben körülbelül 10.000 lakost telepített kebeléből a szomszédos vidékekre. Bánfalva, Szent-Anna, Pusztá-Földvár jóformán csupa orosházi telepítvény.»

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. Szakasz: Általános osztályozás	1—23
II. Szakasz: Az egyes nyelvjárások.	
I. Nyugati nyelvjáróterület.	24—31
1. Rábavidéki, 2. Őrségi, 3. Hetési, 4. Göcseji, 5. Zalai nyelv- járás	31—38
II. Dunántúli nyelvjáróterület.	
1. Felső dunántúli, 2. Alsó dunántúli nyelvjárás	39—44
III. Alföldi nyelvjáróterület.	45—47
1. Kiskunsági, 2. Szegedvidéki nyelvjárás, 3. Duna-drávaközi nyelvjárásvidék: a) Sárközi, b) Alsódrávai, c) Szla- vóniai, d) Felsődrávai nyelvjárás	48—58
IV. Duna-tiszai nyelvjáróterület.	
1. Pestmegyei, 2. Bácsmegyei, 3. Tiszántúli nyelvjárás	59—64
V. Északkeleti nyelvjáróterület.	64—65
1. Felsőtiszai, 2. Alsószamosi, 3. Zemplén-abauji nyelvjárás	66—70
VI. Királyhágóntúli nyelvjáróterület.	
1. Kalotaszegi, 2. Maros-szamosközi, 3. Küüllőmegyei nyelv- járás	71—74
VII. Északnyugati nyelvjáróterület.	75
A) Középső palócz nyelvjárásvidék	76—80
1. Mátravidéki, 2. Borsodi, 3. Karancsvidéki, 4. Ipolyvidéki nyelvjárás	81—85
B) Keleti palóczos nyelvjárások	85—86
1. Sajóvölgyi, 2. Hernádvidéki, 3. Hegyaljai, 4. Zilahi nyelv- járás	86—88
C) Nyugati palóczos nyelvjárások	89
1. Barsmegyei, 2. Esztergom-komáromi, 3. Mátyusföldi és csallóközi nyelvjárás	89—92
D) Déli palóczos nyelvjárások.	
1. Hevesmegyei, 2. Bükkaljai, 3. Felsőpestmegyei, 4. Jász- sági nyelvjárás	92—96
VIII. Székely nyelvjáróterület.	96—101
A) Marosszéki nyelvjárás	101

B) Nyugati székelység.	
1. Keresztúri, 2. Sóvidéki, 3. Havasaljai, 4. Homoródszéki nyelvjárás	102—104
C) Keleti székelység.	
1. Csík-gyergyói, 2. Háromszéki, 3. Hétfalusi nyelvjárás	104—105
D) Moldvai csángók nyelvjárása	105—107
III Szakasz: A magyar nyelvjárások fontosabb sajátosságai.	
I. Hangtani sajátosságok	108—131
A) A hangok használata és képzésük módja.	
a) Magánhangzók, b) Mássalhangzók, c) A hangok kapcsolatai	109—120
B) A hangok változása.	
a) Magánhangzók, b) Mássalhangzók	120—131
II. Alaktani sajátosságok.	132—139
A) Névrágok.	132
B) Igeragozás	137
Függelék: A nyelvjárások tanulmányozásáról	140—147

A magyar nyelvjárások térképe.

E munkámhoz mellékelt térképen igyekeztem híven feltüntetni nyelvjárásaink mai állapotát. A színekkel bekerített terület magyar nyelvű, legalább nagy részben, míg a teljesen idegen ajkú vidékek bekerítetlenül maradtak. Nem jelölhettem meg a bács megyei nyelvjárás déli, továbbá a szegedvidékének déli és keleti határát, mert mindkét vidéken a magyarság községenként is keveredik a német, szerb és oláh lakossággal; a nyelvjárásterület szélén látható színes csík azomban mutatja, hogy a mellette levő területen a magyar lakosság az illető nyelvjárásterülethez tartozik. Nem jelöltem meg az egyes nyelvjárások határát ott sem, a hol csak lassú átmenetet láthatunk a két vidék nyelvjárási sajátosságai között, így jelöletlen maradt a határ az alsó és felső drávai nyelvjárás és a nyugoti székelység egyes nyelvjárásai között. Egyáltalán nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nyelvjárásterületek és a nyelvjárások határai soha sem oly határozott választófalak, mint pl. a politikai területek határai, hanem — a mire e művemben elég gyakran utaltam — a határokon mindig vegyülék nyelvjárásokat találunk, melyek átmenetül szolgálnak az egyik területről a másikra.

A nyelvjárási szigeteket aláhúzás jelöli, melynek színe utal arra a nyelvjárásterületre, a honnan az illető község lakossága mai helyére vándorolt. Aláhúzással kellett megjelölnöm Pest megye kétféle nyelvjárását is; a vörössel jelölt községek lakossága a kiskunsági, a sárgával jelölteké a pestmegyei nyelvjárást beszéli.

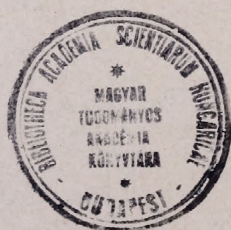

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXI. köt. 1862—1890. Ára kötetenként. II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 frt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.
I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.
II. kötet. Wespriemi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.
IV. V. kötet. Erdy C. Közzéteszi Volf Gy.
VI. kötet. Tihanyi C. Kazinecy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulesár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Fesztetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-törölék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. . . . . Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbéli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.
III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
IV. szám. Máté evangélioma moksá-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.
V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.
VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. . . . . Ára 60 kr.
IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvtudományok. 1887. . . . . Ára 1 frt 20 kr.

(Különnyomatok a »Nyelvtud. Közlemények«-ből.)

- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. . . . . Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873 Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírá-
lata. Irta Imre Sándor. 1873. . . . . Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete.
I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 70 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor.
I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876.
III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja
a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár.
I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. —
X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt.
1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886 Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt.
1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . . Ára 4 frt 65 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890 Ára 3 frt 20 kr.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J.
Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt.
Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEI, különös tekintettel a magyar nyelvre.
Irta Balassa József dr. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- VOTJAK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította
dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török
népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTEK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította
dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények
XX. kötetéből.) . . . . . Ára 1 frt.